

TORIL B. LYGSTAD • EDEL MONSEN
Julevsábmáj: Lill-Tove Paulsen

ÅHPADIDDJIJBAGÁDUS

EDEL MONSEN • TORIL B. LYGSTAD

JULEVSÁMEGIELAJ: LILL TOVE PAULSEN

VÁKKIJN 3

TIEBMÁGIRJE 5.-7. KLÁSSAJ

JULEVSÁMEGIELAJ

ČálliidLágádus

SISADNO

ÁVDDÁBÁHKO	4
1. MÁHTUDAKULME, AKTELASJ ÁRVUSTALLAM JA FÁGAJGASSKASASJ TIEMÁ.....	5
2. GÁVVÁ SISANOS, BARGGOVUOGIJS JA ÁHPADIMNÆVOJS	8
3. STRUKTUVARRA: ÁVDDÁBARGGO, ÁLGGOBARGGO JA MANŇEBARGGO	10
4. BIELES-BÆLLÁJ-BAGÁDUS	13
b. 3: Ávddábáhko	13
b. 6: Oahpástuvvamgávvá: Båndorsijdan	13
Oahppoulme	13
b. 7: Ávddågæhttalibme	14
b. 8: Låhkåmtæksta: <i>Vággáj</i>	16
b. 9-10: Låhkåmtæksta: <i>Vággáj</i>	16
b. 11: Tijmmapládna	18
b. 12: Bagádusá	20
b. 13: 1. Riekta jali boasstot?.....	20
b. 14: 2. Lågå tevstav <i>Vággáj</i> ja vássteda gatjalvisájt.	21
b. 15: 3. Vássteda låhkåmtevsta gatjalvisájt tjálatattat.....	21
b. 16: 4. Árvvåladdat ja ságastallat!	22
b. 16-18: 5. Gielladahkamusá.....	22
b. 19-20: 6. Ruossabágo.....	24
b. 21-22: 7. Dájma vákken	25
b. 23: 8. Tjále gárgadisáv juohkka gávváj.	26
b. 24: 9. Tjále gárgadisájt juohkka gávváj.....	27
b. 25: 10. Ma li boasstot dájn gárgadisájn?.....	27
b. 25: 11. Tjále majt majt barga gå la vákken jali miehtsen.	28
b. 26-27: 12. Luonndonammadusá.....	28
b. 29: 13. Jårggála!	31
b. 30: Subtsas: Badjánihitte ja manne!	31
b. 31-32: 14. Vákke sáme guovlojn	32
b. 33-35: 15. Bájkkenamá ietjat guovlon	33
b. 36: 16. Helikoptermanno vákkes vággáj.....	33
b. 37: 17. Suohkana	34
b. 38-39: 18. Makkár suohkanin?.....	34
b. 40-41: 19. Bájkkenamá vákkijn.....	35
b. 42-43: 20. Kulturhistávrrá	36
b. 44-45: Dålusj båndorsijdda Ráluovtan.....	37
21. Ma li gávájjn?.....	37
b. 46-47: Lávllaga: <i>Vuolli pieran li slihtura,</i> <i>Giessesajev diedáv, Miehtsen unna dábåsj lij</i>	38
s. 48-51: 22. Båndorsijdan	39
s.52-53: Ruossabágo: Båndorsijdan.....	41
b. 54: 24. Ietjam båndorsijdda	42

b. 55-56: 25. Muora	43
b. 57-58: 26. Muorje	44
b. 59-61: 27. Giedjega	44
b. 62-63: 28. Biebbmo- ja dálkassjatto	46
b. 64-67: 29. Juhtusa miehtsen	47
b. 68: 30. Majt diedá juhtusij birra?	49
b. 69-70: 31. Látte	50
b. 71: 32. Låhkåt, ságastallat ja subtsastit	51
b. 71-73: Álggoscåvllå våkken	52
b. 74: Klåssaladnja våkken	52
b. 75: 33. Tjållembargo	53
b. 75: 34. Ávddånbuktem	54
b. 76: 35. Vahågahttema ja vige	54
b. 77-79: 36. Álggoviehkke	55
b. 80-89: Duot dát	57
b. 80: 37. Njålmålasj harjjidallam	57
b. 81: 38. Gånåå I dát? Galla våkke dåbdå dån?	57
b. 82-83: 39. Alfabehttaárvvåduså	58
b. 84-85: Fuolkke	59
40. Tjåle SMS-diedoht!	59
b. 86: 41. Stasjåvnnåbargo klåssalanjån	60
b. 87: 42. Tjuolde substantijvajt!	60
b. 88: 43. Makkår båhko ij hieba?	61
b. 88: 44. Njålmålasj hårjjidallam	62
b. 89: 45. Loahppasågastallam	62
b. 89-91: 46. Mañnegæhttalibme	63
5. ÁLGGOBARGGO JA GIELLADÅJMA	65
Mij vuolggep ålggoscåvllåj	65
Båjkkenamå	65
Luonndonammaduså	65
Båjkålasj subtsasa	65
Læjrrasadje	67
Dållit	67
Låvdagoaden	67
Biebbmo	69
Kulturhiståvrrå: Dålusj båndorsijdda	70
Diehtjuohkembålges	72
Álggoviehkke	73
Alfabehttabivddo våkken	75
Aktisasjbarggogilpos	76
Låvllaga ja ståga	79
Muorjjit	83
Sjatto våkken	84
Duodjeåbnnasijt åhtsåt	85

ÁVDDÁBÁHKO

Åhpadiddjijbagádusán *Várijn, vákkijn ja vuonajn* girijida li 13 oase: akta oasse juohkka 12 oahppij girijáj, ja akta [dábálasj oasse](#) mij la aktisasj divnajda.

Dábálasj oase álgon tjieggigáhtin duogátjav oahppogirijis, ja makkár oase li. Vijdábut gæhttjap progresjåvnåv, differesierimav, tiebmámålssomav ja gáktu oahpponævojt strukturirit. Måj lin aj tjieggim pedagogalasj vuodoájádusájt ma li vuodon *Várijn, vákkijn ja vuonajn*, (8. kapihtal), ja sierra kapihtal la *VVV*:as ja oahppogirijis, *Máhttolápptim 2020* (7. Kapihtal). Danna vuosedip gáktu *VVV* álli moadda dajs mihtojs dan oajve-mus oasen, ja vijdábut tjieggip aktijvuodav *VVV* ja dav álggo oasev oahppoplánas sámeziel nuppengielan. Sihtá javllat gáktu oahppopládna bærrájgæhttjá guovdásj árvojt fágan, ja gáktu oahppe oadtju barggat vuodoelementaj, vuodulasj tjehpudagájt, ja fágagasskasasj tiemájt. Juohkka 12 oahppijgirjen åhpadiddjijbagádusán åvddånbuktin álgon máhtudakmihtojt maj barggap juohkka girjen, ja makkár prinsihpa gulluji gå árvustalá oahppijt bargadattijn.

Dát nævvo gávnu aj Åhpadusdirektoráhta næhttabielijn (<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/kunnskapsloftet-samisk/>), valla válljim lin dahkat gåvåv gånna vuosedin máhtudakmihtojt ja árvustallambagádusáv sijddolakkosj sámezielan 2 ja sámezielan 3. Danen gå sámezieljuohkusa álu li sámeziella 2- ja sámeziella 3-oahppijs, ja jáhkkep dakkár gåvvå boahá ávkken åhpadiddjijda. Gåvvå vuoset állu I sæmmi sámezielan 2 ja sámezielan 3, valla vehi sieradusá ma rávkki ienebu giellamáhtudakaj oahppijs gænna I sámeziella 2.

Ietján sihtin nammadit jut dutke UiT Vuona arktalasj universitietas viek berustin *VVV*:as dutkamprosjevta rijkajgasskasasj åtsådimprosjevta ICE baktu - Indigenous citizenship and education (Álggoálmuk, guojmmeviesátvuohta ja åhpadus) jagen 2019. Sijá blåggån máhtá låhkåt gå giehttu ja árvustalli oahppogirijit: <https://site.uit.no/ice/blog/>.

Olmmáivággi/Mann dalen, snjilltjamáno 2022

Edel Monsen

Toril B. Lyngstad

1. Máhtudakulme, aktelasj árvustallam ja fágajgasskasasj tiemá

Várijn 3, Vákkijn 3 ja Vuonajn 3 tjuovvu dá máhtudakmihto ja aktelasj árvustallama:

SÁMEGIELLA 3	SÁMEGIELLA 2
<p>MÁHTUDAKULME 2. DÁSE MAŊNELA</p> <p>Åhpadusá ulmme I oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet bágojt ja moallánagájt ietjas árggabiejve ja lahka-birrasa birra • ságastallat ja subtsastit dáhpádusáj ja ájggomusáj birra • buojkodit ja ávddánbuktet oahpes tiemájt • gulldalit, láhkát ja sjuggelit barggat tevstaj ja sáme subttasij • tjállet oanes tevstajt ma diededi, subtsasti ja gatjádi • adnet tjielgas jiednadimev ja dádjadahte báhkosájádimijt ja gárgadisstruktuvrajt 	<p>MÁHTUDAKMIHTO 7. JAHKEDÁSE MAŊNELA</p> <p>Åhpadusá ulmme I oahppe galggá máhttet</p> <ul style="list-style-type: none"> • adnet málsudahkes bágojt ja moallánagájt berustimij ja asstoájge birra • álgadit, jádon bisodit ja lãhpedit ságastallamijt • subtsastit vuojnoj ja dãbdoj birra • buojkodit ja ávddánbuktet iesjgenga tiemájt • gulldalit, átsãdit, ja sjuggelit tevstaj barggat • átsãdit ja ságastallat sáme girjãlasjuoda birra • lãhkát ja kommentierit tevstaj sisano birra • tjállet avtatrajãk tevstajt ma diededi, gærddodi ja subtsasti • gulldalit ja ságastallat dialevtaj birra ietjas sãmegielan • adnet dádjadahte báhkosájádimijt ja gárgadisstruktuvrajt
<p>AKTELASJ ÁRVUSTALLAM</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávddãnahtti máhtudagáv gã</p> <ul style="list-style-type: none"> • gulldali, lãhki ja kommenteriji tevstajt • vuorrolakkoj sãgastalli ja diedoijt lãnudalli • hãbbmiji ja tjãlli tevstajt ma gulãdalli <p>Åhpadiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev lãhtjet oahppijoassãlasstemij ja arvusmahttet • oahppamiellaj mãlsudahkes barggamvuogij • vaddet oahppijda mãhttelisvuodav gãhttjaladdat • sãgastallat oahppij ávddãnime birra fãgan • dibdDET oahppij mãhttelisvuodav bessat moalgget majt • ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gã ávddãla • bagãdallat vaj vijdãbut oahppi • hiebadit vaj oahppe mãhtti bagãdallamij milta ietjasa njãlmãlasj ja tjãlãlasj giellatjehpudagãjt ávddãnahttet oahpes ja ádã gulãdallamdilijn 	<p>AKTELASJ ÁRVUSTALLAM</p> <p>Oahppe vuosedi ja ávddãnahtti máhtudagáv gã</p> <ul style="list-style-type: none"> • gulldali, lãhki ja sãgastalli tevstaj birra • sãgastallamijt álgadi, jádon bisodi ja lãhpadi • njãlmãlasj ja tjãlãlasj tevstajt hãbbmiji oahpes ja ádã gulãdallamdilijn <p>Åhpadiddje galggá</p> <ul style="list-style-type: none"> • dilev lãhtjet oahppijoassãlasstemij ja arvusmahttet oahppamiellaj mãlsudahkes barggamvuogij baktu gãnnã oahppe bessi liehket dãjmalattja, átsãdit ja sjuggelit barggat • sãgastallat oahppij ávddãnime birra fãgan • vaddet oahppijda mãhttelisvuodav gãhttjaladdat • vaddet oahppijda mãhttelisvuodav bessat moalgget majt ietjasa mielas bukti, ja majt buorebut nahki gã ávddãla • bagãdallat vaj vijdãbut oahppi • hiebadit vaj oahppe mãhtti bagãdallamij milta ietjasa njãlmãlasj ja tjãlãlasj giellatjehpudagãjt ávddãnahttet oahpes ja ádã gulãdallamdilijn

Mij vuojn barggap daj sãmmi máhtudakmihtoj *Várijn 3, Vákkijn 3* ja *Vuonajn 3* girrijn, valla sisadno ij la sãmmi, ja barggovuoge mãlssu. Oahppe oadtju aj mãhttelisvuodav vãlljit duov dãv gãssjelisvuodav girjes girjãj.

Nav gãktu I nammadum åhpadiddjibagãdusãn dãbãlasj oasen 7. kapihttalín, de la fágajgasskasattjat ájnas prinsihppa VVV:an. MaŊep bielijn vuosedip gãvãv mij vuoset gãktu mãhttebihtit barggat *Vákkijn 3* girrijn divnajn gãlmãjn fágajgasskasasj tiemãjn LK20:n.

FÁGAJGASSKA-SASJ TIEMÁ	MAJT	GÅKTU
Álmmukvarres-vuohta ja iellemrijbadibme	<p>a) vádtset luondon</p> <p>b) vuossa, biktasa ja dárbbaga</p> <p>c) vuodulasj dárbo</p> <p>d) bierrggit luondon</p> <p>e) oahpásmuvvat luonnduj</p> <p>f) sosiálalasj tjehpudagá</p> <p>g) identitietav nannit ja aktisasjvuoda dábdo</p>	<p>a) oassálasstet læjrraskávlán jali ietjá álggoscávlán</p> <p>b) manjen liehket vuossav tsággát, guoddet vuossav, ietjasa dárbbagijt várajda válldet, adnet biktasijt ja dárbbagijt ma hiehpi</p> <p>c) ságastit man ájnasa biebm li, oadtjot oadet ja rájnasvuoh-ta manoj nanna, oassálasstet álggoscávlán, oadet iehtjádij siegen, hivsihahttet álggon, oahppat álggoviehkev</p> <p>d) tsagat teltav ja segav, dállit, álkkes biebmov russtít dálán, Oahppat biebmajt majt máhttep gávnna álggon: bivddo, guollim, muorje, urttasa biebmajda ja dálkkasijda</p> <p>e) kártav ja kompásav adnet, almeguovlojt oahppat, adnet sáme bájkkenamájt ja luonndonammadusájt viehken vaj diedá gánná la luondon</p> <p>f) aktan barggat nuppij duon dán dilen, álggon ja sinna klássa-lanján, ávdásvásstádusáv válldet ietjastis ja iehtjádij gá la álggo vádtsemin. Vuododit gasskavuodajt guojmmeoahppijda ja áhpadiddijda duon dán dájma baktu, giehtadallat persávnálasj ja praktihkalasj hástalusájt ja dábdojt, gatjádít viehkev</p> <p>g) duosstat gielav adnet duon dán aktijvuodan: lávllot, ságastallat, dramatiserit, gatjádít, tjállet, oahppat bájk-sasj bájkkenamájt, diedulattjan sjaddat ietjas ja iehtjádij giellasuorgij, láhkát/gulldalit bájkálasj subttasijt, oahppat kulturhistávrrás ietjas lahkabirrusin, duojna dájna juogosda-hkamusájn barggat álggon ja sinna</p>
Demokratija ja guojmmeviesát-vuohta	<p>a) sáme giela ja giellasuorge</p> <p>b) gájkásij riektá</p> <p>c) vuodoæládusá</p> <p>d) kulturhistávrrá: kultur-mujttoláhka, kulturmujo ja bájkálasj árbbedábe</p> <p>e) mierredimoassálasstem ja ávdásvásstádus</p>	<p>a) oahpásmuvvat giellavalljudahkaj sáme guovlojn bájkkenamáj ja bágoj ietjá giellasuorgij/sámegielaj tevstaj ja dahkamusáj baktu</p> <p>b) oahppat gájkásij riektás ja dajt prinsihpajt adnet gá la luondon</p> <p>c) oahppat árbbedábálasj bándorbargojs: slihtura, tsiekkadusá, barggovædtsaga ja ájnas bargo</p> <p>d) oahppat ma li kulturmujo, láhkát ja ságastallat muhtem kulturmujojs Sáme guovlojn, oahpásmuvvat Svartskog ássijda ja guoskadehttet dav bájkijda ietjas guovlon, kulturmujojt guossidit ietjas lahkabirrusin, oahppat sáme bájkkenamájt ja adnet dajt</p> <p>e) gárvedit manojt ja dájmajt allasisá ja nuppijda, ávdásvásstádusáv válldet juokkusa dahkamusájs, adnet lahkabirrasav oahppamressan ja oahppamarenan, hárrjidallat lájttálasát ájádallat, vieledit nubbe nuppij sieradusájt ja sierra vuojnojt</p>

<p>Guoddelis ávddá-nibme</p>	<p>a) birásdiedulasj</p> <p>b) biebmoo lahkusis ja ietjá luonndoressursa</p> <p>c) teknologijja: tjuolmma-tjoavddem, viehkkenævo ja juorre</p> <p>d) ulmusj, giella, birás ja sebrudahka</p>	<p>a) rutsijt tjoagget, læjrrasajev rádjat, adnet praktihkalasj prinsahpajt gájjkásij riektás, liehket etalasj ja diedulasj, ájádallat báhtusijt jus i dav barga</p> <p>b) muorjijt, oahppat biebmoojt russtit álgoábnnasij buojkulvissan mielkke (hávvarráktsa), bierggo (bierggojupptsa) ja muorje (sarresylta), tjoahkkít duodjeábnnasijt miehtsen, guoradallat massta li gámájt ja dábijt tsieggim, oahppat biebmoo- ja dálkassattojs, oahppat árbbedábálasj sváhpaj anov</p> <p>c) Adnet GPS:av, tjuovggamihttarav, temperatuvrramihtov ja kamerav, ságastallat rievtesvuodajs ja persávnásuodjalimes gá gávvi ja filmmi, dámadit etalattjat ja diedulattjat</p> <p>d) adnet sáme girjálásjuodav ja máhtudagáv giella ja kultuvrrahistávrá birra (gehtja badjelin) ájádálátijt gáktu ulmusj, birás, giella ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev. Buojkulvis: Gáktu ja manen la iellem bándorsijdan rievddam dálutjis udnátijj? Le gus dat ájnas mijá giella hárráj? Manen li miján nav moadda subtttsasa gadniha birra?</p>
-------------------------------------	--	---

Sváhpa ja videra li tjihte muorajn. Gávnnuui moadda tjerda sváhpajs. Dánna li gálmma tjerda ma dábálattjat gávnnuui mijá guovlojn; bajemusán gárobieles: knivkjuke ja knusktjuke (tjádna) ja vuollelin gárobieles: kreftkjuke/duovlletjádna. Vájku dajt li adnám moatteláhkáj, de ij la moaddásin uddni máhtudahka gáktu adnet sváhpajt árbbedábálattjat. Knivkjukev li buojkulvissan adnám «dáhppán» basstelis vædtsagijda ja ballon. Knuskkjuke l luondo buollá dahka, madi duovlletjádna, mij aj gáhtjoduvvá chaga, ja guhkes ájgev li adnám álmukdálkudimen. Uddni dat vuobdeduvvá varresvuoda diehti duonna dánna væráldin. Vider (vuollelin oalgesbieles) la árvasasj ábnas sidij gudi duodjuhi. (Gálldo: <https://snl.no/kjuke> og <https://snl.no/káter>). Gávva: Edel Monsen

2. Gávvá sisanos, barggovuogijs ja åhpadimnævojs

<p>Ulme ja tiebmáose</p>	<p>Oahppamulme:</p> <ul style="list-style-type: none"> • máhttet láhkát álkkes ålggokávllá tevstajt • máhttet subtsastit dájmajs læjrrasajen • máhttet vásstedit gatjálvisájt ja oassálasstet ålggokávllá ságastallamijda • máhttet tjället gárgadisájt gávájda jali tevstajda ietjas vásádusáj baktu • dábddát muhtem guovdásj nammadusájt kulturhistávrás • máhttet muhtem båndorsijda tsiekkadusáj ja vædtsagij namájt • máhttet muhtem álkkes bágojt ja moalke-dimijt ålggoviehkes • oahppat moadda ådå giedjek, muorra ja muorje bágojt • oahppat moadda ådå luonndonammadusá • oahpásmuvvat geografijaj ja sáme bájkkenamájda sáme guovlojn • oahppat moadda ådå sáme bájkkenamá ietjas bájken 	<p>Tiebmáose:</p> <ul style="list-style-type: none"> • dájma ålggokávllán ja vákken • læjrrasaje bargo • luonndonammadusá • bájkkenamá • kulturhistávrá • båndorsijdda • muora • muorje • giedjega • biebm- ja dálkassjatto • miehtsejuhtusa • látte • girjålasjvuohta • tækstabarggo • ålggoviehkke • duot dát 	<p>Giellaohppa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gatjálvisbágo • gatjálvisá gatjálvispartihkkalijn <i>gus</i> • åggemoallánahkko: vahkko-biejve genitivvaj ja mierredum åjgge • tjoahkkájbiejadum bágo • innesijvva og illatijvva • giellasuorgij sieradusá • báhkoklássa: verba, substantivja, adjektivja
<p>Barggo-vuoge</p>	<p>Láhkát</p> <ul style="list-style-type: none"> • gárgadisájt • tjuottjodusájt • báhkorájdojt • gávåtevstajt • bagádusájt barggodahkamusáj ja spelajn • bagádustevstajt: <i>Våggáj</i> • tabellav: <i>Tijmmapládna</i> • biebbmobagádusájt: <i>Hávvarráktsa, gáhko, sarresylta</i> • subtsasav: <i>Badjánihhte ja manne!</i> • gávåreportássjav: <i>Ålggokávllá Čáhpuhin</i> • artihkkalav: <i>Ålggokávllá vákken, Miessegietti, merrasámij båndorsijdda, Biebm- ja dálkassjatto, Låvdagoaden</i> 	<p>Tjuorggat/bájnnit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • biedjat sátsov bágos gávåj • biedjat sátsov dárogielbågos sámeielbåhkuj • tjuorggat láttijt ja sjattojt • bájnnit gávåv bagádusáj milta • tjuorggat bagádusáj milta • dahkat gávåvårájdoj 	<p>Gulldalit ja ságastit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • buktet gatjálvisájt • vásstedit gatjálvisájt • ságastallam • subtsastallat • vuosedit ietjas bargov • gulldalit bagádusájt spelajn • gulldalit gå iehtjåda subtsastalli jali vuosådalli • gulldalit jieddnåslåhkåmav • gulldalit bagádusájt • dramatiserit
	<p>Tjället</p> <ul style="list-style-type: none"> • bágojt ma gáhtu gárgadisåjs • bágojt ja gárgadisájt gávájda • bájkkenamájt kårtajn ja gávåjn • mannoruvtov • gatjálvisájt • vásstedusájt gatjálvisájda • jårggålitt gárgadisájt • ietjasa tevstajt: biejvvegirjev, girjev, subtsasav ja reportássjav 	<p>Lávllaga ja gáritjisá:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Vuolli Pieran li slihtura</i> • <i>Giessesajev diedáv</i> • <i>Miehtsen unna dåbåsj lij</i> 	<p>Ståga ja praktihkalasj dahkamusá skåvlån:</p> <ul style="list-style-type: none"> • oanes filmajt gæhttjat • stasjåvnnååhpadus¹ • dahkat sjaddovuosådusáv • duot dát báhkooahppam hárrjidallam • spellat bræhttaspelajt • spellat bingo • viehkat substantivva-stafehtav

¹Lågå stasjåvnnååhpadusá oajvvadusáv dahkamusán 37, tjuovvusin 1. Tevsta ja dahkamusá girjen majt oajvvadi adnet stasjåvnnååhpadimen, li dán åhpadiddijbagádusán mierkkidum symbåvlån, vaj dán gut la fáhkaåhpadiddje vuojnå dajt ja máhtá «vuorffit» dajt dahkamusájt desik hiehpå tjådådit dákkár gárvvidusáv. Tevstav ij la dárbbu vuorffit, buorre jus oahppe li dav låhkåm juo åvdån.

	<p>Oajvvadásá praktihkalasj dahkamusájda/álggobargojda álggoscávlán:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lejrav dahkat, dállit • biebmajt russtit • muorjjit • diehtjuohkembálges • aktisasjgilpos • praktihkalasj álggoviehkke • guollit • stáhkamdájma, lávllaga ja drama • juogodahkamus: alfabiehttaviddo • juogodahkamus: sjattoj namá • juogodahkamus: dálusj bándorsijdda 		
<p>Duodde-oahppam-nævo¹</p>	<p>Dábálasj tjuovvusa VVV 1-4:</p> <p>Bagádusá</p> <p>Bokstávvakártá doajmmaj <i>Alfabiehttaviddo</i></p> <p>Lávllaga ja gáritjisá <i>Vákkijn 1-3</i></p> <p>Subtsas: <i>Bárrámbáddá vákken</i></p> <p>Báhkolissta: álggoviehkke</p> <p>Báhkolissta: Læjrrasaje bargo ja dájma vákken</p> <p>Báhkolissta: Kulturhistávrrá vákken</p> <p>Báhkolissta: Luonndonammadusá vákken</p> <p>Báhkolissta: Málestit</p> <p>Vásstáduskártá: Riekta vaj boasstot</p> <p>Bagádus bingspelajda</p> <p>Bagádus gáktu adnet báhkooahppamkártájt</p> <p>Bagádus dominoj</p> <p>Bagádus nieljekkártájda (firkort)</p> <p>Bagádus labyrinntaspelajda</p> <p>Bagádus gárgadisbudáldusájda</p> <p>Bagádus ságastallamkártájda</p> <p>Tjuovvusa <i>Vákkijn 3</i>:</p> <p>1: Oajvvadás stasjávnnááhpadijmáj</p> <p>2: Njálmásj párradahkamus: <i>Átsá sieradusájt!</i></p> <p>3: Njálmásj párradahkamus: <i>Gási ájggu riebij?</i></p> <p>4: Substantijvstafæhtta: Tjuolldembræhtta ja báhkokártá</p> <p>5: Gilpos: <i>Bándorsijdda</i>, gávvákártá</p> <p>6: Gilpos: <i>Bándorsijdda</i>, vásstádusárkka postposisjávnnáj</p> <p>7: Birásoahppoláhtto: Tjáledimsjiebmá</p> <p>8: Biegganammadusá/Bieggá tjieggidusá</p> <p>9: Gærddomdahkamus: Násstediedo</p>	<p>Báhkooahppamkártá dájda tiebmáásijda:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Álggoviehkke 1: Substantijva • Álggoviehkke 2: Verba • Bándorsijdan 1: Tsiekkadusá bándorsijdan • Bándorsijdan 2: Barggovædtsaga bándorsijdan • Dájma vákken • Læjrrasaje bargo • Kulturhistávrrá vákken 1 • Giedjega vákken • Látte vákken • Luonndonammadusá vákken 1 • Juhtusa miehtsen • Muora ja biesstaga • Muorje • Oame/æll/slihtura <p>Bræhtaspela:</p> <p><i>Bándorsijddalabyrinta</i> (tsiekkadusá, oame)</p> <p><i>Vákkij</i></p> <p><i>Miehtselabyrinnta</i> (sjatto)</p> <p>Bingo:</p> <p>Dájma vákken</p> <p><i>Miehtsebingo</i> (luonndonammadusá, juhtusa)</p> <p><i>Álggobingo miehtsen</i></p> <p>Domino:</p> <p><i>Dájma vákken</i></p> <p>Nieljekkártá:</p> <p><i>Vákken</i></p> <p>Gárgadisbudáldus:</p> <p>4 sehta budálduskártá</p> <p>Ságastallamkártá:</p> <p>3 sehta gatjálvisáj</p>	<p>Plansja (VVV 1-4):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Bándorsijdda</i> • <i>Slihtura bándorsijdan</i> • <i>Lávdagoaden</i> • <i>Giedjega vákken</i> • <i>Látte vákken</i> • <i>Juhtusa miehtsen</i> • <i>Muora ja biesstaga</i> • <i>Muorje</i> • <i>Urttasa ja sjatto</i> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-top: 10px;"> <p>TSUOJGGIDUS:</p> <p>Máhtá adnuj válldet oasev duodeoahppamnævojs <i>Vákkijn 2</i> girjes gá álggebihtit <i>Vákkijn 3</i> girjiin. Nuoramus oahppijda, ja oahppijda gæenna ij la nav báhkoboannudahka, le buorre gærddot. Jus álggi juojddájn mij la «oahpes» de dábdidi sij riek buoragit rijjadi.</p> </div>

¹ Dát gávvá vuoset makkár oahppamnævo li mierredum oassen VVV:as. Dan diehti gá ij la ruhtadibme, de la læhkám hástalus dájt oahppamnævojt almodit. Ep máhte állu javllat jus ja goassa duo dá tiebmáose almoduvvi, valla almmudahka biedjá næhttabælláj, ja aktiveri lijkajt manjenagi gá oahppamnævo li gárvvása.

3. Struktuvrra: ávddåbarggo, ålggobarggo ja mañnebarggo

Dán dábalasj oasen áhpadiddjijbagádusás (bs. kapihttal 9), definerijma da vihtta oase ma vierttiji vuodon ålggoscåvlån. Dánna sihtap tjalmositit dajt gålmmå åsijt gånna oahppamnævo li hiebadum vissa tiemájda ja álldarij, diedon ávddåbarggo, ålggobarggo ja mañnebarggo, ja sierraláhkáj bagádallat dijáv gudi galggabihtit barggat *Vákkijn 3*. girrijn. Mij sihtap vas dættodit, divna dá gávda li ájnna gá ájádala tjieñnalisáhpadimev.

ÁVDDÅBARGGO

Jus oahppe buoremus láhkáj galggi ávkev giellaáhpadimes luondon, de la ávddåbarggo ájnna skåvlån. Båktet duogásj-máhtudagáv la buorre ålggo. Buorre l aj oahppijda diehtet majt galggi oahppat. Átsådallam lip dát sijáv máhtta ienebu mávtástuhttet áhpatjit, ja adjáj mujttet bágojt ja moallánagájt buorebut. Buorre ávddåbarggo vaddá vuodov vijdábut oahppat.

Vuojnnep gålmmå tijma klåssaladnjadájma la ållu binnemus gájbbádus ávddåbargguj, valla dárbbu l ájn ienep tijmajs. Tijma e galga tjoahkkiduvvat avta bæjvváj, danen gá oahppe vierttiji oadtjot vuodjodit áhpadimev tijmaj gaskav, ja máhtti aj sijdajn barggat.

Vuostasj biele *Vákkijn 3* girjen la gárvedibme ietjama ålggo-skåvlláj, dánna tjalmositip sierraláhkáj ájggemoallánahkkojt ja verbajt ma tjieggiji dájmajt. Válljim lip ep «mierkki» vissa bielijt oahppijgirjen ávddåbargguj, danen gá ålggoscåvllå tjadáduvvá duon dán láhkáj sáme guovlojn: Muhtem skåvlåjn la ålggoscåvllå degu miján, ietjá skåvlå barggi aktan giellalávvgomij/giellaæjvvalimij, ja iehtjádijn li moadda oanep ålggoscåvlå, lahkke- jali álles-biejvijt, álles skåvllåjagev.

Gå mij Olmmáivákke skåvlån lip mierredam tjadádit ålggoscåvlån vallak gá skåvllå ålggá, de ij la miján nav assto ávddåbargguj: Ep boade guhkebu gá 15. bælláj ávddål gá galggap klåssalanjáv sirddet ålgus. Állu buoremus la barggat 20. bælláj, jali guhkebu jus hiehpá. Máhttelis la, jus ehpit ávvånis galga ålggoscåvlån idjadit, valla farra smáv ekskursjåvnåj barggat duojna dájna tiemájn *Vákkijn 3* girjen nav gaktu didjij hiehpá, ja praktihkalasj dájmaj barggat ålggoscåvlån dahkamusáj gaskav. Mij huoman oajvvadip dij ålggebihtit vuostasj bielij, danen gá da biele introduseriji duov dáv tiemáv ma båhti mañnela girjen.

ÅLGGOBARGGO

Ålggobargujn miejnnip praktihkalasj dahkamusájt ja gielladájmajt ålggoskávlån. Oajvvadásá tjemmapládnaj ja dájmada ma hiehipi *Vákkijn 3* girjjáj, gávnnuji tjemmaplánan girjen 11. bielen. 5. kapihttalín dán åhpadiddjijbagádusán gávna ienep tjielggidusájt duot dát dájmas. Dån gávna aj oajvvadásájt gáktu máhtá gárvedit ja tjadádit dájt dájmajt vaj buoremus láhkáj máhtta ávkkít gielav ålggoskávlån. Vállám lip mañen buojkulvisájt bágojs ja moallánagájs ma máhtti boahitet ávkkén.

Mujte válldet kamerav fáron ja juohket ávdåsvåsstádusáv gávvi-tjit divna dájmajt, danen gå ietjat gávå aj máhtti liehket ájnna mañebargos.

MAÑEBARGGO

Mañebargujn miejnnip dav bargov majt oahppe skåvlån dahki ålggodájmaj mañjela. Mañebarggo I duola dagu organiserit ja systematiserit vásádusájt ja åtsådallamijt majt oahppe li luondon barggam, ja hárrjidallat bágojt ja moallánagájt majt li gullam. Sæmmiláhkáj gå åjggeadno ávdådåbargguy tjanáduvvå ålggoskávlå rámmafaktåvråjda, de la åjggeadno aj mañebargguy sæmmi. Vájku makkár rámmafaktåvrrå, de la *Vákkijn 3* dagádum vaj oahppe oadtju máhttelisvuodav barggat divna tiemáj ma li ávdådånbuttedum álgon. Makkár dásen galggi duo dá dahkamusá tjoavdeduvvat, mierreda dán gut la åhpadiddje. Ælla sierra biele «mierkkidum» mañebargguy, dåssju muhtem dajs mañemus dahkamusájs ma tjoahkkáj vuosedi majt lihpit ålggon barggam.

Diedon dånkki aj barggat tevstaj ja dahkamusáj girjen juska ehpit la læhkám ålggoskávlån, jali barggam divna tiemáj sáme-giellaj ålggon. Diedon de vierttibihitit snivva barggat duoj dáj tiebmåásij, danen gå oahppijn ælla nav moadda referånssa-tjoahkke majt lidjin ietján adnám jus lidjin juo ávdån oadtjot gielajn praktihkalattjat barggat.

Dav juohkkahasj dádjat, gå oahppe li barggam tiemájn ávdådå-bargonjali madi li ålggon barggam, de giehebut dádjadi mañebargon. Oahppijda I álkkep dádjadit dav mij la oahpes, ja manná ruvåbut ienni gå dat mij la ådå ja gåssjel.

Divna tjemajt mañebargguy ij dånkki biedjat avta jali guovte bæjvváj, danen gå oahppe dárbahti åjgev gárvedit tjemaj gaskav, ja diedon aj sijdan barggat vaj oahppi buoremus láhkáj. Máhttelis la lahkke jali ålles biejev mañebargguy ålggoskávlåbievij/tiebma-bievij mañjela, valla hæhttu aj vuorkkit tjemajt boahhte vahkojda. Mijå skåvlån barggap *Vákkijn 3* girjijn ålles tjavtjav, ja de tjadádip akti vas gidáj.

>>>

Jus lihpit sjattojt miehtses válldám, de máhttebihtit sjattojt systematiserit maŋneborgon, ja dahkat vuosádusáv sáme- ja dárogielsjaddo namáj. Gahtsut plakáhtajt vaj divna skávlån máhtti vuojnnet dajt. Vijdábut máhttebihtit barggat dahkamusáj girjen ja daj báhkoahppamkártáj ja spelaj ma gulluji.

Tækstabargov dahkap maŋnutjissaj, de li oahppe oadtjum inspirasjåvnåv moatteláhkáj tevstajt produserit: gå li låhkåm buojkulvistevstajt, ietjasa vásádusáj baktu ålggoskávlån, ja dahkamusáj ja spelaj baktu. Oahppij tevsta sjaddi oassen tjålalasj árvustallamis. Njålmålasj árvustallamin máhttá duot dát njålmålasj dahkamus vuodon, ja gæhttjalit gåktu oahppij máhtudahka l guldalit, dádjadit ja moalkedit njålmålattjat gå barggi dahkamusáj bræhttaspelaj.

Oahppij mielas la geldulasj gullat gåktu sjattojt li adnám ålmmukdålkudimen, ja dutke máhtti duodastit muhtem sjattojt ma li sierralågátja. *Hvitbladtistel* gåhttjop dárogiellaj, ja hávijt buoret, hieret vuollsjev ja båktjasijt giehpit. Sjaddo l sierralåhkáj gikta vuosstij ja njuobrrer hávijda. (Gållo: <https://www.rolv.no/>) Gåvvå: Toril B. Lyngstad

4. Bieles-bælláj-bagádus

b. 3: **Ávddábáhko**

Jus oahppe ælla ávddåla barggam *Várijn, vákkijn ja vuonajn*, vierttibihitit nágin minuhtav vuostasj tijmas oahpásmuvvat girjjáj:

- Láhkit ávddábágov aktan, dánna li ávkálasj ja dárbulasj diedo duoddeoahppamnævojs ja differensierimis.
- Dibde oahppij sláddit girjev: Makkár tiemájt máhtti ávdutjis? Le gus sierra tiemá/biele maj ávvudalli barggat.
- Diededa oahppijda sáme-dáro báhkolistav mij gávnnu divna tiebmáásijda girje maŋnegietjen.
- Diededa aj oahppijda spelajt ja kártájt maj galggi barggat maŋenagi, dat vaddá mávtástuhttemav ja vuordemusájt.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpásmuvvat oahppamgirjjida
- dádjadit differensierimav

b. 6: **Oahpástuvvamgávva: Båndorsijdan Oahppoulme**

Tjuorgas ja gatjálvis la degu «uksa l goavkkot» ja máhtta viehken aktiviserit oahppij duogásjmáhtudagáv. Tjuorggasa vuodo l tiebmá *Vákkijn 2* girjes. Jus oahppe li ávdebut barggam *Vákkijn 2* girjiin, de moattes dábddi dav. Muhtema aj mujtti bágojt ja moalkedimijt majt li ávddåla oahppam.

Ihkap vil ájttsi tjuorggasa baktu sij máhtti juojddá tiemás, ja dat dábddu sij rijbadi ja hálijdi ienebu oahppat. Oahppe máhtti tjuorggasis ságastallat aktan guovtes ja guovtes ávdås tjoahkká-giessi aktisasj juohkusin. Ihkap muhtem oahppe bukti avtav substantijjav ájgen, madi iehtjåda bukti álles gárgadisájt.

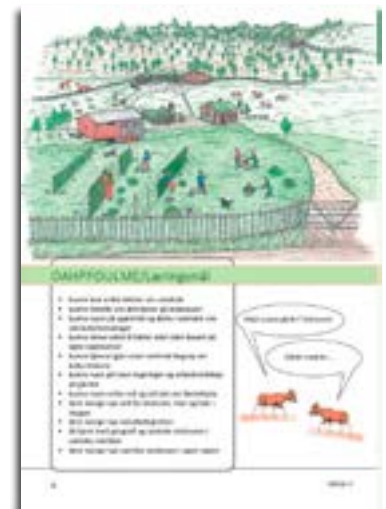
Buojkulvis:

Substantijva: *muora, miehtse, vuovdde, ájve, båndorsijdda, goahte, fiekse, hæssta, gábmá, gussa, sávttsa, nissun, álmåj, rijffo, slijppa, lissjes, hássso, bálges, giedde, salljo, sládjjo*

Gárgadisá: *Gávån la båndorsijdda. Sij li båndorsijdan. Båndorsijdda l vákken. Giessebiejvve l. Sij li sláddjimin. Álmåj la slijppumin lissjáv. Sij li hássimin. Gusá li gietten. Saljon li muora. Mánná tjåhkkåj ájvvevånnan.*

ULME: OAHPE GALGGI

- båktet ietjasa duogásjmáhtudagáv
- diehtet majt galggi oahppat
- berustahttjåt tiemájt ma båhti

Vijdedit:

Viehkkegatjálvis «*Majt vuojná gávån?*» ja vásstáduš «*Gávån vuojnáv ...*» vaddá aj máhttelisvuodav ságastallat værbbasájdimes ja innesijvas jus sihtá, valla lip válljim ep galga tjalmositit grammatihkav dán dásen.

Áhpadusmihto tjadáduvvi álles juohkusin. Jus dijá skávllá ij galga adnet álles gárvidusáv *Vákkijn 3* girjjáj, de vierttiji oahppe mierkkít makkár ulme hiehipi sidjij, vaj diehti jur majna galggi barggat ja oahppat.

b. 7: Ávddågæhttjalibme

Dán ávddågæhttjalime ájggomus la vuostatjin guoradallat majt oahppe ávdutjis máhtti. Dajna dâhkki aj ietjas oahppamav «mihttit» danen gâ *Vákkijn 3* girjje hæjttá muodugasj mannegæhttjalimijn.

Ávddâl gâ oahppe álggi, de la ájnas sidjij dættodit náv: ávddågæhttjalibme ij la gilpos oahppij gaskan, valla viehkken juohkkahttaj guoradalátjit majt máhtti. Sæmmi báttá galggi dádjadit majt vuorddep galggi oahppat. Ávddågæhttjalibme l aj viehkenævvo dunji gut la áhpadiddje danen gâ dat «ilmot» oahppij báhkoboandudagáv mij gullu duon dán tiebmáj. Návti máhttá dunji viehkken áhpadusáv hiebadit.

Gæhttjalibme tjadáduvvá navti vaj oahppe vuostak nágin minuh-ta gánná galggi aktu gæhttjalit mujttet sámezielbágojt ja moallánagájt majt sij ávdutjis máhtti, ja tjállet dajt duon dán kategorijjaj. Gâ oahppe javlli e máhte ienep bágojt sámezielan, máhttá áhpadiddje tsuojggit, javllat muhtem dárogieľbágojt duon dán kategorijjan, valla oahppe galggi tjállet dajt sámezielbágojt.

Máhtá buojkulvis ...

- muhtem dájs muorij namájt sámezielaj: *skrubbær (svijne-muorje), krøkebær (tjáhppismuorje), jordbær (gieddemuorje), tyttebær (jånå), muldebær (láttaga), bringebær (gahpermuorje)*
- muhtem dájs juhtusij namájt sámezielaj: *gaupe (albasj), bjørn (biernna), rein (boatsoj), frosk (tsuoppoj), (sarvva), jerv (jiervva), hare (njoammel), rev (riebij), mus (snjierrá)*
- muhtem dájs muoraj namájt sámezielaj: *bjørk (soahke), selje (sállja), older (liejbbe), osp (suhpe), rogn (skáhpe), hegg (ávttja)*
- muhtem dájs giedjegij namájt sámezielaj: *blåkløkke (gahpergiedjek), smørblomst (visskigiedjek), løvetann (hublorásse), skogsfiol (vuovddefiávllá)*

ULME: OAHPE GALGGI

- diehtet majt ávdutjis máhtti
- árvustallam ietjas oahppamav

- muhtem dájs luonndonammadusájs sámegiellaj: *elv (jåhkå), bekk (jågåsj), foss (gårttje), kulp (savoj), skog (miehttse), slette (giedde), dal (vågge), åker (åhkar)*
- muhtem dájs láttij namájt sámegiellaj: *rype (rievsak), kjøttmeis (buojddegattsak), kråke (gárránis), ravn (runŋka), gjøk (giehka), trost (rástes), skjære (skirri), ugle (skunjok)*
- muhtem bájkkenamájt sámegiellaj: Dánna l buoremus jus åhpadiddje mierret muhtem namájt oahppij lahkabirrasijs
- sáme moalkedime bargojda ja dájmaida læjrrasajen: *å sette opp lavvo (låndagoadev tsaggat), hente ved (muorajt viedtjat), tenne bål (dålv tsahkkidit), hente vann (tjátjev viedtjat), ta ned lavvo (låndagoadev gajkkot), rydde leirplassen (læjrrasajev rádjat), hugge ved (muorajt tjuollat), koke vann (tjátjev vuossjat), steke pølser (márfijt basset), fiske i elva (guollit jågån), plukke bær (muorjijt tjoagget)*
- muhtem sámegielbágo båndorbargos: *bondegård (båndorsijdda), fjøs (fiekse), hus (goahte), stall (stállá), ku (gussa), sau (sávttsa), hest (hæssta), geit (gájttsa), slåttonn (sládjo)*

Jus ávddågæhttjalibme galggá vaddet riehta gáváv majt juohka ájnna oahppe máhttá, de ij åhpadiddje galga liehket «lådje» ja sijáv viehkedit bargadahttijn. Dán dásen ij la ájnas oahppe tjállí bágojt riehta: Jus mujtti muhtem bágojt, de máhtti tjállét dajt nav gáktu jáhkki galggi tjáleduvvat. Mujte, árvvedahtte bántusa bánti dassta jus oahppe li tiemájñ ávddála barggam. Giehttjit klássak gut la barggam *Várijñ 3* girrijñ ávdebut, máhttá ienep bágojt ja moallánagájt dájmajs læjrrasajen ienni vidát klássak gut ij la ávddála sáemmi tiemájñ barggam.

Jus li oahppe juohkusin gudi ælla ávddála barggam avtak tiebmáásijñ ávdebut ja e majdik máhte, de la ájnas åhpadiddje fokuseri oahppijgt gudi galggi divna bágoj iejvvit moaddi *Vákkijn 3* girjen. Jus buoragit barggi, de oahppi moadda dajs bágojs. Gárveda sijáv vaj diehti mannegæhttjalibme mannetjissaj boahhá. Danna oadtju máhttelisvuodav vuosedit majt li oahppam. Sjaddá miellagiddis buohtastahttet ávddågæhttjalimev mannegæhttjalimijñ.

Muhtem oahppijda l ávkálasj dahkat ávddågæhttjalimev njálmálattjat. Dánna li guokta oajvvadásá:

1. Oahppe javlli bágojt/gárgadisájt madi åhpadiddje/viehkke/ oahppeguojmme dajt tjállá.
2. Oahppe báddi jienav madi sán bágojt/gárgadisájt javllá. Dánna máhttá buojkulvissan OneNote, mobiltelefonná jali iPad liehket ávkálasj vædtsaga.

b. 8: Låhkåmtæksta: Vággáj

Dát la tæksta mij la oanedom tevstas maŋep bielen, ja buoremus la oahppijda válljit gássjelisvuoda dásev aktan åhpaddijjn. Tevstav máhtti oahppe aktu låhkåt, guovtes ja guovtes jali aktisasj juohkusin. Jus li moadda oahppe juohkusin gejda l tæksta gássjel, de ihkap la buorep vuostak dav låhkåt aktan. Sisanov máhtta tjoahkkájgiesset gatjålvisáj baktu 14. bielen ma li ruodná mádjusijn mierkkidum.

Tæksta aj hiehpá buoragit låhkåmlækson sijdan maŋjel gá li aktan skåvlån låhkåm.

Oahppijda gesi l dát tæksta gæhppat, máhtti aj låhkåt tevstav nuppen bielen mij la låsep.

ULME: OAHPE GALGGI

- åvdedit buorre låhkåmtjehpu-dagáv
- låhkåt ietjá oahppij birra gudi galggi ålggokåvlláj vaj «oadtju oasev» sijá vásádusájs
- oahppat bágojt ja moallånagájt majt dárbahti gá galggi ságastallat ietjasa åhpadingárvidusás, ja ietjasa vásádusájs ålggokåvllån

b. 9-10: Låhkåmtæksta: Vággáj

Dát tæksta l vehi gássjelabbo tevstas åvdep bielen.

10. bielle gullu sæmme tækstaj, valla l ájn gássjelabbo, ja ij la divna oahppijda. Oahppe gudi dáv tevstav låhki, máhtti ganugit ja ájádallat bájkkenamáj ma li nammadum. Manen jáhkki bájkkenamájt gåhttju?

Jus e aktak oahppe juohkusin dáv tevstav lågá, de máhttebihtit huoman ganugit ja gæhttjat, ja ságastallat gávåjs ma li Čáhputis.

Låhkåmtevsta sisanov máhtta tjoahkkájgiesset gatjålvisáj baktu 14. bielen.

Gåvvådiedo 10. bielen:

Divna gávå li Čáhputis. Gåvvå gårobielen la Ruovddášis. Dá rádjáj boadá, valla i guhkebu Olmmáivággáj bijlajn. Giesse-årruhijn li barggam guhkes ájgijt, valla dát árbbedáhpe l dal gáhtomin. Ruovddážin la Olmmáivátjohka giettsemus, ja dat ihkap subtsas bájkkenamáv, danen gá báhko *ruovddáš* la sáme luonndonammadus mij merkaj *innsnevring*.

ULME: OAHPE GALGGI

- åvdedit buorre låhkåmtjehpu-dagáv
- låhkåt oahppij birra gudi galggi ålggokåvlláj vaj «oassásasti» sijá vásádusájs
- oahppat bágojt ja moallånagájt majt dárbahti gá galggi ságastallat ietjasa åhpadingárvidusájs ja ietjasa vásádusájs ålggokåvllån

- oahppat vehi Čáhputa birra
- ságastallat guoddelis anos luondon
- ságastallat guovlo riektás

Gávva badjelin oalgesbielen la Čearmatgiettes, guokta kilomiehtera Ruovddášis. Sámegiel namma subtsas ællosáme li giettev adnám dâlen. Tjermak/Čearmat la sábmáj dijmásj miesse. Jalgga gánnâ dimbardâhpe I, ja gâhtjoduvvá aj Jørgensletta, Jørgen Salo mujtton guhti dâbev tsieggij ja gámájt dan birra. Dát lij 1950-lågo mannegietjen, ja nav guhkás gå diehtep lij Jørgen Salo vuostasj guhti álgij giesseårudagájn Olmmáivákken.

Vuolemus gávva vuoset skávlå læjrrasajev jagen 2009 Čearpmatgietten.

Tæksta ja gávva máhtti liehket buorre álggon fágajgasskasasj tiemájda *guodelis ávddånibme* ja *demokratijja ja guojmmeviesátvuohta*.

Álgij tjadá li læhkám moadda rijdo riektájs gâktu adnet guovlov Svartskogen. Stáhtta I tjuottjodam sij li æjgáda, ja bájke ulmutjijt li vuornnum adnemis guovlov. Jagen 2001 de vijmak mierredin dav **Svartskog** ássjev alemusriektán, valla ulmutja Olmmáivákken lidjin juo dârrum stáhta vuosttij badjel tjuohte jagev. Ienebu dát ássjes gávna dáanna:

- <https://nordligefolk.no/sjosamene/historie-religion/kampen-om-svartskogen/>
- <https://www.nordlys.no/nyheter/seiersfest-i-svartskogen/s/1-79-868402>
- http://uit.no/nyheter/artikkel?p_document_id=90381
- <https://snl.no/Svartskogen-saken>

Åhpadiddje máhttá oahppijda subtsastit binnáv Svartskog-ássjes, sámegiellaj jali dárogiellaj. *Vákkijn 4* girjen aj gávnnu artihkal sámegiellaj dan ássje birra. Danna aj máhtti oahppe ájádallat ja buohtastáhttet ietjá muodugasj ássjij, valla diedon la máhttelis dav aj dahkat dáanna *Vákkijn 3* girjen jus sihtabihtit.

b. 11: Tijmmapládna

Dát tæksta l ájnas vaj divna oahppe oassásasti láhkát. Tijmma- plánan vuosedip vuojn praktihkalasj dájmajt álggoscávlán. Oahppe máhtti dajna barggat guovtes ja guovtes jali juohkusijn. Gå lihpit tevstav láhkám, de máhttebihtit ájgev biedjat gatjálvisáj- da mij gullu tijmmapládnaj. Dánna l buorre máhttelisvuohta hárrjiddallat gatjálvisbágoj, ájggemoallánagáj ja ájggeguovddelis verbaj.

Buojkulvis:

- **Goassa** æjvvali oahppe skávlán? (Sij æjvvalin skávlán dijstaga kloahkka 08.00.)
- **Gallen** la idedisbiebbmo álggoscávlán? (Idedisbiebbmo l kloahkka 08.00.)
- **Goassa** l áhpadus geologijja birra? (Áhpadus geologijja birra la duorastaga.)
- **Goassa** gáhttju oahppe smávdásen lávllombáddáj? (Sij gáht- tju oahppijt lávllombáddáj dijstaga manñaj gasskabiejve.)
- **Makkár biejve** galggá liehket aktisasj barggogilpos? (Aktisa- sjbarggogilpos la gasskavahko.)
- **Majt** galggi dahkat gasskavak iehkeda? (Sij galggi stáhkát nuorajskávlá oahppij ja basset sláppájt.)
- **Gallen** vádtsi bussajda duorastaga? (Sij vádtsi bussajda kloahkka 13.00.)

Tijmmapládna sisadno l buorre álggo válldet manen fágaj- gasskasasj tiemájt *álmmukvarresvuohta ja iellemrijbadibme* ja *guoddelis ávddánibme*. Dáv máhttá dahkat aktisasj juohkusijn manñel gå oahppe li tevstajn barggam.

Ságastallit duola degu jánndura rytma birra ja man ájnas la bárrát vissa ájge ja oadet nuohkásav - álggoscávlán ja ietján árkkabiejvijt. Manen nav álos miehtsijt vádtsi? Manen nav álos álggon idjadi giesijt ja dálvijt? Lijkkuji gus oahppe vádtset miehtsijt ja várijt? Manen/Manen e? Gánná manni, ja majt barggi? Makkár dájmajt lidjin tijmmaplánan lijkkut buoremusát? Ja állu manñutjissaj: Man ájnas la læjrrasajev rádjat ávddál sijd- daj vuolggá? Manen la nav ájnas dav dahkat? Dán aktijvuodan hiehpá válldet manen gájjkásij riektáv. Dat javllá duola degu gå lip luondon, de ep galga bátsidisájt guodet, ja galggap juhtusijt dibddet sjávot. Ienebu gájjkásij riektás gávna dánna: <https://norskfriluftsliv.no/hva-er-allemannsretten>.

Dákkár ságastallamijn la ájnas mujttet: muhtem oahppijn ij la nav buorre giellatjehpudahka, ja e rijba ájadallat sámegiellaj - de viertti loahpe liehket dárustit. Máhttá aj álkkes gatjálvisájt tjálllet tábluj, ja gáhttjot oahppijt dajt adnet gå ságasti guovtes ja guovtes. Dála li oajvvadusá gatjálvisájda:

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bágojt ja moalkedimijt majt dárbahti gå ságastalli ietjas áhpadusgárvvidusás ja ietjasa vásádusás álggoscávlán
- adnet ájggemoallánahkkojt
- hárrjiddallat gatjálvisbágojt
- ságastallat jánndura rytmas ja bárrámijis
- ságastallat luonndodájdos
- ságastallat ietjas berustimijis
- ságastallat njuolgadusás ja mierredimoassásstemis

- Gallen oaddá?
- Galla tijma oadá ijájt?
- Majt bårå idedisbiebbmon?
- Lijkku gus muorjjit/oadet lãvdagoaden/vãdtset miehtsen?
- Majt lijkku dahkat gå la ålggon?
- Majt dagá jus gávna rutsijt/bãtsidisãjt ålggon?

Tijmmapládna galggá aj duv arvusmahttet åhpadiddjen: Dãnna mãhtã viedtjat ideajt dãjmajda gå galga gárvedit ålggokãvlãv ietjat oahppijda. 5. kapihttalín gávna ienep tjielggidusãv «mijã» tijmmaplãnas. Mij lip aj oajvvadusãjt buktãm duon dãn giella-doajmmaj ja stãhkusijda. Hæhttu diedon divvot vaj gárvidus hiehpã dan sadjãj gãnnã galggabihtit liehket, ja oahppijjuogos ma galggi manuj. Hæhttu aj dãj nuppij ressursaj siegen barggat gudi galggi oassãlasstet ålggokãvllãj. Åvddãl vuolggebihtit, de viertti mujttet vuosedit oahppijda dav gárvidusãv majt la ållim. Dãnna mãhtã válldet manen dav goalmãt fãgajgasskasaj tiemãv *demokratijja ja guojmmeviesãtvuohta*: Man ålov sisanos ja dãjmajs galggi oahppe ietja mierredit, ja manen la ájnas aktisasj gárvedimijn ja njuolgadusãj?

Gãvvã: Edel Monsen.

b. 12: Bagádusá

Ájádallam lip biebbmobagádusá li vuostatjin inspirasjávnnán ja idean álkkes biebmoida majt oahppe máhtti russtit sosiálasaj dájmaid dállágádden. Ij la dárbbu biebbmobagádusájt snivva lāhkāt jus ij la luondulasaj, jali jus e hieba gárvidussaj ietjān. Mujttádahttep, tjoahkkim lip divna VVV biebbmobagádusájt, ja dajt gávna [dánna](#).

ULME: OAHPE GALGGI

- ájttsat sáme árbbedábálasj biebmoid
- ságastallat sáme árbbedábálasj biebmoids
- gárvedit juokkirak biebbmorusstigiida
- adnet tállajt praktihkalsaj aktijvuodajn

b. 13: 1. Riekta jali boasstot?

Dát dahkamus gullu lāhkāmtækstaj *Vággáj*, ja dánna ihkap vierttiji oahppe vehi ájádallat vaj vāsstádusájt gávnni. Dahkamusáv tjadádi tjálalattjat, aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusijn. Hiehpá buoragit vuorddemdahkamussan oahppijda gudi ruvva gærggi lāhkāmijn.

ULME: OAHPE GALGGI

- lāhkāt ja dádjadit sisanov gárgadisájn
- viedtjat dárbulasj diedojt tjoahkkájbiejadum tevstas
- lāhkāt ja dádjadit tjuottjodusájt sisanov
- tjielggit ja árvustallat jus tjuottjodusá li riekta vaj boasstot

letjān:

- gulldalit, dádjadit ja dálkkut diedojt

Máhttelis la aj dahkat njálmálasaj juogogilppusav. Oahppe barggi guovtes ja guovtes tevsta dagi. Åhpadiddje lāhkā tjuottjodusájt, oahppe vierttiji gulldalit ja árvustallat jus tjuottjodusá li riekta vaj boasstot. Lenni gā tjáli vāsstádusájt, de mierkkiji riekta vāsstádusájt bivtastsibrunij vāsstáduskárttāj majt dāhkki aj ietjān adnet. Juohkka juohkusin la sierra vāsstáduskárttā.

Vāsstáduskárttā gávnnuji [dánna](#). Tjáleda, buoremusát vehi assáp árkkaj, ja lamineri dajt ávddāl gā adnuj vālldebihtit.

		Riekta	Boasstot
1.	Miehttseskávllā l gidájt.	L	H
2.	Álggoskávllā l dán jage Olmmáivákken.	Á	E
3.	Oahppe li álggoskávllān niellja biejeve.	O	L
4.	Oahppe ávvudalli álggoskávllāj.	D	A
5.	Oahppe galggi oadet lāvdagoaden.	E	Á
6.	Skávllāsaljon tjiectji bállov.	P	G
7.	Læjrrasajen la stuorra vanntsa.	U	O
8.	Miehttseskávllā l dijstagás duorastahkaj.	A	E
9.	Sij galggi nuoren guollit.	V	H
10.	Álggoskávllān dálliji.	T	L
11.	Læjrrasadje l gietten.	I	F

HUOM: Oahppijirjen li dá vige dán dahkkamusán:
 4. D bokstávva galggá A bokstáva sadjáj.
 5. E bokstávva galggá A bokstáva sadjáj.

Tjoavdosbáhko: Háldegoahti

Diedo gávás:

Gávva vuollelin la gávvidum birrusij kilomiehterav rahtegietjes Ruovddášin. Jus snivva gehtja, de vuojnā degu gámalágásj hámijt danna. Gávnnuji ienep ganijgiehto ma li tjanádum dán sadjáj. 30. bielen lip mañen vālldám ganij subttasav mij gullu jágā nuppe bællāj.

b. 14: 2. Lágá tevstav Vággáj ja vássteda gatjálvisájt.

Dát dahkamus aj gullu láhkámtevkstaj Vággáj. Dahkamusáv máhtti tjadádit aktisasj juohkusin, unnep juohkusijn, jali guovtes ja guovtes. Dássemálsom dahkamusán hiehpá láhkámtevtajda. Dát sihtá javllat, oahppe gut la dássju láhkám «ruodná» oasev tevstas, diedon 8. bielen, vuorddep máhtta vásstedit gatjálvisájt bajemus rámmán. Oahppe gut la láhkám «alek» tevstav, vuorddep máhtta vásstedit gatjálvisájt gasskalamos ruvton madi oahppe gut la láhkám «visská» tevstav, galggá máhttet vásstedit gatjálvisájt gasskalamos ja vuolemus ruvton.

Oajvvadus vásstádusájda :

1. Skávllásaljon li stuorra vuossa ja bierggasa.
2. Sij li vuolggemin álggoscávlláj vággáj.
3. Læjrrasadje galggá liehket Čearpmatgietten.
4. Sij galggi liehket álggoscávlán gálmma bieje.
5. Oliva lijkkuj lávdagoaden oadet ja dállit.

1. Skávllásaljon li stuorra vuossa ja bierggasa danen gá álggoscávlláj galggi.
2. Čáhput la Olmmáivákke badjelin.
3. Sindre áhkko I subtsastam állo sare li Čáhputin.
4. Elea subtsas sán buoragit mujttá gá váffalgáhkojt bássin dálá nanna.
5. Sij galggi oahppat álggoviehkev ja sjattoj namájt sámegeiellaj.
6. Sij vuolggi bussaj Čáhputij.

7. Sij vierttiji vádtset birrusij 2 kilomiehtera læjrrasadjáj.
8. Áhpadidje subtsasti sáme bájkkenamáj ja gadnihij birra.
9. Čearpmatgietten li gámá ja dálusj dimbargoade.
10. Oahppe galggi lávdagådijn oadet.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- guoradallat láhkámtevtadusáv
- oahppat gatjálvisbágojt
- vásstedit gatjálvisájt njálmálettat gá galggi tjoahkkájiesset tevsta sisanov

b. 15: 3. Vássteda láhkámtevtsta gatjálvisájt tjálalattjat.

Dahkamus hiehpá buoragit sijddabarggon mañjela gá 2. dahkamusáv tjadádi njálmálettat skávlán. Oahppe e galga vásstedit ienep gatjálvisájt gá majt láhkámtevtsta bájnnokávdá ja 2. dahkamus javllá.

Gehtja oajvvadusáv vásstádusájda 2. dahkamusán.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- hárijidallat ienebu gatjálvisbágojt
- vásstedit gatjálvisájt tjálalattjat

b. 16: 4. Árvválladdat ja ságastallat!

Barggit dahkamusájn njálmálattjat aktisasj juohkusin. Hiehpá buoragit ávddál mannap álggoskávlláj, vaj oahppe diehti bájkkenamájt dan guovlon.

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat sáme bájkkenamájs
- diehtet sáme bájkkenamájt ietjasa lahkabirrusin
- ságastallat sáme subtsastallamvuoges, gadnihijs ja ietjá ilmenierajs

b. 16-18: 5. Gielladahkamusá

► a) Giellasuorgij sieradusá
Álgon dahkamusán máhttebihtit ságastit *gárránisá* birra:

Gatjáda oahppijs majt gáhttju dáv láttev. Ihkap muhtema gáhttju *vuoratjis* ja iehtjáda *gárránis*?

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat gielas, giellasægodusás ja giellasuorgijs
- sjaddat diedulasj ietjasa giellasuorges ja gielalasj identitiehtas
- oahpásmuvvat gielalasj moattevuodajda sáme guovlojn
- vieledit ietjá gielajt ja giellasuorgijt

Ságastihtit manen gávnnuji moadda bágo dan láddáj sáme-giellaj, ja tjielggi mij la giellasuorgge. Máhtá giellasuorgev definerit gielalattjat variasjávnnán hállamgielan avta geografalasj guovlo sisbielen. Gielalasj variasjávnná mij gájbbet sosialalattjat (buojkulvis áldar, sjiervve ja klássa), gáhtjoduvvá sosiolækkta. Giellasuorge álggi gå ulmutja guládalli. Mij bájnnp njálmálasj gielav sijájs gej guládallap. Juska gávnnuji sieradusá giellasuorgij gaskan, de ælla da gielalasj variasjávnná huoman nav stuoraga vaj ep dádjada nubbe nuppev. Danen gå giellasuorgge l tjanádum identitiehttaj, de la ájnas vieledit iehtjádij giellasuorgijt ja njunjágahttet sijáv. Oahpásmuvvat ietjá giellasuorgijda la akta vuohke berustit nuppijt ulmutijjt. Sæmmi bále soajttá oahppat synonyjmajt ja boandodit ietjat gielav.

Jus oahppe dættodi muhtem ietjá sáme-gielajt, duola degu oarjelsáme-gielav jali julevsáme-gielav, hiehpá oanegattjat tjielggit manen dá li sierra giela, ja e giellasuorge: Sáme guovllo l stuorra geografalasj guovllo. Dán guovlon li gielalasj variasjávnná nav stuore, ja e divna máhte guládallat nubbe nuppijn. Gå sieradusá sjaddi nav stuore, de álu ságastuvvá iesjguhtik giela birra. Dát la álkkes tjielggidus, Vuona dárogiella, Svierik dárogiella ja dánskagiella li sierra giela, vájku divna máhtti guládallat nubbe nuppijn. Dánna li aj ietjá ássje ma vájkkudi. Hiehpá buoragit nammadit unnánasj oajvvejuohkemis sáme-gielaj (gehtja duola degu <https://snl.no/samisk>), ja gávnnu aj duot dát giellasuorge duon dán giellaguovlon. Gielladutkijn la duot dát modælla gáktu nuorttasáme giellasuorgijt juohki, valla giehttop huoman lulle ja alle giellasuorgijt, ja duodden javllap duornossáme-giella, sisednamsáme-giella ja merrasáme-giella. Gáváv gávna dánna: <http://kurso.oahpa.no/2014/11/17/34-10-suopmanat/>.

Dahkamus: Le gus oahppe gávnnam ietjá bágojt girjen ma siera-di ietjasa giellasuorges? (Buojkulvis: gárránis/vuoratjis, gierkke/jiervva).

Tabellan 17. bielen máhtti oahppe tjállet «gávnadisájt». Sij máhtti buohtastahttet ietjasa gielajn, ja ietjá gielaj majt ihkap dábdidi. Oahppe máhtti tjállet bágojt ietjasa giellasuorges, ja gávnnat muodugasj bágov ietjá giellasuorgijn.

Oahppe aj máhtti mannat ruopptot dán bælláj ietjá bále jus galggi tjállet dajt giellasuorgij sieradusájt majt ielvi girje maŋnegæhtjáj.

► b) Tjále riehta gatjálvisbágojt

Dahkamusáv máhtti aktu jali guovtes ja guovtes dahkat, ja hiehpá aj sijddabarggon, ja de juohkusin tjadádit aktan maŋge-la. Mujttádahte oahppijt gatjálvisbágo majt dárbahti gávnnuui 14. bielen.

ULMME: OAHPPJE GALGGI

- adnet riehta gatjálvisbágojt

Tjoavdos:

- *Gánná / muv lávdagoahte?*
- *Gænna / alek vuossa?*
- *Goassa/Manen hæhttu oaddát?*
- *Makkár dálkke lij iektu?*
- *Majt javlaj?*
- *Mij la suv namma?*
- *Masi dán ávvudalá?*
- *Makkár bieje vuolggi sijddaj?*
- *Goassa/Manen/Gáktu vuolga dâhku?*

Gávva: Edel Monsen.

► c) Dahkat tjoahkkájbieđjambágojt/sjoappkabágojt Dánna l ávkke aktisattjat tjadádit buojkulvisáv ávddál gá oahppe álggi dahkamusájn. Gá bieja guokta substantijva aktij, de sjaddá áđđá substantijvva ja ietjá báhko.

Tjoavdos:

bárrámbáddá
tjimmapládna
iehkedisbiebbmo
læjrrasadje

álggoviehkke
álggoscávlá
skávláalljo
láhkámtæksta

► d) Kasus
Jus oahppe dábdđi gáktu kasusa doajmmi, de la álkke. Sij gudi ælla ájn oahppam gáktu kasusijt adnet, máhtti viehkev gávnnat láhkámtevstan Vággáj.

Tjoavdos:

i dalen – vákken
til dalen – vággáj
med buss – bussajn

ULMME: OAHPE GALGGI

- oahppat dahkat tjoahkkáj-bieđjambágojt/sjoappkabágojt

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet riehta kasusijt
- járggálit dárogielas sámejiellaj buojkulvistevstaj milta

b. 19-20: 6. Ruossabágo

Dán dahkamusán li guokta variánta gánná b)-dahkamus la gássjelabbo a)-dahkamusás. Oahppe gudi lijkkuji dákkár dahkamusájda, ja gudi ruvva barggalassti a)-dahkamusáv, máhtti goappátijj barggat jus sihti. Divna vásstáđusá gávnnuji tjimmaplánan 11. bielen.

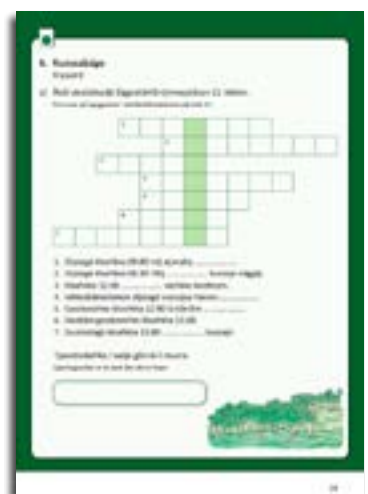
► a) Tjoavdos:

	1	S	K	Å	V	L	Å	N											
				2	V	U	O	L	G	G	E	P							
		3	Á	L	G	G	O												
				4	R	Á	V	T	S	A	V								
					5	B	Å	D	D	Å									
						6	M	U	D	D	O								
7	V	U	O	L	G	G	E	P											

Tjoavdosbáhko: Vuovdde

ULME: OAHPE GALGGI

- dáđjadit ájggemoallánahkkojt
- oahppat bágojt ja moallánagájt álggoscávlá dájmajs
- máhttet láhkát ja viedtjat diedojt tabellas

► b) Tjoavdos:

¹ L	Æ	J	R	R	A	S	A	D	J	Á	J			
			² B	Á	J	K	K	E						
			³ Á	L	G	G	O	V	I	E	H	K	K	E
			⁴ M	U	D	D	O							
⁵ G	E	O	L	O	G	I	J	J	A					
⁶ S	T	Å	H	K	A	M								
	⁷ V	Á	D	T	S	E	T							
⁸ B	U	S	S	A	J	N								

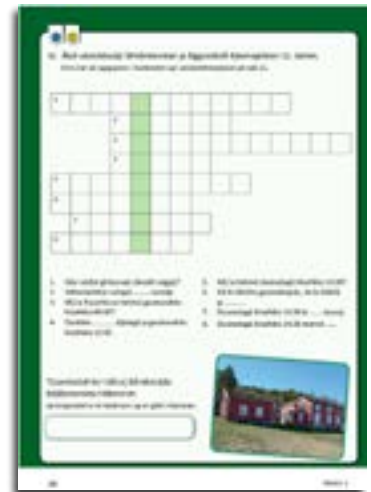
Tjoavdos: Ráluokta

Diedo gávás 20. bielen:

Gávva l Ráluovtas, dálusj båndorsijdda Hábmerin. Båndorsijdda l 1800-tállas, ja oajjvveæládus lij ednambarggo ja guollim. 44. bielen máhtti oahppe ienebu lãhkãt båndorsijdas.

Ienep diedo:

- <https://www.riksantikvaren.no/fredninger/kystgarden-rorvik-gard-i-tysfjord-fredet/>
- <https://www.tysfjordasvo.no/landskap-og-stedsnavn/sa-misk-landskap-og-stedsnavn/orovik-raluokta/>

b. 21-22: 7. Dãjma vãkken

► a)

Oahppe gudi li ålggon gielav adnãm dãjmalattjat, jali snivva barggam lãhkãmtevstaj ja tijmmaplãnajn, sidjij la dãt ålkkes dahkamus. Sidjij sjaddã vargga gæhttjalibme jus li oahppam moallãnagãjt.

Oahppe gudi ælla oadtjum mãhttelisvuodav sãmãstit dãjmalattjat, mannã ienep åjgge dahkamusãjn barggat. Dãt la akta vuohke oahppat moallãnagãjt, ja dãrbahi ihkap viehkkenævojt (bãhkogirjje jali bãhkolissta 93. bielen) gã galggi vãsstãdusãjt gãvnnat.

Oajjvadás: oahppe gudi e sidã biedjat sãrgev moallãnagãj gas-kav, mãhtti bãjnnobliãntaj bãjnnit dajt moallãnagãjt ma gulluji aktan.

ULME: OAHPE GALGGI

- gãvnnat dãro ja sãme moallãnagãjt sãmme sisanujn
- oahppat verbãjt ma tjielggiji dãjmov majt mãhttep dahkat ålggoskãvlãn vãkken

>>>

Tjoavdos:

sette opp lavvo – låvdagoadev tsaggat
 hente vann – tjátjev viedtjat
 plukke bær – muorjijt
 tenne bål – dålåv tsahkkidit
 slukke bål – dålåv jáddit
 hente ved – muorajt viedtjat
 grille pølser – márfijt basset
 plukke blomster – giedjegijt tjoagget
 ta ned lavvo – låvdagoadev gajkkot

► b)

Dát dahkamus la unnán låsep dan diehti gå oahppijn ij la dánna dárogiella viehken. Jus galggi máhttet verbajt ja substantivajt aktij biedjat, de vierttiji bágojt dádjadit. Oahppe gudi li oahppam grammatihkav ja kasusijt, máhtti aj ájádallat makkár kasusin la substantijvva, ja manen.

Tjoavdos:

tjoagget giedjegijt
 tsahkkidit dålåv
 jáddit dålåv
 tsaggat låvdagådijt
 tjoagget muorjijt
 sáhkkut muorajt
 vádtset miehtsen
 viedtjat tjátjev

ULME: OAHPE GALGGI

- aktij biedjat verbav ja substantivav vaj tjielggiji dájmvav
- oahppat verbajt ma tjielggiji dájmvav majt máhttepp dahkat álggoskávlån vákken/miehtsen

b. 23: 8. Tjále gárgadisáv juohkka gávuvj.

Dán dahkamusán li gávuv majt oahppe ihkap dábddi jus li VVV:jn 1 ja 2 ávddåla barggam. Muhtema ihkap mujtti aj gárgadisájt majt li adnám dájda tjuorggasijda. Sæmmi, valla låsep dahkamus gávnu 23. bielen.

Vuolemusán dán bielen gávnuuji gárgadisájalgo, ma máhtti viehken sidjij gudi dárba, valla dáhki aj ietjá gárgadisájt dahkat. Báhkolissta 93. bielen la buorre viehkenævvo.

Dahkamusán aj máhtta ságastallat viehkeverbajs ja gáktu doajmme gárgadisán.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjidallat gárgadisájt dahkat
- oahppat mij la viehkeverbba, ja gáktu vájkkudi nuppijt verbajt gárgadisán
- tjället álkkes gárgadisájt ma subtsasti jali gávuvji

>>>

Oajvvadus vásstádusájda:

1. Mån lijkkuv muorjijt.
2. Mån galgav muorajt viettjatjit.
3. Mujna I rissja vuossan.
4. Mån ájgov dállit.
5. Guhti ájggu káffit?
6. Mån lijkkuv márfijt basset.
7. Mij galggap lãvdagoaden árrot.

b. 24: 9. Tjãle gãrgadisãjt juohkka gãvvãj.

Dát la unnán lãsep dahkamus gã ávdep bielen, danen gã oahppe oadtju stuorãp friddjavuodav mij gullu sisadnuj ja gãrgadiskonstruksjãvnãj. Dãnna ij la fasihtta, ja oahppe mãhtti ietjas oajves dahkat gãrgadisãjt gãvvãjda. Jus viehkkenãvojt dãrbahi, mãhtti adnet bãhkogirjev jali bãhkolistav girje maŋemus bielen. Juska dahkamus gãjbbet dãssju niellja gãrgadisã, de huoman vaddã buorre gãvvãv oahppij tjãllemtjehpudagãjs: Dahkamus mãhttã aj «iktet» jus mãhtti bãhkolistav adnet jali e, ja jus li dãdjadahttjãm adnet grammatihkav ja njuolgadusãjt duollatjãllemij.

Oajvvadus vásstádusájda:

1. Sãn la tjoaggãm stuor sarijt.
2. Gãvvãn la bãhttja. Sãn la guolijt bivddãm jãvren.
3. Nãjtso li jãhkãgãtten. Sij li skuorromin bãnijt jãgãn.
4. Oahppe ådi lãvdagoade ålgusjbielen

ULMME: OAHPE GALGGI

- tjãllet ålkkes gãrgadisãjt gãvvãjda

b. 25: 10. Ma li boasstot dãjn gãrgadisãjn?

Dát dahkamus ij la mierkkidum ruodnã mãjijn, valla jus oahppe li buoragit barggam 7. ja 8. dahkamusãjn juo åvdãn, de mãhtti divna gãehttjalit. Bãhkolissta 93. bielen la buorre viehkke sidjij gudi dãrbahi.

Tjoavdos:

- Vãlde ierit viettjat: Mij **tsahkkidip/jãddip** dãlãv.
- Vãlde ierit rãdjap: Mij **viettjap/luoddop/tjuollap** muorajt.
- Vãlde ierit tjoaggep: Mij **viettjap** tjãtjev jãgãs.
- Vãlde ierit tsaggap: Mij **tjoaggep** muorjijt.
- Vãlde ierit bassep: Mij **tjoaggep** giedjegijt.
- Vãlde ierit tsahkkidip: Mij **tsaggap** lãvdagoadev.
- Vãlde ierit tjoaggep: Mij **bivddep/oaggop** guolijt jãgãn

ULME: OAHPE GALGGI

- sãgastallat bãhkoklãssajs, ja diehtet mij la vãrbba
- lãhkãt gãrgadisãjt, dãdjadit sisanov ja guoradallat vigijt

b. 25: 11. Tjále majt majt barga gå la vákken jali miehtsen.

Dán dahkamusán hæhttuji oahppe tjadnat verbajt allasisá majt li ietja oahppam, ja adnet dajt. Gárgadisálgov badjelin máhtti gærddot moaddi.

Oajvvadásá gáktu vijdábut barggat tiemájn *Dåjma vákken*:

- Sij gudi dárbahti verbaj ienebu hárrjidallat, máhtti barggat báhkooahppamkártáj *Dåjma vákken* ja *Læjrrasaje bargo* aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. Dánna gávna gáktu barga.
- Dahkit 37. dahkamusáv 80. bielen.
- Spellat bingov *Dåjma vákken*. Dánna gávna gáktu barga.
- Spela domino *Dåjma vákken*. Dánna gávna gáktu barga.
- Gæhttjat filmatjav (birrusij 14 minuhta) nejetsusj guhti lijkku álggon liehket: <https://tv.nrk.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR64012914/24-09-2014>. (Nuorttasámegeiellaj)

ULMME: OAHPE GALGGI

- tjället álkkes gárgadisájt ietjasa vásádusájs ja átsádallamijs

b. 26-27: 12. Luonndonammadusá

a) Hiehpá álgget dahkamusájn ja ganugit bajelttjállagin, moaddásijda l gássjel bágujn *luonndonammadus* sámegeiellaj ja dárogiellaj. Majt sihtá báhko javllat? Majt oahppe ájádalli gå vuojnni dav bágov? Máhtti gus nágin bágov ma duobddágav gávviiji?

Luonndonammadusá máhtti boahtet ávkken bájkkenamájt dádjadit, valla aj viehkken duobddágijt lánhkát kártajn. Dibde danen oahppijt ájádallat manen la buorre oahppat sáme luonndonammadusájt.

Tjoavdos:

- ája* – vannkilde
- vielmes* – kulp, stilleflytende strekning i elv eller bekk
- rijdda* – gressbevokst skråning i fjellsiden
- gårttje* – foss
- skájdde* – landet mellom to elever som møtes
- miehttse* – skog
- riehppe* – langsgående senkning/dal
- ávttje* – canyon, kløft, juv

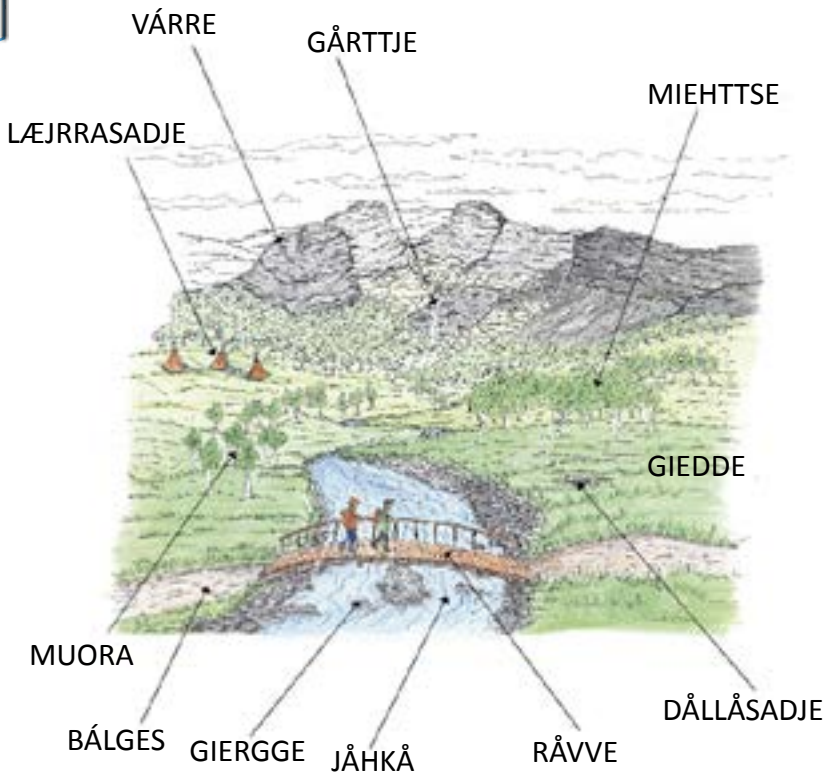
ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat luonndonammadusájs ja manen la ávkálasj máhttet dajt
- oahppat muhtem guovdásj luonndonammadusájt
- dábddát luonndonammadusájt

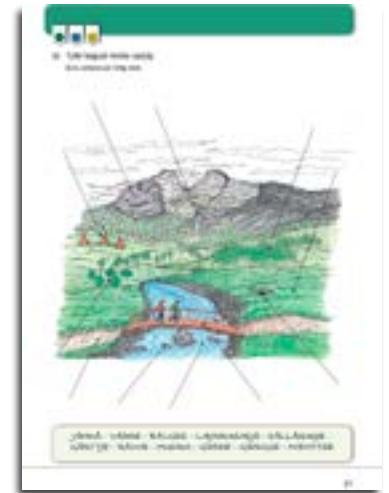

► b)
Tjoavdos:

ULME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt ja dãdjadit bãgojt
- tjãllet bãgojt riehta
- tjiełlggit luondov avta guovlon
- njãlmãlattjat luonndonamma-
dusãj ja ietjã hiebalgis bãgoj

Gã dahkamusãjn li állim, de mãhtti oahppe subtsastit gãvãvs nub-
be nubbãj, sãemmi bãle hãrjjidalli tjiełlggit dav guovlov luondon.

► c)

Oahppe gudi e riehta mãhte bãhkolistav adnet, vierttiji oahppat
ãvddãł dahkamusãjn áłggi.

**Gã dahkamusãjn li állim, de hiehpã buoragit sãgastallat majt li
gãvnnam:**

- Majt merkaj sãmegielbãgo ienepłãgon?
- Mij sierat ienepłãgohãmev ja avtalãgo hãmev?
- Gãktu l dãt gã buhtastahtã dãrogielajn?

Tjoavdos:

eng, slette – giedde, giette

avlang haug – tjãrro, tjãro

elv – jãhkã, jãgã

utmark – miehttse, miehtse

kulp – luoppal, luobbala

ãker – bæłldo, bæłdo

innsnevring – ruovdãsj, ruovdãtja

omrãdet mellom to elver som møtes – skãjdde, skãjde

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bãhkolista milta gãvnnat
ienepłãgo hãmijt
- adnet vuodulasj duollatjãllem
njuolgãdusãjt
- hãrjjidallat adnet nominatijvav ja
genitijvav

Jus oahppe li dan rájen, de hiehpá dahkamusáv guhkedit ja hárijidallat sieradusáv nominatijva ja akkusativva gaskan. Gá oahppe li tjállám bágojt nominatijva ienepláhkuj, de la álkke akkusativvahámijt dahkat - ja daj máhttebihtit ságastallat majt vuojnnebihtit klássalanjá álgusjbiele jali gáváv ietjasa lahkabirrusijs mij vuoseduvvá stuorsjerman. Vuostatjin máhtti gærddot/tjelggit nominativav ja akkusativav adnet. Akkusativav adnep buojkulvissan gá galggap gatjádít jali subtsastit majt gáváv vuojnne, madi nominativav gá galggap subtsastit jali vuosedit juoga l danna. Maŋŋela máhtti oahppe barggat guovtes ja guovtes, ja buktet (ja/nei) gatjálvisájt nubbe nubbáj, duola degu:

A: Vuojná gus *giettev*?

B: Vuojnáv *giettev*. Dát la giedde (vuoset gáváv).

Jali:

A: Le gus *bælldo* gáváv?

B: Ij la. Iv vuojne *bældov*.

Báhkolistan 93. bielen li moadda ienep luonndonammadusá gatjálvisájda.

▶ d)

Dánna l aj sadje tjället bágojt báhkoriikke vuollelij jus oahppe sihtá.

Tjoavdos:

BÆLLDO GIEDDERUOVDÁSJ JÁHKÅ LUOPPALSKÁJDE TJARROMIEHTTSE

bælldo – giedde – ruovdásj – jáhkå – luoppal – skájdde – tjarro – miehttse

Gáváv luondos jali kultuvrraduobddák máhttá liehket álggo giellahárijidallamijda ja ságastallamijda fágajgasskasasj tiemájs. Gávvidum Skárfvákken. Gáváv: Edel Monsen

b. 29: 13. Jårggála!

Dán dahkamusán oadtju oahppe adnet dajt majt li oahppam luonndonammadusájs, illatijvva ja innesijvva.

▶ a)

Oajvvdus tjoavddusij:

Barna leker i skogen.

Jeg vil fiske i kulpen.

Hytta er i området der elvene møtes.

Vi skal gå til ryggformet forhøyning.

▶ b)

Beruna li áhkkarin.

Mån galgav muorjjit dievån.

Tjavgtjan viettjajma sávtsajt miehtses.

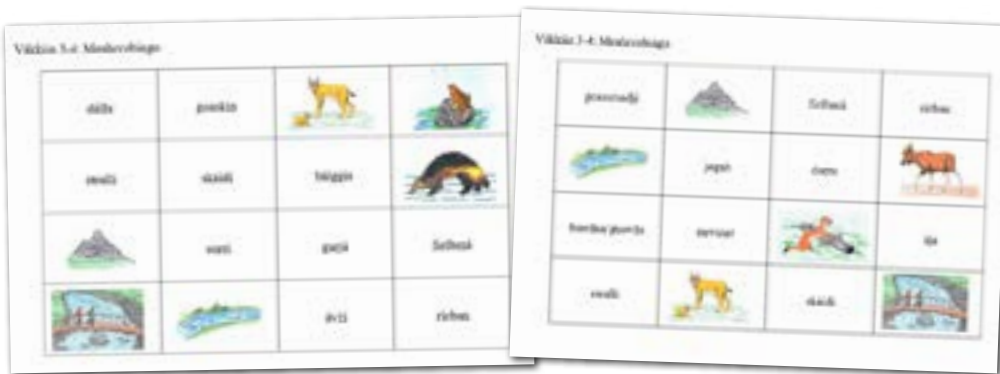
Máná muorjjiji gietten.

Oajvvdus gáktu joarkket bargov tiemájn Luonndonammadusá:

- Sij gudi dárbahti hárrjidallat ienebu luonndonammadusáj, máhtti barggat báhkooahppamkártáj Luonndonammadusá 1, aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Spellit *Miehttsebingo* vaj sæmme bále oahppi juhtusij namájt. [Dánna](#) gávna gáktu barga.

ULME: OAHPE GALGGI

- jårggálit álkkes gárgadisájt sáme-gielas dárogiellaj
- dábdđát ja adnet luonndonammadusájt
- dádjadit vuodulasj kasusadne-mav

b. 30: Subtsas: Badjánihhte ja manne!

Dát tæksta l álgos hárrjidallamláhkám. Sihtá javllat, åhpadiddje láhkå jali subtsas subtsasav oahppiida gudi gulldali. Máhtti aj tjuovvot tevstav. Jus tæksta galggá láhkåmlækson sijdan, de viertti dav vuostak skåvlån tjadádit.

Tæksta hiehpá aj buoragit dramatiserimij, doahkkoteáhterij jali dahkat gávvrájdajt. Máhttá aj vuodo stasjávnnååhpadussaj (gehtja [tjuovvusav 1](#)).

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkåt jali gulldalit subtsasav sáme-giellaj
- ságastallat sáme subtsastallam
- oassálasstet dramatiserimij, jali barggat tevstav sjuggelit ietjåláhkáj

b. 31-32: 14. Vákke sáme guovlojn

Bajelttjála introduseri dahkamusáv, ja de máhtta gatjádít oahp-
pijs makkár vákkijt dábdi, jali makkár vákkijn li læhkám.

Oahppe máhtti adnet báhkolistav viehken 92. bielen, jali
buoremus la digitálakárta: www.norgeskart.no, de oadtju
sæmmi bále visuálalasj gáváv gánná vákke li nubbe nubbáj.
Jus oahppe ælla dábdám ávdutjis dáv næhttabielev, de viertti
áhpaddje vuosedit gáktu áhtsát ja zoomit kártan. Dahkamusáv
máhtti guovtes ja guovtes tjoavddet.

Oahppe máhtti dahkat c)-dahkamusáv sæmmi bále gå a)-dahka-
musáv, na tjuorggat gallegasj muhtem vákkijt kárttaj.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat vehi geografijjas sáme guovlojn
- oahppat muhtem bájkenamájt
- oahppat adnet digitála kártav
- ájádallat majt bájkenamá máhtti subtsastit midjij

► a) **Tjoavdos:**

- Manndalen - Olmmáivágge*
- Vassdalen - Áravuobme*
- Dunderlandsdalen - Dunndaravuobme*
- Håkvikdalen - Ginnesvuobme*
- Nordskott - Nuorttavágge*
- Russvikdalen - Gárjjeivágge*

- Storådalen - Skåhpe*
- Tverrelvdalen - Hálljevágge*
- Gjerdalen - Jierddavuobme*
- Junkerdalen - Junŋkarvuobme*
- Sildhopskardet – Skuhtjamvágge*

► b)

Dánna vierttiji oahppe vuostak gávnnat luonndonammadusájt
bájkenamájt:
vágge – vuobme – skåhpe jnv.

Dan maŋŋela hiehpá aktisasj tjáhkanieme gánná ságastallabihtit
majt duot dát luonndonammadus máhtta dán bájkes subtsastit.
Dibde aj oahppijt filosoferit manen muhtem vákke gåhtjoduvvi
vuobme.

► c)

Dánna galggi oahppe bájnnošliántaj tjuorggat, ja buoremus la
ruonájn mierkkít vákkijt kártan. Ij la vuordedahte sij galggi állu
snivva tjuorggat, valla mierkkít birrusij gánná muhtem vákke li.
Bájkenamájt majt lip kárttaj biedjam, máhtta liehket buorre
álgo muhtem vákkijt gávnnat.

b. 33-35: 15. Bájkkenamá ietjat guovlon

► a)

Dán bargguy máhtti oahppe aj adnet www.norgeskart.no, jali kártav ietjasa suohkanis viehkkænævvon.

Gå lissta I tjáledum, de la ájnas ganugit ja ájádallat «gávna-dusájs». Moatten sajen gávnnuji állo ienep sáme bájkkenamá gá majt oahppe diehti. Oahppe alvaduovi gá gulli sámegiella lij viesso giella ávddåla, moatten sajen ihkap giella mij gulluj ienemusát. Jus e gávnnu sáme bájkkenamá, de farra máhttebihtit ájádallat mij la sivvan.

► b)

Dahkamusájn máhtti aktu barggat jali guovtes ja guovtes. Máhttelis la aj juogosgilppusav gánnå galggi gávnnat ienemus luonndonammadusájt bájkkenamájn. Juohkusa hæhttuji mañutjissaj vuosedit «gávna-dusájt» nubbe nubbáj. Dat juogos mij la gávnnam ienemus luonndonammadusájt, vuojtta. Jus gávnnuji viek állo sáme bájkkenamá dan guovlon gánnå árrubihtit, de máhttebihtit gártjedidit bájkev ietjada suohkanij. Jus ælla vuojsa namá, de máhttebihtit guovlov stuoredit.

► c)

Dánna oadtju oahppe dahkamusájt dahkat nubbe nubbáj, ja ájádus la galggi adnet sáme bájkkenamájt ietjasa lahkabirrasin. Dát dahkamus ij gájbbeda namá galggi tjanádum vákkijda, danen máhtti válljit majt ietja sihti. (9. dahkamus la bájkkenamáj birra ietjasa guovlojn.)

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem bájkkenamájt ietjas guovlon
- oahpástuvvat geografijajn ietjas guovlon
- ájádallat majt sáme bájkkenamá máhtti subtsastit luondos (ja kultuvras) avta guovlon

b. 36: 16. Helikoptermanno vákkes vággáj

a)-dahkamusán galggi oahppe «mannat», ja ietja manov mierredit. Buorre dánna jus la kártta viehkkæn. Makkár kártta hiehpá, gatjálvis la jus galggi guhkes jali oanep mannuj.

b)-dahkamusán galggi oahppe subtsastit ietjas manos, ja dánna I buorre máhttelisvuohta hiebadit. Muhtema máhtti dássju javllat namájt, madi iehtjádijt máhtá hasodit illatijvav ja innesijvav adnet – ja máhtti aj giehttot majt dahkin muhtem sajiin. Njálmásaj dahkamusájn máhtti barggat juogu guovtes ja guovtes jali aktisasj juohkusin.

Dahkamusáv hiehpá aj buoragit *guldalit ja gærddot dav mij subtsasduvva*: Gå akta oahppe I subtsastam ietjas manos, de nubbe oahppe máhtta dav subtsasav gærddot:

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet kártav viehkkænævvon gárvedittjat manov
- oahpástuvvat muhtem sáme bájkkenamáj ietjas guovlo álggolin ietjas
- adnet bájkkenamájt njálmásaj guládallamin gá ávddånbukti nuppijda
- guldalit dav mij subtsastuvvá
- gærddot dav mij subtsastuvvá

>>>

Buojkulvis:

Sån la vuolggám ...

Sån la læhkám ...

Sån ájggu mannat ... gæhttjat ...

b. 37: 17. Suohkana

Dán dahkamusán oadtju oahppe oahppat muhtem suohkanij namájt: a)-dahkamusán lip válldám maŋen suohkanijt sálto guovlos b)-dahkamusán, gånna oahppe álgov dahki ietjasa suohkanin, ja tjállli ráddnásuohkanij namájt aj. Ienemusá oahppijs dárbaŋi dávk kártav viehkkén.

► a):

Tjoavdos:

Hamarøy – Hábmer

Fauske – Fuossko

Steigen – Stájggo

Beiarn – Bájddár

Bodø – Bådådjo

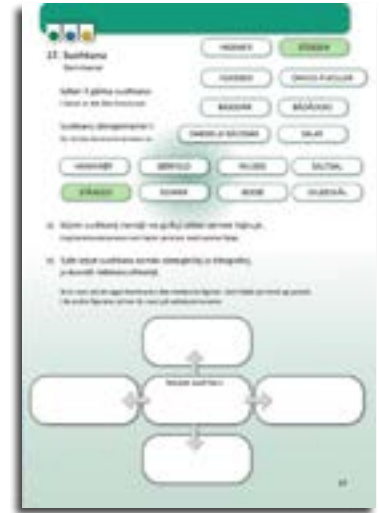
Sørfold – Oarjje- Fuolldá

Gildeskål – Oarjelij Bájddár

Saltdal – Sálat

ULMME: OAHPPE GALGGI

- oahppat muhtem suohkanij namájt

b. 38-39: 18. Makkár suohkanin?

Dán dahkamusán oadtju oahppe ienebut hárrjidallat suohkaninamáj: a)-dahkamus doajmmá buojkulvissan ja minsstarin ávddál gá oahppe ietja oadtju válljit suohkanav ja bájkkenamáv ietjasa guovlon gá barggi b)-dahkamusájn.

Oahppe gudi e diede gáktu kasusa doajmmi, vierttiji oahppat innesijvav ávddál dahkamusáj barggagáhti. Muhtema aj ihkap dárbaŋi tjielggidusáv gáktu gatjálvisájt dahkat gatjálvispartihkkalijn gus.

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat muhtem suohkanij namájt
- hárrjidallat adnet innesijvav
- hárrjidallat buktet ja/nei-gatjálvisájt
- hárrjidallat vásstedit ja/nei-gatjálvisájt

b. 40-41: 19. Bájkkenamá vákkijn

► a)

Bokstávamájven li bájkkenamá Nordlándas, ja moattes oahppijs dal dábdidi moadda dás namájs jus li barggam VVV girjij ávddála. Dahkamus la aj buojkulvissan ja inspirasjávnnán b)-dahkamussaj, gánná oahppe galggi dahkat muodugasj dahkamusájt nubbe nubbáj, valla vuodon vákke ietjasa lahkusin/guovlon.

Tjoavdos:

D	G	I	N	N	E	S	V	U	O	B	M	E	J
U	Á	L	U	S	V	Á	G	H	I	U	O	N	U
N	U	O	R	T	T	A	V	Á	G	G	E	U	N
N	S	Á	Á	B	U	C	U	L	V	T	M	O	N
D	A	D	I	D	V	U	V	L	U	V	M	H	K
A	V	U	S	T	U	O	R	J	T	Á	Á	S	Á
R	U	S	E	I	O	P	Á	E	G	G	I	S	R
A	G	Á	R	J	J	E	L	V	Á	G	G	E	V
V	V	B	T	V	D	I	S	Á	N	I	Á	B	U
U	D	I	N	G	I	E	I	G	G	N	G	E	O
O	I	N	U	S	B	I	K	G	U	S	G	I	B
B	Á	L	G	G	O	J	O	E	K	A	I	J	M
M	L	S	Á	R	A	V	U	O	B	M	E	U	E
E	S	K	U	H	T	J	A	M	V	Á	G	G	E

Tjoavdos:

- Ginnesvuobme - Håkvikdalen*
- Nuorttavágge - Nordskott*
- Dunndaravuobme - Dunderlandsdalen*
- Skuhtjamvágge - Sildhopskaret*
- Juŋnkárvuobme - Junkerdalen*
- Hálljevágge - Tverrelvdalen*
- Gárjjelvágge - Russvikdalen*
- Áravuobme - Vassdalen*

► b)

Dánna l ájádus oahppe galggi vákkij namájt adnet ietjasa guovlojn. Jus e gávnnu nav moadda vákke jali bájkkenamá gánná árrobihtit, de máhttebihtit guovlov vijdedit.

Dahkamus ij la mierkkidum ruodná mádjusijn danen gá máhttá liehket gássjel namáv oadtjot biejadum ruktuj. Oahppe gudi dábálettat válljiji ruonáv ja sihti gæhttjalit, máhtti huoman dav dahkat. Gæhttjala val, dahkamus gájbbet oahppijt tjället duolla ja snivva ruktuj. Jus la ilá gássjel oadtjot namájt hiebatjit,

ULMME: OAHPE GALGGI

- oahppat bájkkenamájt vákkijn

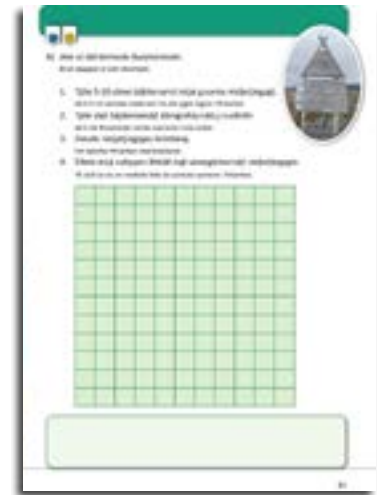
ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat bájkkenamájt
- barggat sjuggelit bájkkenamájt, ja dahkamusáv nuppijda dahkat

e dárbaħa tjallet ienebu ġá 3-4 namá. Dánna l aj ájnas tjallet tjáppagıt vaj dahkamus sjaddá tjielgas sunji guhti galggá dav tjoavddet.

Oajvvađus ġáktu vıjđábut barggat tiemájn *Bájkknamá*:

- Barggat 38 dahkamusájn 81. bielen.

b. 42-43: 20. Kulturhistávrá

Dahkamusáv máhtá introduserit vaj dibde oahppıjt «filosoferit» bajelttjállagav: *Mıj la kulturhistávrá?* Jus váldá dav ġáhtjos «BISON»-overblıkk bielijn, de ihkap sıján li oajvvađusá vásstá-dussaj. Muhtema ihkap aj máhtti buojkulvisájt buktet mıj la kulturhistávrá.

BISON: Gávva/Bilder – Álġgo/Ingress – Tjoahkkájġæsos/Sammen- drag – Bajelttjállaga/Overskrıfter – Tjávdaħáko/Nøkkelord

Kulturhistávrá báħko l rievddam áġġıj tjadá. Dálla javllap, kultuvrrahistávrá l ulmutıj bájvávalaj kultuvrra ávddála ja dálla. Store norske leksikonan ġávnnap dáv tjielġġıđusáv:

«Den moderne fagretningen kulturhistorie studerer menneskers handlinger og tanker i fortid og nåtid, og forbindelsen mellom den materielle kulturen og menneskenes fortolkning av virkeligheten. En kulturhistoriker undersøker kulturelle og historiske prosesser som tradisjon, endring, innovasjon og spredning av for eksempel gjenstander, handlinger og fortellinger.»

(sitáħtta: <https://snl.no/kulturhistorie>)

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat mıj la kulturhistávrá
- oahppat muhtem báġojt ma máhtti subtsastıt kulturhistávrás
- sáġastallat almulasaj kulturhistávrás, ja makkár kulturhistávrálasj báġke ġávnnujı ietjat laħkabırrasin
- sáġastallat ġáktu ulmusj, bıras ja sebrudahka váġkkıđı nubbe nuppev

► a) og b)

Dahkamus ja ġávvá vaddeba muhtem oajvvađusájt mıj la kulturhistávrá, ja vuodo l b)-dahkamusaj. Danna máhttebihtıt sáġastallat kulturhistávrás ietjasa laġosbáġkes/ġuovlos.

Tjoavdos a):

- bivddogábmá – jaktgamme*
- giesseåroj – seter*
- sládjo – slåttonn*
- muorjjit – plukke bær*
- muorrit – hogge ved*

- guohtomednam – beitemark*
- gruvvodoajmma – gruve drift*
- dálkassjaddo – medisiplante*
- gæksa – nordlandsbåt*
- luodda – sti, kjerrevei*
- tjáhtjefábmo – vannkraft*

► c)

Dánna máhtti oahppe vijdábut «tjoahkkít» ja tjállet ienep bágojt ma hiephi sæmme tiebmáj. Báhkolissta 94. bielen la máhttá viehkken.

Luondulasj la dibddet oahppijit vijdábut subtsastit kulturhistávrrás álkkesláhkáj.

Buojkulvis:

Muv suohkanin la ... ja ... dajna gá ...
Mån lav vuojnnám ... ja ...

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemáj *Kulturhistávrrá:*

- Oahppe máhtti barggat báhkooahppamkártáj Kulturhistávrrá *Vákkijn 1* girjen aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusijn. Dánna gávna gáktu barggat.
- Guossidit muhtem kulturhistávrrálasj bájkijit lahkabirrasijn, gávvit ja tjállet daj birra.

ULMME: OAHPPE GALGGI

- adnet báhkolistav vaj gávnni ájggeguovddelis bágojt

b. 44-45: Dålusj båndorsijdda Ráluovtan

** 21. Ma li gávåjn?**

Tæksta I dålusj båndorsijddas, Ráluovtas Hábmérin. Buojkulvissan gávnnuji ietjá båndorsijda: Kjelvik båndorsijdda Oarjje Fuoldán, Huvsikárudahka/Husmannsplass jnv. Áhtsit nehtan jus gávnnuji ienep dålusj båndorsijda dájnj bájkijn.

Jus lihpit álggoscávlån guossidam båndorsijdav jali dålusj båndorsijdav, de la dáv tevstav riek buorre gærddot. De máhtti aktu barggat tevstajn ja daj mañep dahkamusáj, ihkap sijddabarggon. Njálmásasj dahkamusájnj máhttá buohtastahttet dajt diedoj majt oahppe oadtju Ráluovtas daj diedoj majt diehti ietjá båndorsijddas.

ULME: OAHPPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit álkkes fáhkatevstajt
- oahppat tsiikkadusáj namájt oabme båndorsijdan.
- oahppat muhtem barggo-vædtsagij nammadusájt

Jus ehpit la muodugasj båndorsijdav guossidam, jali hárjjidallam båndorsijda bágoj ja moallánagáj álggoscávlán, de vierttibihitit aktan barggat tevstajn ja daj maņep dahkamusáj.

letján la tiebmá båndorsijdda ja tjoahkkeáladusá masi máhttsap **Vákkijn 4** girjen. Danna ienebut tjalmostip båndorsijda barggo-dahkamusájt.

Tjoavdos dahkamus e 21:

1. Roahkka
2. Slijppa
3. Smirjjo
4. Gierggebuodo
5. Návsste
6. Duddno
7. Millo

b. 46-47: Lávllaga: Vuolli pieran li slihtura, Giessesajev diedáv, Miehtsen unna dábásj lij

Lávllaga lij buorre álgo tiebmáj båndorsijdda. Oahppe oadtju oahppat, jali gærddot juhtusij ja slihturij namájt, ja ja verbajt jus sihti, buojkulvissan:

- muhkot - á raute*
- snjihjtjot - á knegge*
- mæhkot/bæhkot - á breke*
- njávggot - á mjaue*
- tsiellat - á bjeffe*

Buorre l biebmaj lahkusis, valla máhtta liehket hástalus sidjij gejn la lahka-vuohta slihturijda. Gåvvå: Edel Monsen

ULME: OAHPE GALGGI

- oahpástuvvat muhtem lávllagij sámegiellaj
- guldalit ja oassálasstet lávllagijda
- gærddot ja/jali oahppat muhtem slidor bágojt

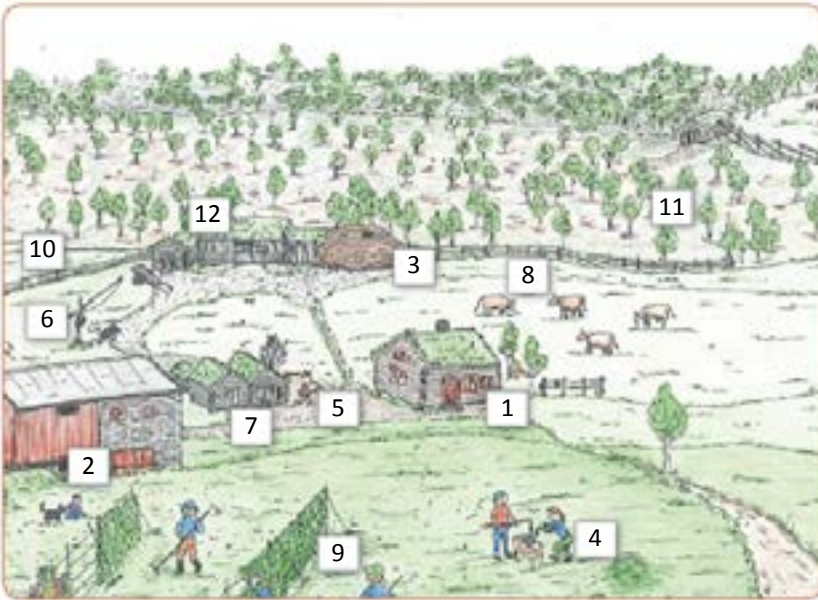
s. 48-51: **22. Båndorsijdan**

► a)

Ienemus bágojt majt oahppe dárbahti dán dahkamussaj, vuojná tevstan *Båndorsijdan*. Sij gudi ienep viehkev dárbahti, máhtti adnet báhkolistav viehken.

Tjoavdos:

1. goahte	7. ájtte/skiedjá
2. fiekse	8. giedde
3. fieksegábmá	9. hássu
4. slijppa	10. jerra
5. salljo	11. miehtse
6. ruddne	12. ládo

► b)

Jus galggi dáv dahkamusáv riektaláhkáj tjoavddet, hættuui oahppe láhkát gárgadisájt, sisanov dádjadit ja buohtastahttet tjuorggasijn ávdep bielen.

Riekta gárgadisá li:

Hæssta I fievsen.

Båndorsijdan la fieksegábmá

Båndorsijdan la bena.

Fiekse I ruoppsat.

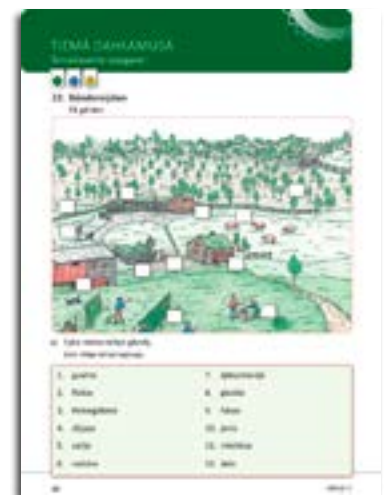
Miehtsen la ládo.

Saljon la sagstávllá.

Stuohpon la áksjo.

ULME: OAHPE GALGGI

- nammada guovdásj substantivajt båndorsijda saljon
- láhkát ja dádjadit sisanov gárgadisájn
- vásstedit gatjálvisájt tjálatattjat ja njálmálatattjat
- gávnnat tevstav ja gáváv ma aktan hiehpi
- bájnnet tjálatasj bagádusá milta (ságastallat báhkoklássajs)
- (oahppat vuodulasj adjektivajv adnet: predikatijva- ja attribuhttaháme sieradusáv

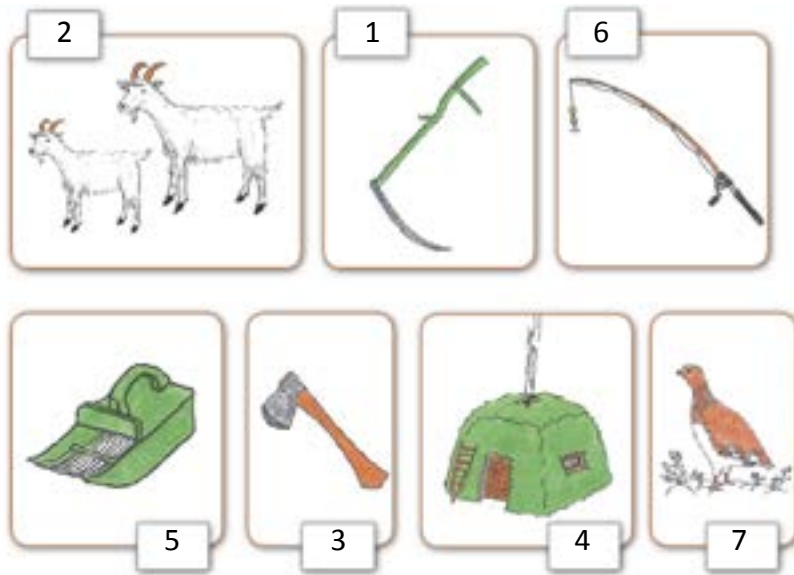

Ájte li goade ja fievse gaskan.
 Ruddne l fievse duogen.
 Slijppa l goade ávddåbielen.
 Voanŋna l ládo lahka.
 Båndorsijda birra l jerra.

► c)
 Dán dahkamusán galggi ienebut hárijjiddallat láhkát. Dánna galg-
 gi gávnnat tevstav ja gáváv ma aktan hiehpi.

Tjoavdos:

► d)
 Dán dahkamusán lip válldám maŋen duov dáv hámev bájnojda:
 predikatijvva avtalåhkuj, predikatijvva ieneplåhkuj ja attribuhtta
 hámev. Sij gudi li jávsådum da rádjáj, máhtti tjadádit duov dáv
 hámev ávddål dahkamusájn barggi.

Vijdedit:

Dahkamusáv máhtá vijdedit ja dahkat gássjelabbon gá vattá dáv
 duodde dahkamusáv:

Tjále sárgev hámiŋ vuolláj ma li predikatijva avtalågon.
 Tjále gielev daj hámiŋ birra ma li predikatijva ieneplågon.
 Tjále gálmåtjiegagav attribuhtta hámiŋ birra.

Gå dahkamusájn li állim, de máhtti oahppe buohtastahttet ja
 dágástallat manen sij li tjuorggam nav gáktu li dahkam. Oahppe
 gudi ruvva gærggi, máhtti hárijjiddallat ienebu gá tjielggiji juhtu-
 sijt, nubbe nuppe biktasijt, jali ietján klássalanján. Dáv máhtá
 dahkat njálmálatjtat jali tjálatjtat. Buoŋkulvis:

*Gussa l russkát. Danna li niellja ruojda ja guhka siejbbe. Gusás
 mij mielkev oadtjop.*

s.52-53: Ruossabágo: Båndorsijdan

Dahkamus gávnnu guovten gássjelisvuoda dásen gánná a)-dahkamus la álkke ja b)-dahkamus la vehi låsep. Dánna oahppe hæhttuji låhkát, dádjadit, dálkkut ja riekta tjállet bágojt jus galggi gávnnat tjoavdosbágov.

ULME: OAHPPPE GALGGI

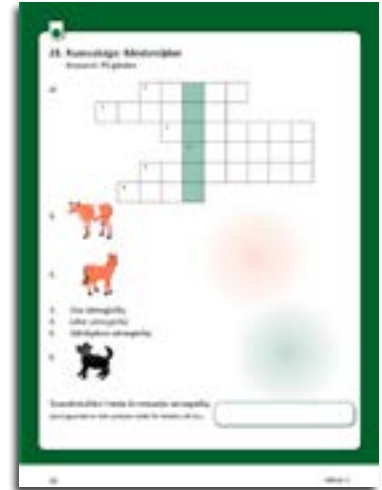
- låhkát ja dádjadit gárgadisájt
- adnet båndorsijda ja slihturij bágojt majt oahppe li oahppam
- tjállet bágojt riekta

a)
Tjoavdos:

			¹ G	U	S	S	A			
² H	Æ	S	S	T	A					
			³ S	Á	V	T	T	S	A	
				⁴ L	Á	D	O			
		⁵ S	A	L	L	J	O			
⁶ B	E	N	A							

Tjoavdosbáhko: Stálla

HUOM: Oahppijirjen dán dahkamusán li guokta vige:
4. gádoda guokta mañemus ruvto
6. gádoda guokta mañemus ruvto

b)
Tjoavdos:

			¹ R	U	D	D	N	E		
² L	Á	D	O							
	³ G	O	A	H	T	E				
			⁴ H	A	S	S	O			
⁵ F	I	E	K	S	E					
		⁶ S	K	I	E	D	J	Á		
⁷ G	U	S	S	A						

Tjoavdosbáhko: Roahkka

HUOM: Oahppijirjen dán dahkamusán li gálmma vige:
1. gádoda mañemus ruvtov
3. duoddi gálmma ruvtov oalgesbælláj
4. duoddi avtav ruvtov oalgesbælláj

b. 54: 24. Ietjam båndorsijdda

Dán dahkamusán hæhttuji oahppe adnet álov dajs majt li oahppam ávdep bielijn. a)-dahkamus la tjálasaj gárvedibme b)-dahkamussaj gánná oahppe galggi ávddánbuktet ietjasa båndorsijdajs nubbe nubbjá . Dánna l ávkálasj hárijidallat juo ávdán, vaj diehti mij la sieradus gaskan, láhkát njuolgga manusis, ja ávddánbuktet, manus viehkken. Gávva nejsutjis sláddjim-masjijnan li gárgadisálgo ma máhtti viehkken.

Oahppe gudi sihti, máhtti adnet PowerPointav jali ietjá digitála ávddánbuktemvædtsagav. De máhtti adnet gávajt ja tjuorggasijt internehtas jali Office'as. Máhtti aj adnet ietjasa gávajt båndorsijdas majt dábdidi. Dán aktivuodan la luondulasj ságastallat persávnásuodjalimes ja gálldoanos.

Dahkamus aj hiehpá buoragit hárijidallat ja nubbe nubbjá buktet vuojnojt ma li konstruktiv.

Buojkulvis:

- Majna bargaj Tina buoragit ietjas ávddánbuktemin?
- Le gus juoga majt Tina máhtta barggat buorebut ietjá bále?

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn *Båndorsijdda*:

- Barggat báhkoahppamkártáj *Tsiekkadusá båndorsijdan* ja *Barggovædtsaga Båndorsijdan* aktu, guovtes ja guovtes jali unnap juohkusa. [Dánna](#) gávna gáktu barggat.
- Spella *båndorsijdda* labyrinnta. [Dánna](#) gávna gáktu barggat.
- Gæhtjit filmav gusájs: <https://tv.nrk.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR65033315/13-06-2016>.
- Gæhtjit filmav sávtsajs: <https://tv.nrk.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR65033415/14-06-2016>.
- Gæhtjit filmav svijnijs: <https://tv.nrk.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR65033615/21-06-2016>.
- Gæhtjit filmav svájnnasis: <https://tv.nrk.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR65018215/09-06-2015>.
- Gæhtjit filmav bándura bargos: <https://tv.nrk.no/serie/manaid-tv-samisk-barne-tv/SAPR64011414/03-09-2014#t=38s>.
- Gæhtjit filmav nejsutjis ietjas sávtsajn, ja vuorddá sávtsa galggá guoddet: <https://tv.nrk.no/serie/iezar/sesong/2/episode/3/avspiller>
- Lågå mánágirijit jali oasev dajs, ja ságastallit sisanos.

Oajvvadus:

Bjerke, Ingrid og Berta Styve Lid: *Vuolggup Idá ja sávtsaj lusi*. Landbruksforlaget 1997
 Rustad, Kjersti Lunde: *Vuolggup Greidungij gájtsaj lusi* Landbruksforlaget 1993
 Rustad, Kjersti Lunde: *Vuolggup Ingrida, Johána ja gusá lusi*. Landbruksforlaget 1995

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet bágojt ja moallánagájt båndorbargos
- sjuoggelis láhkáj barggat tevstaj
- ávddánbuktet juojddá iehtjádijda
- gulldalit iehtjádij ávddánbuktemijt
- (digitála ræjdojt adnet)
- (buktet vuojnojt iehtjádij ávddánbuktemijs)

ULMME: OAHPE GALGGI

- láhkát sáme mánáj- ja nuorajgirijit ja subtsastit sisanos

>>>

b. 55-56: 25. Muora

▶ a)

Hárjjidallat báhkogirjiin: Ane báhkolistav girje manjegietjen jali digitála báhkolistav.

Tjoavdos:

bjørk – soahke, soage
furu – biehtse, bietse
gran – guossa, guosa
hegg – ávtjtja, ávtja
older – liejbbe, liejbe
osp – suhpe, sube
rogn – skáhpe, skábe
selje – sállja, sálja

▶ b)

Dánna oahppe ietja válljiji makkár muora slájajt sihti tjuorggat ja namáv tjálllet.

▶ c)

Dánna lip tjállám dárogielnamájt muorajda gávåj guorraj, danen gå lip átsádallap moattes oahppiis e máhte tjuolldet dajt moattelágásj muorra slájajt, ja moattes e máhte dárogielnamájt. Dánna de oadtju máhttelisvuodav oahppat dáro ja sámegielnamájt muorajn.

Tjoavdos:

rogn – skáhpe
selje – sállja
gran – guossa
furu – biehtse
older – liejbbe
osp – suhpe

ULME: OAHPPE GALGGI

- máhttet báhkogirjen áhtsát
- oahppat/gærddot ieneplágohámiij dábddomerkaht
- oahppat muhtem muoraj namájt

Skáhpe tjaktjabájnoj.
 Gávå: Edel Monsen

b. 57-58: 26. Muorje

► a)

Dánna de moattes oahppijs máhtti moadda bágo ávdutjis, sierraláhkáj jus lihpit muorjjimin mannam ja bágoj hárjiddallam, jali jus lihpit ávddåla barggam VVV girjij. Dahkamusáv la huoman buorre gærddot sidjij gudi dárbahti dav, ja vaddá oahppijda buorre dábdiv rijbadit. Dánna aj hiehpá ságastallat makkár muorjjeslája gávnnuui sijddabájken, ja jus oahppe li goassak muorjjimin.

Tjoavdos:

1. Jåŋå
2. Sare
3. Jierega
4. Skáhpemuorje
5. Tjáhppismuorje
6. Gahpermuorje
7. Benasare

► b)

Oajvvadus vásstádusájda:

- Tjáhppismuorjijis máhttep sáfffit.
- Jåŋåjs máhttep sylltit ja dahkat stållogabáv.
- Gieddemuorjijis sylltit ja sáfffit.
- Jieregijis máhttep sylltit, dahkat geleav ja jienav.
- Láttagijit máhttep sylltit ja bárråt gabájn.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem muorjjeslájjaj namájt
- tjållet namájt riekta
- ságastallat luonndoressursajs

b. 59-61: 27. Giedjega

Jus diján la læhkám sjatto tiebmán skávlån, ja ihkap juo lihpit sjaddovuosádusáv dahkam, de la dát giehppis barggo. Jus i, de soajttá liehket gássjel muhtemijda, ja de li riek plánsija buorre viehkken.

Dahkamusán lip válljim sjattoj namájt dárogiellaj ja sámegiellaj, danen gå álu lip vuojnnám oahppijit gudi juorruli dárogiellamáj adjáj.

► a)

Tjoavdos:

- bekkeblom – gállerasse*
- blåkklokke – gahpergiedjek*
- marikåpe – vuolpporásse*
- skogstorkenebb – gihpporásse*
- smørblomst/engsoleie – visskigiedjek*
- snøsøte – aleknásste*

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem sjattoj namájt
- låhkát, dábdivdát ja tjållet giedjegij namájt
- tjuorggat giedjegijit

► b) Dánna oadtju oahppe ietja válljit makkár giedjegijt sihti «tjoaget», tjuorggat ja tjállet namájt.

► c) Dát la lãhkãmdahkamus gãnnã oahppe vierttiji dãbddãt bágojt jus galggi árvvaladdat makkár báhko ij hieba. Muhtemijda l ihkap vehi gássjel.

ULMME: OAHPE GALGGI

- lãhkãt bágojt, dãdjadit, dãlkkut ja ájãdallat makkár bágo e hieba ietjã bágoj linjan.

Dã bágo galggi ålgus:

- sare* (li muorje, madi dãjt nuppij juolggáj tjãña)
- siergga* (ij nav aluk, madi dã nuppe muora li aluga)
- liejbbe* (l lasstamuorra, madi dã nuppe muora li goahttsemuora)
- vuossa* (l gãlvvo, valla dã nuppe li muorje)
- gãbmaga* (li juolggáj, madi dã nuppe li muorje)
- suojne* (li gãbmagijda)
- sæmol* (la giedjegahtã, valla dãjn nuppijn li giedjega)

► d) Dánna l vehi hãsstalus. Oahppe hæhttuji dãbddãt namájt jus galggi mãhttet dahkamusãv

Sjatto ma li danna:

- jierjjã – *turt*
- vuolpporãsse – *marikãpe*
- aleknãsste – *snøsøte*
- miehttsenãsste – *skogstjerne*
- visskisgiedjek – *smørblomst*
- gihpporãsse – *skogstorkenebb*

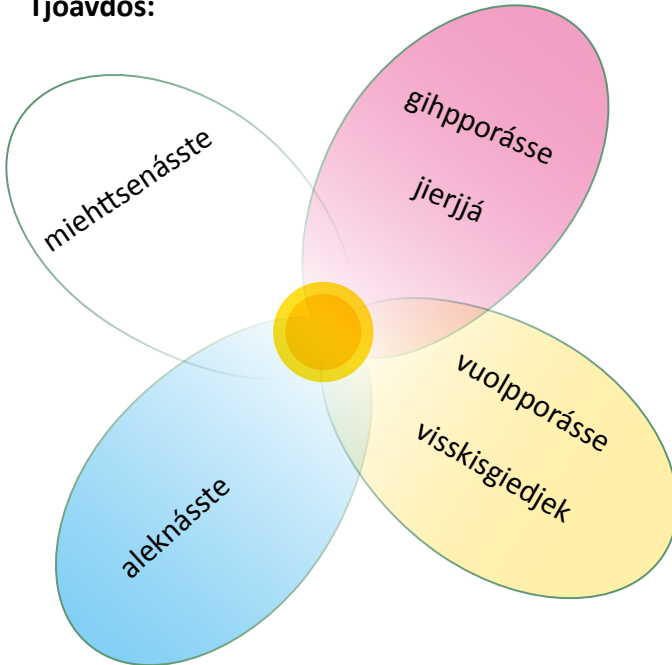

Tjoavdos:

▶ e)

Dán dahkamusán hæhttuji oahppe duodden diehtet gáktu li giedjega. Namájt galggi tjället dan krávnnálasstaj sæmmi bájnuijn gá giedjega krávnnálassta.

Tjoavdos:

b. 62-63: 28. Biebbmo- ja dálkassjatto

Dán dahkamusán oadtju oahppe oahpásmuvvat muhtem árbbedábálasj biebbmo- ja dálkassjattojda.

▶ a)

Moattes jáhkki dát dahkamus la gássjelabbo gá majt jáhkki. Oahppe e dárba dádjadit álles sámezieltevtav gá galggi gávnnat tevtav ja gáváv ma gulluji aktan, báhko mij la buojdoma la nuoges. Muhtem oahppijt vierti huoman alodit láhkát tevtav sámezielaj, vaj dádjadi sisanos, vájku e divna bágojt dábdá. Dát la ávkálasj átsádallam mij dáhkki ietjá tevtajda.

▶ b)

Mij lip válljim dárogiel versjávnav tevtas dajna ájádusájn jut divna oahppe, vájku man tjiehpe li giellaj, galggi máhttet vehi oahppat luondo dávverijs.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat vehi muhtem biebbmo- ja dálkassjattojs miehtsen
- gávnnat tevtav ja gáváv ma hiehi aktan
- gávnnat ja buohtastahttet dáro- ja sáme tevtajt sæmmi sisanuijn

▶ c)

Oajvvadus tjoavddusij:

*Miedarásen li állo C-vitamijna.
Båsskå l biebbmo- ja dálkassjaddo.
Sáme vuossji urtasmielkes jierjás.
Mij máhttep tiejav dahkat vuolpporáses.*

*Máhttep vuolpporáse lastajt biedjat hávváj njuobrijn.
Galggap gus vuolpporásev saláhttaj?
La gus juhkam urtasmielkev jierjás?
Båskåv máhttep suoskat gálggedávddaj.
Ieddne l saftim miedaráses.*

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn Sjatto:

- Barggat báhkooahppamkártáj *Muora ja viesstaga, Muorje ja Giedjega vákken* aktu, guovtes ja guovtes jali smáv juohkusijn. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Spellat *Miehttselabyrinthav*. [Dánna](#) gávna gáktu barga.
- Tjoakke ja dæbtjo sjattojt. Dagá vuosádusáv sáme ja dáro namáj.
- Oahpásmuvvat Artsorakelij ja gæhttjala dav PC:an jali mobijlan: <http://orakel.artsdatabanken.no/> ja [http://www.artsdatabanken.no/Pages/310901/Artsorakelet i 2021-versionsjonem](http://www.artsdatabanken.no/Pages/310901/Artsorakelet_i_2021-versionsjonem).
- Dibde oahppijit ságájdahttet vehi vuoras ulmutjiit vaj guoradalli gáktu adnin luonndo dávverijt: Makkár muoraj, muorje jali urttasa la dábálattjat ávkkim gánná árrum li? Masi li dajt adnám? Máhtti liehket buolládagá rájes, gámájt tsieggim, nijbijt duodjuham, lágijit bájnimm jali ietjá duodje - biebbmuj, juhkusijda ja dálkkasijda.

b. 64-67: 29. Juhtusa miehtsen

▶ a)

Dát dahkamus dábbdu álkke danen gá moattes oahppijs máhtti ienemusáv bágojs ávdutjis, sierraláhkáj jus li *VVV:jn* ávddála barggam. Dáv lip válldám manjen gærddádussan, vaj oahppe aj dábbdi sij rijbadi ja váse di sij sáme gielav máhtti.

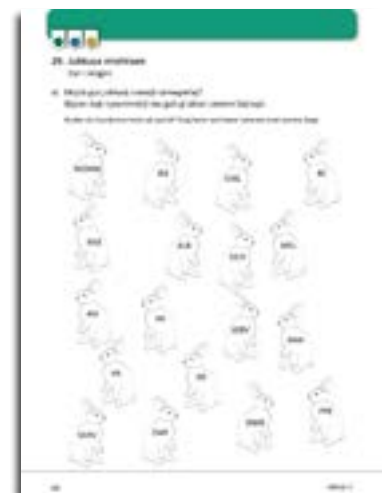
Oajvvadus jus la muhtemijda gássjel: Gæhttjala makkár guovlluj njoammel sasská.

Tjoavdos:

- RIE + BIJ = RIEBIJ*
- SARV + VA = SARVVA*
- SNJIE + RRÁ = SNJIERRÁ*
- ALB + ASJ = ALBASJ*
- BIER + NNA = BIERNNA*
- STÁL + PPE = STÁLPPE*
- JIERV + VA = JIERVVA*
- OAR + RE = OARRE*
- NJOAM + MEL = NJOAMMEL*

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat juhtusij namájt miehtsen
- biedjat aktij stávvalijit bágojda
- dábbdát bágojt
- tjállet bágojt riekta

>>>

► b)
Dánna de viertti bágojt riehta tjállet. Njoammela ávdep bielen, ja báhkalissta 95. bielen, li ávkálasj viehkenævo.

► c)
Dánna l dárbbu láhkát ja dálkkut gárgadisájt, ja tjállet bágojt riehta vaj tjoavdosbágoj gávnna. Juska dahkamus ij la ruodná mádjusin mierkkidum, de máhtti divna gæhhtjalit. Ienemus oasse nahki dáv dássju binná viehkijn dádjadittjat gárgadisájt.

1	R	I	E	B	I	J				
					2	L	U	O	M	A
	3	B	U	O	J	D	A			
			4	L	U	O	D	O	K	
		5	M	I	E	S	S	E		

Tjoavdosbáho: Judos

Tjoavdos:
► d)
Muhtema e lijkku dákkár dahkamusájt, ietjada vas iehttsi dajt. Dárogiełbágo oalgiesbielen li huoman buorre viehken.

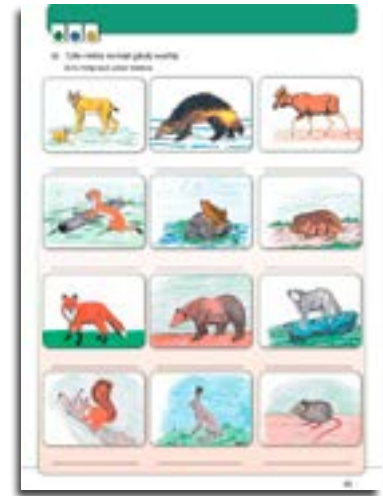
Tjoavdos:

ROARE	OARRE	ekorn
DOJABU	BUOJDA	røyskatt
MOLUA	LUOMA	lemen
PTOUJOPS	TSUOPPOJ	frosk
RÁJINSRE	SNJIERRÁ	mus

ULME: OAHPPE GALGGI

- láhkát ja dálkkut gárgadisájt
- dábddát bágojt
- tjállet bágojt riehta

b. 68: 30. Majt diedá juhtusij birra?

► a)

Dáv dahkamusáv jáhkkep divna máhtti, juska li dássju guokta bágo ma ihkap li gássjela: *siejbbeiehtje* ja *fuolkke*. Valla jus sij gudi dárba, máhtti ihkap dahkamusáv, jus oadtju viehkev dáj bágoj.

Gå dal oahppe li tjoavddám bargov aktu, de máhttebihtit giehpabut tjadádit dav aktisasj juohkusin.

		Riekta	Boasstot
1.	Jiervva l vielggat dálvijt.	L	U
2.	Biernna oadá dálvijt.	R	A
3.	Albatjin la vielggis siejbbeiehtje.	L	U
4.	Riebij bárrá vájku majt.	D	T
5.	Buojda l stuorra judos.	H	I
6.	Sarvva l stuorámus judos vuovden.	S	Á

Tjoavdosbáhko: Urudis

Tjoavdos:

► b)

Dánna l vehi hásstalus dahkamusájn, valla buorre viehke l dahkamusán badjelin.

Oajvvadus tjoavddusij:

Albasj la gáhtto fuolkke.

Riepihin la vielggis siejbbeiehtje.

Sarvav gáhttjop miehttse gånágis.

Njoammel viessu merragáttijn, miehtsen ja váren.

Oajvvadus gáktu vijdábut barggat tiemájn *Miehttsejuhtusa*:

- Adnit báhkoahppamkártájt *Miehttsejuhtusa*, aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusijn.
- Spellat Miehttsebingo. Dánna gávna gáktu barggat.
- Gæhttjat filmav snjierá birra.
- Gæhttjat filmav sarva birra.

ULME: OAHPE GALGGI

- lâhkát ja dádjadit fáktágárgadisájt
- dálkkut jus sisadno l riehta jali boasstot
- oahppat vehi juhtusij birra

- Oahppe válljiji guhtik juhtusav, gárvedi oanegis lágádallamav nuppijda.
- Juhtusij namá hiehpi aj kasushárjjidallamij.
- Buojkulvissan nominatijvva gá galga subtsastit gánná duot dát judos árru, akkusatijvva subtsas makkár juhtusav lip vuojnnám, ja lokatijvva gáktu judos vuojnnu. Ane báhko-oahppamkártájt vuodon gá galga njálmálasj ja tjálasj gárgadisájt dahkat.
- Láhkát mánágirijjt jali oasev dajs, ja ságastallat sisanos.

ULME: OAHPE GALGGI

- gæhttjat oanegis filmajt ja ságastallat sisanos
- láhkát mánáj- ja nuoraj girijjt sámegiellaj ja ságastallat sisanos
- dramatiserit jali sjuggelit barggat subtsasij ietjá láhkáj
- vuosedit juojddá nuppijda

b. 69-70: 31. Látte

▶ a)
Jus lihpit láttij ávdđála barggam, de la dát dahkamus álkke. Jus ehpit la, de máhtti oahppe viehkken adnet láddeplánsjav.

Tjoavdos:

SKIRRI
GIEHKA
GÁRRÁNIS
HURRE
GOASSKEM
BUOJDEGATTSAK

Oahppe aj máhtti biedjat sárgev gávva's riehta báhkuj.

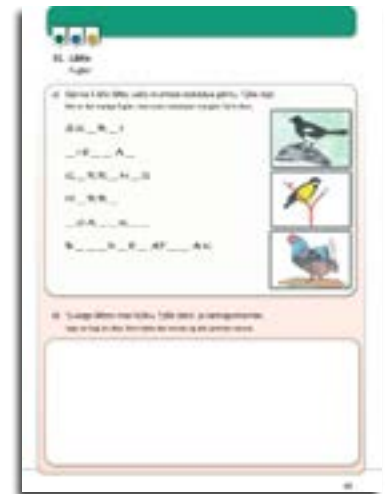
▶ b)
Dánna máhtti oahppe ietja válljit makkár láttev sihti tjuorggat. Dahkamusáv máhtta vijdedit gá galggi hárrjjidallat javllat jali tjállet nágin bágov/gárgadisáv dan látte birra majt li válljim.

▶ c)
Dánna oajvvadip oahppe vuostak aktu barggi. Maŋnela hiehpá aktan tjadádit, ja oahppe oadtju buohtastahttet ja gæhttjalit jus li oadtjum sæmme vásstádusáv.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat muhtem láttij namájt
- tjuorggat láttev
- oahppat gatjálvisbágov *galla*
- adnet tállajt njálmálasj guládallamin

Gávva: Vecteesy

Tjoavdos:

1. Gávån la dæssju akta skunjok.
2. Gávån li guokta hurre.
3. Gávån li niellja buojddegattsa.
4. Gávån li gálmma giega.
5. Gávån li guokta goasskema.
6. Gávån li vihtta svatjiga ja niellja buojddegattsa, tjoahkkáj li aktse.
7. Gávån la akta skirri ja gálmma giega, tjoahkkáj li niellja.
8. Muoran li 13 látte.
9. Gávån li tjoahkkáj 23 látte.
10. Gávån li 46 juolge.

Dánna riek hiehpá oahppijda subtsastit: tállaj mañjela de tjáleduvvi substantijva genitijvvan avtaláhkuj. Mañjutjissaj máhtta áhpadiddje adnet tjuorggasijt ja vásstádusájt majt oahppe li tjállám, vaj hárijidalli adnet tállajt njálmálettjat, ja stuor taállajt aj. Dav máhtta buojkulvissan dahkat gá gatjáj galla látte gáhtu jus lidjin 100, 1000 jali 10000 látte gávån, jali galla juolge jus lidjin 5, 10 jali 100 gierde ienep?

Galla látte gáhtu gávås jus galggin liehket ... látte?

Galla juolge lidjin læhkám gávån jus lidjin ... gierde ienep?

b. 71: 32. Láhkát, ságastallat ja subtsastit

Álggotæksta badjelin gávnnu guovte variánttaj. Dat tjoahkkáj-gæssá ájgev skávlá mañjebargguj, ja introduseri tjállamedahkamusáv mij la akta dajs mañjemus dahkamusájs *Vákkijn 3* girjen.

32. dahkamus la doajmma majt áhpadiddje stivrri, ja majna aktan barggabihtit.

► a)

Dánna vuoset oahppijda láhkámtevtstajt mañep bielijn, ja oahppe válljiji dav tevtstav majna sihti bargov joarkket:

Álggoskávllá vákken
 Klássaladnja vákken

Visská tæksta ij la nav gássjel majt jáhká, danna li moadda bágo ja moallánagá maj oahppe li barggam ávddåla *Vákkijn 3* girjen.

► b)

Barggo hiehpá buoragit mañjela gá oahppe li barggam láhkámtevtstaj - ja ihkap aj láhkámlækson sijdan. Gárgadisálgo ságastimgievlen li viehkken ságastallamav jáhtuj oadtjot.

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát ja dádjadit tevtsta sisanov
- mujttalit juojddá majt la láhkám
- adnet tevtstav vuodon ságastallamij ietjas vásádusájs
- oadtjot inspirasjavnáv tjálllet ietjasa tevtstav

► c)

Dánna galggi oahppe hárrjiddallat guoskadehttet dav majt li láchkám, dasi majt ietja li vásedam. Dán láchkáj máhtta tæksta sidjij vaddet vædtsagijit (bágojt ja moalkedimvuogijit) ságastallat ietjasa vásádusájs. Sæmme bále máhtta dat dijá ságastallam vaddet inspirasjávnnáv tjálatjiet ietjasa álgguskávlås (bs. dahkamus 33).

b. 71-73: Ålgguskávlå vákken

Dát la álkkes tæksta majt divna máhtti láchkát viehke dagi. Sjáññar gávvrareportássja l bajelttjállagis, ingressas, gávvrájs ja gávvrátevstajs. Ulmme sjáññarijn la vuosedit dájmajt ja vásádusájt, ja dibddet láchkkev dábddát sán la oassálastám.

Oahppe máhtti skávlån barggat tevstajn, ja ienebut hárrjiddallat jus sijdan láchki.

Oajjvadip dáv tevstav minsstarin ietjasa reportássjaj. Oahppe máhtti aktan tjállet, ja ávdåsvásstádusáv juohkka tiemås, jali máhtti aj aktu tjállet smáv juohkusijn.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjiddallat láchkámtehpudagáv ja láchkám dáddjadusáv
- oahpásmuvvat sjáññarijn gávvráreportássjajn
- gæhttjat buojkulvisájt gáktu álkkes fáhkatevstav máhtta nannit tevstaj ja gávvrá viehkken
- oadtjot inspirasjávnnáv ja «minsstarav» majt máhtti adnet gå ietja tjálii sæmme tevstav

b. 74: Klássaladnja vákken

Dát tæksta l vehi lássát fágalsj gievrrasamos oahppijda. Muhtemij mielas la ihkap tæksta ilá guhkke, valla sij dábddi moadda bágo ja moallánagá ávdådåbargos, álggobargos ja maññebargos, ja dajna de ij tæksta galga ilá gássjel.

Sjáññara diehti máhttep tevstav gæhttjot tiebmáartihkkalin danen gå sisadno l sierralágásj tiemås, ja bájnna persávnnálsj. Tevsta ulmme l ávdemusát inspirerit oahppijt gænna l vejulasjvuohtha tjállet guhkep tevstav sámegiellaj. Ij la dárbbu fokuserit sjáññarav jus ij la luondulasj. Oahppe máhtti tevstajn barggat skávlån, ja ienebut hárrjiddallat sijdan láchkát.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjiddallat láchkámtehpudagáv ja láchkám dáddjadusáv
- gæhttjat buojkulvisájt gáktu álkkes fáhkatevstav máhtta vuodustit ietjasa átsádallamijs ja vásádusájs
- oadtjot inspirasjávnnáv ja «minsstarav» majt máhtti adnet gå galggi tjállet ietjas guhkep tevstav

b. 75: 33. Tjállembarggo

Mij lip válljim biedjat dav stuorámuš tjállembargov girje maŋŋe-gæhtjáj, ja oassen dat maŋŋebargos majna lip gærggam. Dáv dan diehti gá mijá mielas la buorre gá oahppe li vuostak muh-tem ietjá dahkamusáj barggam, massta li oadtjum inspirasjáv-náv ja bágojt ja moalkedimvuogijt majt máhtti adnet gá tevstaj barggi.

Máhttelis la aj barggat tjállemdahkamusájŋ árabut jus tjadá-dihpit gárvvidusáv danna gánná ienemusát boahotá ávkken.

Oahppe vierttiji ienemusát PC:jn tjállet jus galggi oahppat sáme-giel autokorrekturav ja digitála báhkolistajt: <http://sanit.oahpa.no/sme/nob/> jali http://533.davvi.no/ordbok_norsam.php. Jus oahppe ælla ávddála dájv viehkenævojt adnám, de la dárbbu introduserit mij tjielggi gáktu doajmmá.

Jus oahppe sihti tevstajŋ aktan barggat, de hiehpá buoragit digitála samskrivningsvædtsagij, duola degu OneNote jali Word Office 365. De oahppe máhtti barggat sæmme dokumentajŋ gánná e dárbaŋa redigerit ja «goarrot aktij» tevstajŋ maŋŋela.

Tevstajŋ viertti «publiserit», buojkulvissan siejŋneavijssan, ja gatsostit dakkár sadjáj gánná divna oadtju vuoŋŋnet (ij dássju sáme-giel oahppe). Máhtá aj publiserit dajv digitála stuorru-dahkan jus skávlán la aktisasj plattfoarmma. Mujte duodastusáv æjgádijs jus galggabihtit almodit gávájv oahppijs. Dát ij guoska skávlá sisbielen, valla buorre njuolgáduš jus oahppe gatjádi loabev ávddál gá publiseriji gávájv iehtjádijs. Dánna lip dámu fágajgasskasasj tiemáj *guoddelis ávddánime* ja *demokratijja ja guojmmeviesátvuoda* baktu. Sá-gastit etihkas, rievtesvuodajs ja persávnásuodjalimes gá publiseri gávájv, de oahppi etihkav ja sjaddi diedulattja.

Jus assto I laminarit, jali jus biedjá kontaktpáhppárav siejŋne-avijssaj badjel ja dajv majt galggi publiserit, de bargo sjaddá nannusa. Ja moattes máhtti ávvudallat guhkes ájgev. Dav bar-gov máhtti maŋŋela vuosedit duon dán ásadusán majt skávlá tjadát.

Suohtas vuohke gáktu máhtá dahkat gávvarapportássjav siejŋneavijssan: digitála girjev dahkat ietjasa álgguskávlás Book Creator-appajŋ. Dajna dáhkki barggat næhttabrehtan ja aj PC:jn. Ienep diedojt gávna dánna: <https://www.statped.no/laringsressurser/teknologitema/book-creator---temaside/pedagogisk-bruk-av-appen/>.

ULME: OAHPE GALGGI

- produserit tevstav ietjas átsádalla-mijs ja vásádusásj
- adnet bágojt ja moalkedimijt majt li oahppam gá li barggam *Vákkijn* tiemájŋ
- adnet tjáledum ja digitála viehkenævojt ietjasa tjállembargon
- ságastallat rievtesvuodas ja persávnásuodjalimes gá publiseriji gávájv
- oahppat liehket etalasj ja diedu-lasj

b. 75: 34. Ávddånbuktem

Oahppe vierttiji árrat hárrjánit ávddånbuktet njálmálattjat nubbe nubbáj. Ávddånbuktet ietjas tevstav juohkusin máhttá liehket buorre álgo. Oahppe de máhttá ietjas tevsta birra giehttot, jali láhkát dav iehtjádijda juohkusin. Dá iehtjáda vas oadtju gulldalim-hárrjiddallamav, ja diedon aj hárrjiddallat subtsastit gá tjoahkkágiessi muhtem oajvvetjuokkajt dassta majt ávddånbukti.

Manenagi máhtti ihkap oahppe aj ávddånbuktet nuppijda skávlån, duola degu:

- Gáhttjut nágin vuorrasap oahppijt, nuorap oahppijt, æjgá-dijt jali áhkojt ja ádjájt gehtjatjit siejnevijisav. Subtsastit sisanov.
- Láhkit muhtem tevstajt ásadusájn majt skávlå tjadát (duola degu æjgátságastallama, gå skávlå hæjttá, rabás bieje, ásadusá ma gulluji Giellavahkku, Sámij álmukbiejvve ja moarmesmano 17.b.)
- Dahkit siejnevijisav PowerPoint-ávddånbuktemij, ja ávddånbuktit dav iehtjádijda skávlån, jali ásadusájn skávlå tjadát.

Jus dujna I ráddnaklássa/juogos ietjá skávlån, máhttebihtit aj ávddånbuktet tevstajt nubbe nubbáj Skype, Teams, Zoom jali ietjá digitála tjáhkanimlanjáj baktu. Dánna aj viertti gæhttjalit persávnásuodjalimev mij gullu gávájda. «Sláddit» muodojt la akta vuohke. 24. dahkamus la alternatijvva dahkamus. Hiehpá aj buoragit njálmálattjat ávddånbuktemij digitála media baktu.

ULME: OAHPE GALGGI

- hárrjiddallat ávddånbuktet ietjasa bargov nuppijda
- gulldalit gá oahppeguojmme subtsas
- subtsastit dav majt li gullam
- (guláddallat njálmálattjat digitála media baktu)

b. 76: 35. Vahágahttema ja vige

Vahágahttema máhtti dáhpáduvvat álggon ja sinna, de la buorre máhttet álggoviehkev. Dánna lip vat fágajgasskasasj tiemáj álmukvarresvuoda ja iellemrijbadime baktu.

Manep dahkamusá vahágahttemis, sármimis ja vuostasj-viehkes hiehpá buoremusat jus dujna I vuostasjviekke tiebmán álggoscávlån. Jus ij, de sjaddá gássjel muhtemijda.

► a) Dáv dahkamusáv máhtti oahppe tjoavddet njálmálattjat, jali bliántajn/bájnnobliántaj vaj «tjadni» aktij dárogiel- ja sámegiel gárgadisájt ma gulluji aktan. Máhtti biedjat sátsojt, tállajt jali duov dáv bájnov.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat vuodulasj álggoviehkev
- ságastallat iellemrijbadimes
- oahppat muhtem gárgadisájt vahágahttemijs ja sármimis
- barggat sjuggelit tevstaj

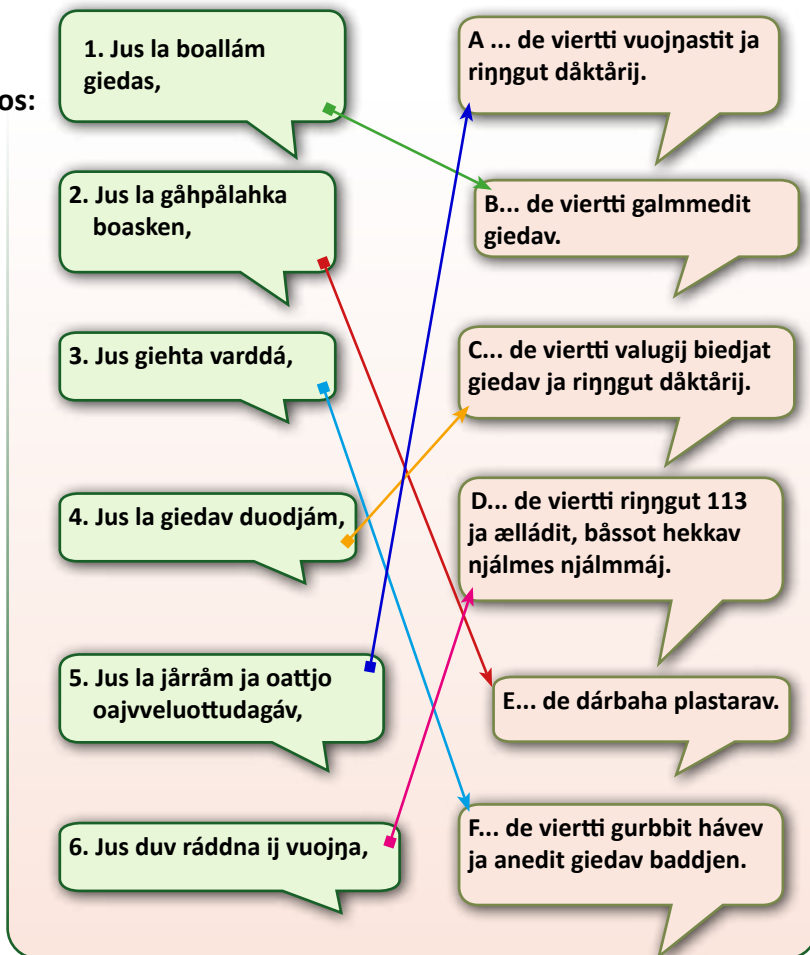

► b)

Tjoavdos:

- 1+B
- 2+E
- 3+F
- 4+C
- 5+A
- 6+D

► c)

Dát la stuor hásstalus moaddásijda, valla mij jáhkkep nágin huoman rijbbá dájna. Oahppe máhtti aktan dahkamusáv tjoavddet.

Tjoavdos:

Álggoviehkke I vuostasj **viehkke** majt dån máhtá vaddet ietjat ráddnaj jali nubbáj gut la **vaháguvvam**.

Jus diedá majt galga **dahkat**, de máhtá hekkav gádjot.

Jus duv ráddna ij **vuojná**, de viertti riñngut 113 ja hekkav bássot **njálmes njálmáj**.

Jus sån ilá varddá **juolges**, de viertti gurppit ja bajedit juolgev.

Jus sån la buollám **giedas**, de viertti **galmmedit** tjátjijn.

b. 80-89: Duot dát

Duon dán-oasen gávnnuji duodde dahkamusá sidjij gudi barggasasti ruvva. Máhttelis la dahkamusájt gærddot, tjoahkkáigiesset jali árvustallat mañemus oasen *Vákkijn 3* girjen.

ULME: OAHPPE GALGGI

- lãhkãt ja dádjadit álkkes tevstav álggoviehkes
- tjãllet bágojt ma gãhtu

b. 80: 37. Njãlmãlasj harjjidallam

a) Dãn dahkamusãn galggi oahppe tjãllet muhtem gatjãlvisãjt gãrvedittjat sãgastallamav jali sãgãjdahttemij ietjã oahppeguojmijn. Gatjãlvisbãgo 14. bielen li ávkãlattja dãsi. Oahppe mãhtti aj gatjãlvisãjt dahkat bãgujn gus, nav gãktu lip dahkam buojkulvisãn vuolemusãn dãn bielen. Sij gudi ælla ájn oahppam gatjãlvisãjt dahkat bãgujn *gus*, vierttiji oahppat dav.

Sæmmi bãle gã oahppe gatjãlvisãjt dahki, vierttiji ájãdallat majt li álggoscãvlãn dahkam. Sjaddã degu álggo b) -dahkamussaj, gã ietja galggi vãsstedit nãgin gatjãlvisãv oahppeguojmmãj.

b)

Dãt la dahkamus mij nãggi oahppijt njãlmãlasj dãjmajda. Sãgastimגיעvle vuosedi gã gatjãlvisã mãhtti liehket sãgastallama guovte oahppe gaskan. Vuostak gatjãt A, ja B vãsstet ávddãl B gatjãt A:as. De sjaddã A:a vuorro vãsstedit, ávddãl A mãhttã ádã gatjãlvisãv B:aj buktet.

Gãvnnuji aj gãlmmã sehta gãrves sãgastallamkãrtãjs majna mãhtã sãgastallagoahtet álggoscãvlã birra, jali hãrjjidallat ienebu gatjãlvisãjt buktet ja vãsstedit. A sãhtta l gatjãlvisãj ma gãjbbedi at oahppe li álggoscãvlãn læhkãm (ja sierralãhkãj idjadam), madi B ja C sãhtta l dábãlasj, luondo birra ja dãjmaj birra majt álggon tjadãdip.

ULME: OAHPPE GALGGI

- hãrjjidallat gatjãlvisbãgojt ja gatjãlvisstruktuvrajt bãgujn «gus»
- dádjadit ja vãsstedit gatjãlvisãjt
- ájãdallat ietjasa vãsãdusãjt ja átsãdallamijt

b. 81: 38. Gãnnã l dãt? Galla vãkke dãbdã dãn?

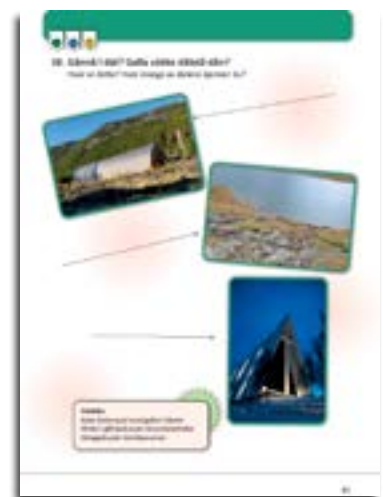
Oahppe mãhtti gãvãjt guoradallagoahtet, ja gæhttjat jus dãbdden muhtem motijvajt. Tæksta viehkkeruvton gætjãjdallã sidjij gudi e motijvajt dãbdã, ja duodastussan sidjij gudi jãhkki sij diehti motijvajt.

Tjoavdos:

1. *Adde Zetterquist kunstgalleri Sãlatin. Gallerijja vuoset dãjdav, luondov ja sãme kultuvrav.*
2. *Ishavskatedralen la Rãmsãvãkken. Girkkov gãhttju Ishavskatedralen ja tsieggijin jage 1965.*
3. *Gierggebuodo Jierddavuomen. Gierggebuodo l sãmij kulturmujtto.*

ULME: OAHPPE GALGGI

- lãhkãt ja dádjadit gãrgadisãjt
- gãvnnat tevstav ja gãvãv ma aktan hiephi
- tjãllet riehta bãjkenamãjt gãvãjda

b. 82-83: 39. Alfabehttaárvvadásá

▶ a)

Dánna l ájnás oadtjot maŋen divna bokstávajt, ja riehta maŋŋálakkoj. Tálla bokstávaj vuolen li buorre viehkkenævvon dan guovte boahhte dahkamussaj. Dahkamusán hiehpá buoragit gærddot tállajt ja rájddotállajt.

A	Á	B	D	E	F	G	H	I	J	K	L
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
M	N	Ŋ	O	P	R	S	T	U	V	Æ	Å
13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24

▶ b)

Dánna galggá juohkka tálla málsot bokstávaj ma li sáme alfabehtan.

Tjoavdos:

$$19 + 22 + 1 + 20 + 10 + 9 + 11 = \text{SVATJIK}$$

$$18 + 2 + 19 + 20 + 5 + 19 = \text{RÁSTES}$$

$$3 + 21 + 16 + 10 + 4 + 4 + 5 + 7 + 1 + 20 + 20 + 19 + 1 + 11 = \text{BUOJDDEGATTSAK}$$

▶ c)

Dát la galla unnán gássjelabbo, valla b)-dahkamus la buorre viehkken dánna aj.

Tjoavdos:

$$8. + 21. + 18. + 18. + 5. = \text{HURRE}$$

$$20. + 10. + 21. + 12. + 20. + 12. + 1. = \text{TJUKTJE}$$

$$7. + 9. + 5. + 8. + 11. + 1. = \text{GIEHKA}$$

▶ d)

Dát la ájn vil gássjelabbo, ja dánna hæhttuji oahppe dahkamu-stevstav snivva lāhkāt vaj gávnni gāktu galggi dahkat. Kāvddá l dánna dat bokstávva mij boahotá ÁVDÁN alfabehtan.

Tjoavdos:

*Vuolli ænoj la bivddám **rievsagijt.***

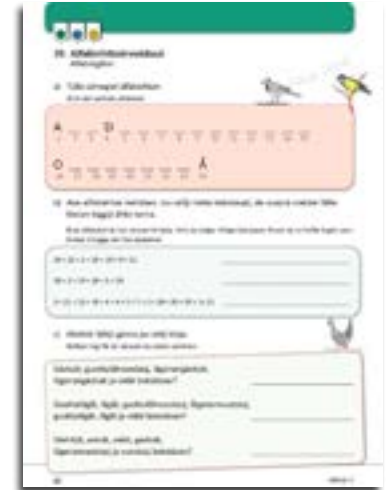
*David-vielljabelle l bivddám **njoammelav.***

(Dánna l vihke dahkamusán: maŋemus bokstávva R galggá liehket Æ.)

*Mia-oarbbinbielle l bivddám **riehpihav.***

ULME: OAHPE GALGGI

- tjället sáme alfabehtav
- adnet tállajt ja rájddotállajt
- dābđđāt lāttij namájt

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet alfabehtav tjoavddagin gā tjoavddi kāvđájt
- lāhkāt ja tjoavddet árvvadásájt lāttijs ja juhtusijs

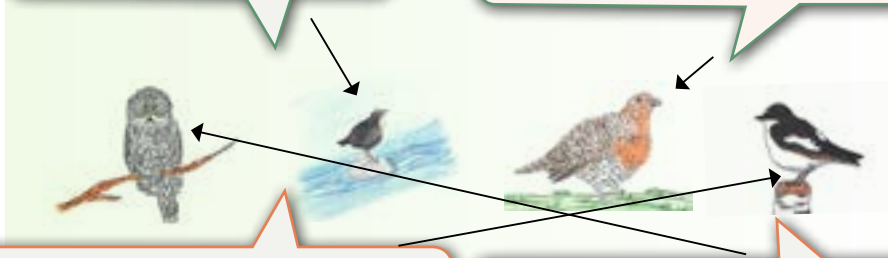

▶ e)

Tjoavdos:

Muv gáhttju Vuona álmuk-ládden. Ja árov jågán. Vielggat ja tjáhppat lav, ja muv nuppát bokstávva | **u**. Muv namma | guojkkagárek

Mån árov miehtsen ja lav tjuvtje iemet. Lev russjakt ja ulmutja bivddi muv. Muv mañemus bokstávva | **i**. Muv namma | goahppel

Mån lav bádurládde ja iv lijkku dálvváj. Mån lav unna láttásj, vielggat ja tjáhppat lav. Muv vidát bokstávva | **i**. Muv namma | rávvislivkár

Mån lav idjaládde ja árov miehtsen. Mujna li stuorra tjalme, ja muv goalmát bokstávva | **u**. Muv namma | skunjok

(Dánna | vihke dahkamusan: vidát bokstávva galggá liehket i)

b. 84-85: Fuolkke 40. Tjále SMS-diedoijt!

Dála | unna tjállemdahkamus gánná oahppe vierttiji adnet bágoijt majt sij li ávdutjis oahppam *Vákkijn 3* girjen. Mij lip válldám manen lagámus berrahij nammadusájt badjegietjen, ja duodden muhtem gárgadisálgajt ja viehkkebágoijt vuolemusán dán bielen.

Dahkamus hiehpá aj buoragit vuodon ságastalátjit gárgadis-tjerdaj birra: mujttalim gárgadisá ja gatjálvisgárgadisá - ja ságastalátjit báhkoklássa postposisjávna birra jus oahppe li juo dan rájen.

Oajvvadus tjoavddusij:

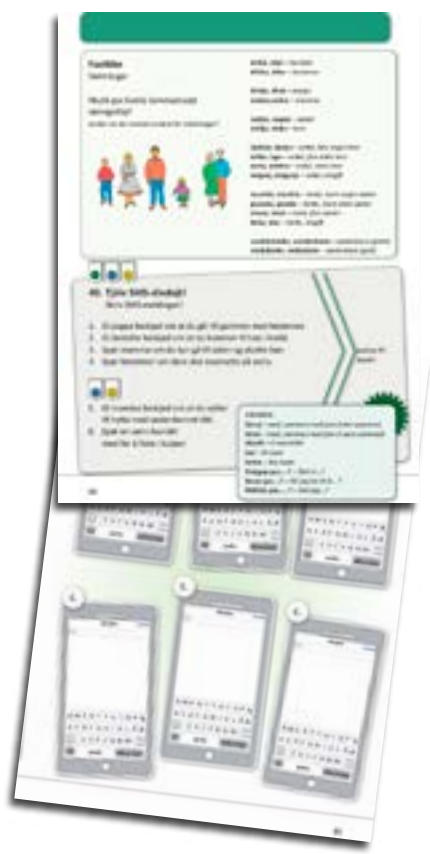
1. Áhttje, mån manáv gábmáj áhko fáron.
2. Áddjá, mån boadáv duv lsi iehkedis.
3. Ieddne, oattjov gus mannat vággáj muorjijtjit?
4. Áhkko, galggin gus idjadit giesseárruhin?

5. Ieddne, mån syhkaldav oarbbinbiele/vielljabele fáron.
6. Ánne, ájgo manen oakkotjit jármmåj?

ULME: OAHPE GALGGI

- adnet berrahij nammadusájt
- tjället diedoijt
- ságastallat gárgadistjerdajs
- ságastallat báhkoklássajs

b. 86: 41. Stasjávnnábargo klássalanján

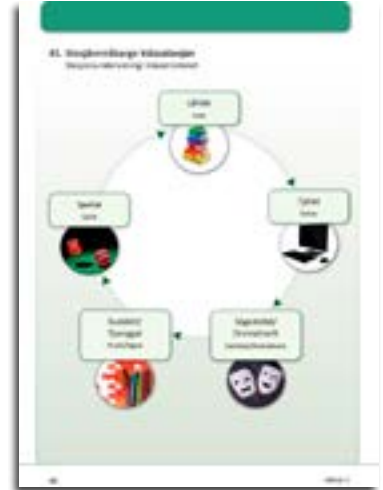
Dán dahkamusán ælla bájnnokávdá danen gá dáv dájmov galggi aktan barggat majt åhpadiddje viertti stivrrit. **Stasjávnnååhpadibme** I barggamvuohke majt oahppe álu lijkkuji, ja vuojnnám lip sámegieltijma manni ilá ruvva. Jus galggá tijnma mannat buoragit stasjávnnååhpadusán klássalanján, de viertti liehket aktisasj-barggo, dájmalasj oahppe ja barggovuoge ma málssu ja ma hiehpi duon dán åhpadimstijllaj (bs. dábalasj oasse 8. kapihttal).

Juska mij oahppijgirjen lip dahkamusáv vargga állu mañjutjissaj biedjam, de ij dagá majdik jus tjadáihpit stasjávnnååhpadimev árabut jus sihtabihtit. Stasjávnnååhpadibme hiehpá aj buoragit aktidit subttasijjn *Badjánihhte ja manne*, jali gá gærggabihtit tiemájn sjattoj.

Duoddetjállagin 1 vaddep konkrehtta oajvvadusájt stasjávnnååhpadussaj ma buoragit hiehpi *Vákkijn 3* girjjáj.

ULME: OAHPE GALGGI

- oadtjot motivasjávnnáv praktihk-lasj, moattelágásj ja hiebalgis åhpadime baktu
- barggat válljidum tiemáj duon dán láhkáj

b. 87: 42. Tjuolde substantijvajt!

Introduksjávnnån dán bargguj hiehpá buoragit ságastallat báhkoklássajs. Åhpadiddje máhtá duola degu oahppijs gatjád-dit jus muhtema diehti makkár báhkoklássajda dá bágo gulluji dán bielen. Vijdábut máhtá gatjád-dit makkár ietjá báhkoklássajt dábddi, ja mij li substantijvajt dábddomærkka.

Dan mañjela máhtti oahppe álget substantijvajt tjuolldet, valla ávdås dajt máhtti, de hæhttuji dábddát bágoj sisanov. Oahppe de oadtju máhttelisvuodav gæhttjalit ietjasa báhkomáhtudagáv.

Tjoavdos:

Juhtusa/slihtura: *hæssta, oarre, snjierrá, riebij*

Muorje: *jåñå, tjáhppismuorje, sare*

Muora: *soahke, sierga, liejbbe, suhpe*

Giedjega: *gieganjuolla, miehtsenásste, hublorásse*

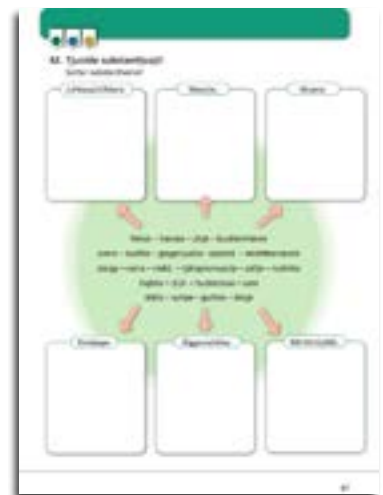
Álggoviehkke: *buollemhávve, varra, 113, gурpas*

Båndorsijdda: *fiekse, salljo, roahkka, stállá, áksjo*

Dát dahkamus máhtá aj ruvva tjoavdeduvvat, degu **substantiv-stafæhtta**, valla gájbbet vehi sajev: Stuorra klássalanjá, korri-dávrrå jali lásjmudallamladnja. Oahppe juogaduvvi juohkusijda, ja juohkka juogos oadtju tjuolldembrehtav kategorijjaj. Nuppe gietje lanjá (mañjenagi gá binnep oahppe) biejaduvvi bágo kártájda/láppajda, akta sæhtta juohkka juohkusij (oahppam-nævo gávnnuji 4. tjuovvusin). Oahppe galggi viedtjat avtav bágov ájgen, ja bårddot riekta kategorijjajda. Gá divna bágo li

ULME: OAHPE GALGGI

- ságastallat báhkoklássajs
- tjuolde substantijvajt
- gæhttjalit ietjasa báhkomáhtudagáv

biejadum riekta, de tjuorvvu «Gærggam!» ja áhpadiddje hæhttu badjel gæhttjat. Jus li divna riekta de juogos vuojttá. Jus li biedjam muhtem bágojt boasstot, de tjoaggá ierit, oahppe hæhttuji viehkat «strafferunde» juohkka bágos, valla dássju avtajn ja avtajn bágujn ájgen, ávdđál gá vas oadtju gæhttjalit dajt bágojt bårddot. Dat juogos mij vuostak la bårddum bágojt riekta sadjáj, vuojttá stafehtav.

Jus duodden gájbbet bágo galggi njálmálasj ja tjálalásj gárgadisájda, de dáhkki bágojt dahkat gássjelabbon. Dánna máhtá biedjat muhtem gájbbádušájt gárgadisájda juo ávdån vaj oahppe e vállji ilá álkkes tjoavddusijt. Buojkulvisá: Juohkka gárgadisán galggi binnemusát niellja bágo. Ij la loahpe dav sæm-mi substantijvav adnet moaddi.

Oajjvadás:

Jus li gallegasj oahppe, ja ilá állo bágo viedtjat, de máhtti viedtjat guokta jali gálmma bágo juohkka kategorijaj (valla divna bágo li danna). Oahppe de vierttiji aktan barggat ja gulá-dallat makkár bágojt galggi viedtjat.

b. 88: 43. Makkár báhko ij hieba?

Dá bágo galggi álgus:

gárttje (I luonndonammadus, valla da nuppe bágo li båndorsijda tsiekkadusá)

sarvva (I judos, valla da nuppe li lasstamuora)

gábmá (I tsiekkadus, valla da nuppe li juhtusa)

riebij (Ia judos, valla da nuppe li muorje)

njárgga (divna li luonndonammadusá, valla da nuppe li tjátje ma gálggi)

jjerek (Ia muorje, madi da nuppe tjelggiji dájmajt/bargojt)

ULME: OAHPE GALGGI

- láhkát bágojt ja dádjadit sisanov bágojs
- dálkkut ja usjudallat makkár báhko ij hieba daj nuppij bágoj siegen

Tjuorggasa: Jorunn Løkvold

b. 88: 44. Njálmásasj hárijidallam

Dát la njálmásasj hárijidallam gánná oahppe oadtju máhttelisvuodav adnet álov dajs majt li oahppam Vákkijn 3. girjen. Danen vaddá dahkamus áhpadiddjáj buorre máhttelisvuodav gæhttjat ja árvustallat oahppij njálmásasj tjehpudagáv.

Oahppe galggi barggat guovtes ja guovtes, tjáhkka hit hárdde vuosstálakkoj ja buktet bagádušájt njálmalattjat. Juohkka oahppe viertti oadtjot árkav ávddál gá álggi. Jus buoragit guládalli, de oadtju maŋjutjissasj guokta gávva sáemmi sisanujn, valla goabbák stíjlajn.

Dat mij la dákkár dahkamusáj la gá muhtem oahppe dárba hi nav guhka ájgev tjuorggat ja bájnnet, ja e ga sámásta. Dan diehti viertti áhpadiddje liehket garras ja dættodit ij la dárbbu tjábbát tjuorggat, ájnnašamos dán dahkamusájn la ságastallat.

Dahkamusán aj hiehpá ságastallat báhkoklássašs, danen gá li moadda postposisjávna ruvton oalgesbielen. Ságestihtit ma li postposisjávna ja gáktu dajt adnet. Dánna li guokta ájnas njuolgadusá: Postposisjávna boahhá dan substantijva/pronomena maŋjela gási gullu, ja substantijva/pronomen galggá tjuodtjot genitjvan.

Oahppe gudi li juo dan rájen, máhtti dahkat gárgadisájt, ja ietja postposisjávnajt adnet. Máhtti buojkulvissan subtsastit gánná duot dát substantijva gávnu klássašlanján.

Buojkulvis:

*Vuossa I bievde **vuolen**.
Ia tjáhkkaš muv **bállda**.*

ULME: OAHPE GALGGI

- vaddet njálmásasj bagádušájt
- gulldalit ja tjuorggat bagádušájt milta
- oahpásmuvvat báhkoklássašs postposisjávnaš

b. 89: 45. Loahppaságastallam

Ane álggogávvaš *Båndorsijdda* gudát bielen vuodon klássašasgastallamij. Oahppe máhtti vuostak guovtes ja guovtes gávva birra ságastit, ja loahpe I gávvašdallat ja degu gávva šisi suogŋat.

Moaddi lip átsádallam gá buohtastahttep ávdep bálijn gá gávvaš lijtiebmaš, de la ávddánaš: Oahppiida I dálla álkkep ságastit, šijájn la štuoráp báhkoboanndudahka ja ienebu subtsastit. Ájnas la tjalmoshtit dáv ávddánahttemav vaj oahppe ietja aj vuojnne dáv buorre ávddánimev. Ávddánime I ájnas mávtáštuttem faktávrrán gá vijdábut gielajn barggi.

Dahkamusán la máhttelis adnet árvustallamságastallamin. Áhpadiddje máhttaš ságastallamav tjadádit ájnegis oahppij jali smáv juohkusij. Dáv máhttaš buojkulvissan barggat stasjávnaš-áhpadusán.

ULME: OAHPE GALGGI

- subtsastit ja oassáštet ságastallamij
- muossádit váj lik gielalasj ávddánimeš

b. 89-91: 46. Manjegæhttalibme

Manjegæhttalibme tjadáduvvá náv: Vuostak galggi oahppe nágin minuhtav gæhttalit jus mujtti sáme bágojt ja moallánagájt majt li oahppam *Vákkijn 3* girjen. Gå oahppe li «náhk-kum» bágojs ja javlli sij e máhte ienebu, viertti áhpadiddje sijáv viehkedit mujttet muhtem dárogielbágoj duon dán kategorijan. Garve kategorijajt ja bágojt majna ehpit la barggam.

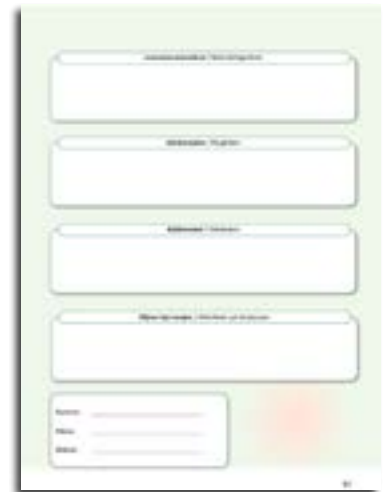
Mujtá gus ...

- muhtem muorjje namáv sámegeiellaj: *grise/skrubbær (svijne-muorje), krøkebær (tjáhppismuorje), jordbær (gieddemuorje), tyttebær (jånå), multebær (láttaga), bringebær (gahpermuorje)*
- muhtem juhtusij namájt sámegeiellaj: *gaupe (albasj), bjørn (biernna), rein (boatsoj), frosk (tsuoppoj), elg (sarvva), jerv (jiervva), lemen (luoma), hare (njoammel), rev (riebij), mus (snjierrá)*
- muhtem muoraj namájt sámegeiellaj: *bjørk (soahke), selje (sállja), older (liejbbe), osp (suhpe), rogn (skáhpe), hegg (ávttja)*
- muhtem giedjegij namájt sámegeiellaj: *blåkklokke (gahpergiedjek), snøsøte (aleknásste), smørblomst (visskigiedjek), løvetann (hublorásse), skogsfiol (vuovddefiávllå)*
- muhtem láttij namájt sámegeiellaj: *rype (rievsak), kjøttmeis (buojddegattsak), kråke (gárránis), ravn (runŋka), gjøk (giehka), kongeørn (goasskem), trost (rástes), skjære (skirri), ugle (skunjok)*
- muhtem luonndonammadusájt sámegeiellaj: *elv (jåhkå), bekk (jågåsj), foss (gårttje), kulp(savoj), skog (miehttse), slette (giedde), dal (vágge), åker (áhkar)*
- muhtem bágojt bånndura bargos sámegeiellaj: *bondegård (båndorsijdda), fjøs (fiekse), hus (goahte), stall (stálla), ku (gussa), sau (sávttsa), hest (hæssta), geit (gájttsa), slåttonn (sládjo)*
- muhtem bájkkenamájt sámegeiellaj: Dánna I buoremus jus áhpadiddje viedtjá muhtem namájt oahppe lahkabirrusis
- moallánagájt sámegeiellaj bargojda ja dájmajda læjrrasajes: *Sette opp lavvo (tsaggat låvdagoadev), hente vann (tjátjev viedtjat), å lage/tenne bål (dállit), ta ned lavvo (gajkkot låvdagoadev), rydde leirplassen (læjrrasajev rádjat), hugge ved (muorajt tjuollat), koke vann (tjátjev vuossjat), steke pølser (márfijt basset), fiske i elva (jågån guollit), plukke bær (muorjjit)*

Ij la nav ájnas oahppe tjállli bágojt állu riehta. Jus mujtti bágojt, de galggi tjálllet dajt nav gåktu jáhkki galggi tjáleduvvat.

ULME: OAHPE GALGGI

- gæhttalit gåktu ietjasa báhko-boannudahka ávddån
- ájádallat ietjasa áhpadimes

Manjegæhttalimev máhtá vijdedit, oahppe galggi adnet dajt bágojt majt li tjállám, duola degu ságastallat oahppeguojmijn jali áhpadiddjijn. Navti vierttiji adnet bágojt majt li oahppam gá li guládallam.

Oahppe gudi li tjadádam ávddágæhttalimev njálmálattjat, vierttiji aj oadtjot máhttelisvuodav tjadádit manjegæhttalimev njálmálattjat. Gá li tjadádam manjegæhttalimev, de la ájnas oahppáj buohtastahttet ietjas ávddágæhttalimev 7. bielen. Dánna de jáhkáv ienepláho oahppijs oadtju buorre vásádusájt mij máhtá oahppiit viehkedit dábddát sij rijbadi.

Oahppe gudi e nav ávddána, máhtti usjudallat manen: Gáktu I barggomiella læhkám? Le gus barggam dárkkelit dahkamusáj, jali dássju «ruvva barggalasstám» vaj ruvábut gærggi? Miján li aj buorre átsádallama gá tjadádip manjegæhttalimijit digitálalattjat gæhttalimræjdoj *Skooler læringsplattformen* (ietjá plattfármajn li aj sæmme máhttelisvuoda). Áhpadiddje iesj hæhttu dahkat digitála dahkamusájt, valla dahkamusáv majt la dahkam máhtá álkkesláhkáj redigerit ja ádásis adnet. Máhttelis la dahkat moattelágásj dahkamusájt maj oahppe máhtti vuosedit ietjasa máhtudagáv moatteláhkáj, duola degu láhkámtehpuadahka, gulldalimtehpuadahka, báhkomáhtudahka ja tjállemmáhtudahka.

Ietján de gávnnu vehi suohtas gærddomdahkamus [9. tjuovvusin](#). Dat hiehpá buoremusat álggodahkamussan skávllásaljon tjáppa gidábiejve, valla dáhkki aj ietjá aktijvuodajn adnet. Lijkkup tjadádit dáv dahkamusáv násstediehton gánná oahppe barggi guovtes ja guovtes jali gálmás ja gálmás. Jus i dáv vuogev dábdá, de máhtá tjielggidusáv láhkát *Násstebálggá/Luonndobálggá* baktu áhpadiddjijbagádusán *Várijn 3* (5. kapihtal). Duoddetjállagin 9 gávna dahkamuskártájt, «bájkkekártájt» (kártá tjielggidusájn gánná dahkamusá li), oajvvadus tjielggidusájda ja vásstádusárkka. Hæhttu iesj hiebadit vásstáduskártájt tjielggidusájt vaj hiepi dan sadjáj gánná galggabihtit dahkamusáv tjadádit. Mujte aj dahkamusnummarav tjállat bájkkekártájt duohkáj, de la álkke oahppiida dahkamusájt válljit gá li «bása» baktu. Barggokártájt viertti biedjat/gatsostit/mierredum sajijda ávddál tijnma álggá.

Juohkka giehttjit dahkamusán li niellja vásstádusalternatijva. Oahppe galggi «tjoahkkit» bágojt ma li riehta vásstádusáj duogen. Gá li divna dahkamusájt tjoavddám, de li gietjav bágo ma dahki avtav gárgadisáv. Oahppe máhtti dahkamusáj barggat gáktu ietja sihti, valla bágo majt galggi tjoahkkit gálggi tjáleduvat riehta dahkamusnummara duohkáj vásstádusárkkaj.

Jus dahkamusá riehta tjoavdeduvvi, de oadtju dáv **tjoavdosgárgadisáv**: *Giesseloaben galgav gámán árrot ja muorjijt vákken.*

Digitála gæhttalimijit máhtá adnet vaj oahppe oadtju vuosedit máhtudagáv moatteláhkáj. Gávva vuosedi buojkulvisáv dahkamustjerdajs ja oahppij vásstádusájs Skooler:in.

5. Álggobarggo ja gielladájma

DÁJMA/TIEMÁ

Mij vuolggep álggoskávlláj

- **Bájkkenamá**
- **Luonndonammadusá**
- **Bájkálasj subtsasa**

ULME: OAHPPE GALGGI

- hárrjidallat kártav lāhkāt
- oahppat muhtem sáme bájkkenamájt
- adnet bájkálasj bájkkenamájt
- oahpástuvvat bájkálasj histávrājn
- oahppat muhtem luonndonammadusájt
- gæhhtjāt, tjāllet ja adnet bágojt dat bájkkes gānnā li

Átsādallamij milta la gássjel oadtjot avtak sāmástittjat bussan, bijlan jali jus la luonndon vádtsemin. Kártajn máhtti oahppe gæhhtjāt gānnā li, ja bájkkenamájt váttsehattijn oahppat.

Kártta: www.norgeskart.no

Jus váttse, de la oahppiijn ráhtto jáksāt gāsi galggi. De soajttá hásstalus la oahppiijt tjoahken anedit ja fāgalattjat barggat. Jus mierkki nágin sajev kártan, de máhtti dajn sajijn ganugit gānnā divna tjāhkani. Máhttebihtit de buojkulvissan sāgastit bájkkenamájt birra, oahppat luonndonammadusájt majt «vāssebihtit», jali bájkálasj subtsasijt gulldalit.

Ane aj kártav vuodon gā galga guoradallat bájkkenamájt læjrrasaje lahkusin. Gāhtjo oahppiijt válljit mierredum namájt kártan. Makkár diedo li bájkkenamájn: Luonndonammadusá? Persávnāj namá? Ietján?

Ietjá vuohke oadtjot oahppiijt giellalattjat jáhtuj la spellat Álggobingomiehtsen. Dáv máhttebihtit dahkat madi læjrrasadjáj vádtsebihtit, jali madi ietjá sadjáj vádtsi. Máhttebihtit aj spellat læjrrasajen. Álggobingon galggi gávnnat (jali adnet) nav moadda bágo brehtan majt máhtti. Vuostatjijn luonndonammadusá ja sjatto, valla aj muhtem bágo tjanádum kulturhistávrājn. Brehtaj duogen la bāhkolissta ja oajvvadus njuolgadásajda. Gā doajmma hæjttá. Dibde oahppiijt subtsastit majt li gávnnam, ja aj gānnā. De oadtju sæmme bále hárrjidallat akkusativjav ja/jali inessivjav.

Åvddåbarggo/Oahppamnævo

Tjálesta oasev kártas sáme bájkenamáj dat bájkes gási galgga-bihtit, duola degu næhttabielen www.norgeskart.no, jali bieja muhtem bájkenamájt gávuváj dat guovlos. Moatteda kártav, guovtes-gálmås oahppijs máhtti aktan barggat juohkka kártajn. Lameri kártajt ja válde dajt mañen.

Máhtta aj liehket ávkálasj báhkolistav mierredum luondo-nammadusáj, buojkulvissan dav majt dáanna gávna. Jus dábddå-bihtit ressurspersávnáv guhti máhtta viehkedit bájkálasj subtt-sasij dat guovlos gási galggabihtit, de vierttibihtit gáhttjot suv mañen.

Spellat álggobingov máhtta liehket alternatijvva oahppijt giela-lattjat aktiviserit álggon. Spelan galggi oahppe gæhttjat ja mierkkit duov dáv elementav majt gávnni dan guovlon.

Jus sidá galggi álggobingov spellat, de hættu tjáledit bingobrehtajt [Álggobingo miehtsen](#). Lameri dajt, ja válde mañen. Mujte aj whiteboard tussjajt gá galggi mierkkit bingojt brehtajda. Oahppe máhtti aktan barggat guovtes ja guovtes, ja de dárbañepit avtav bingobrehtav ja avtav tussjav juohkka oahppepárraj.

Tjuorgas: Jorunn Løkvold

OLBORDNBO IRBANCIS			
NÁVET	 YABAKRESSE	SEADJA	JODJABARJAS
ČÁPPES-BUOVEDARJAS	ZOBAŠ	ZONKA	 LEAKSE
RUNN-BÁZANUSAT	ÁZDURISA	LÓCTA	WASOENAVET
 SOHRE	BÁLMES	SKIBIKI	KISSOZ
NOVILJÁLDE	ÁJA	SONČI	 SKÁPE
 LMACTELAJST	ZONNA	ÁZED	GOHTEKOLTE

Hjálppesávv - Regler

2 Dággobingov ávvalaš fædder dat avn 4-10. Fædder ávvalaš (ávvat avn 10-15).

Bingov ávvalaš avn:

- 1) ávvalaš ávvalaš (2 ávvalaš)
- 2) ávvalaš ávvalaš (2 ávvalaš)
- 3) ávvalaš ávvalaš (2 ávvalaš)

Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.

1. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.
2. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.
3. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.

Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.

Sávvalesta

Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.

Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.

Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.

Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15. Ávvalaš avn 10-15.

DÅJMA/TIEMÁ

Læjrrasadje

Dállit

Låvdagoaden

Læjrrasajen la luondulasj válddet manen fágajgasskasasj tiemájt LK20:n. Máhttep buojkulvissan barggat *guoddelis ávddånimijn* ja *demokratijja ja guojmmeviesátvuodajn* gá ságastallap gájká-sij riektás ja makkár njuolgadásajt galggap tjuovvot luondon, buojkulvissan mij guosská læjrrasadjáj ja dálláj. Vijdábut la læjrrasadje ja gá lip miehtsen, aj tjanádum goalmát tiebmáj: *álmukvarresvuohtha ja iellemrijbadibme*.

Náv ájadallat gá ságastallap sjaddá moaddásij gássjel sámeziel-laj tjadádit. Danen máhttá dárogiellaj madi hárrjidallap gielajn konkrehtalasj dilijn.

Oahppe gudi ávddåla li VVV girrij barggam, máhtti juo moadda bágo ja gárgadisá dán tiemán. Gá tjåhkanip dálå birra, de la ham buorre dibddet oahppijt adnet dajt bágojt ja moallánagájt majt máhtti, jur dan diehti gá dábddi sij máhtti. Gá dálåv galga buolli-dit, de máhttep ságastit majt dárbahip gá galggap dálåv tsahkki-dit, ja madi dállå buollá, de máhttep ságastit ma li vuossan, makkár niesste l manen, ja mij dáhpáduvvá manjela, iehkedis, idet jali nuppe ideda.

Hiehpá aj gatjádít ma læjrrasajen gávnnuji. Dá li bágo ja moallánagá majt oahppe vierttiji dábddåt VVV 1 ja 2 girrijis.

Jus diján la låvdagoahte manen, de la luondulasj dan birra ságastallat, sierralåhkáj jus la læhkám låvdagoahte tiebmá árabut (*Várijn 3*).

Ávddåbarggo/Oahppamnævo

Læjrraskåvlå tijmmapládna jali gárvidus tiebmábæjvváj/biejvij-da viertti tjåleduvvat A3-stuorruadahkaj, laminarit ja gatsositit dálåsaje lahka luondulasj tjåhkanam sadjáj.

Båhkolistav *Læjrrasaje bargo ja dájma vákken* viertti gatsositit tjalmij ávddáj. Máhttebihtit aj gatsositit plánsjav *Álggoscåvllå Våkken 1* ja 2 oahppijda gudi ælla oahppam dajt bágojt ávdebut. *Dállit*-plánsija máhttá aj liehket ávcken. Máhttebihtit aj dahkatiehtjada båkholistajt/plánsjajt bágojt ja moallánagáj ma hiephi buorebut didjij.

ULME: OAHPPPE GALGGI

- ságastallat fágajgasskasasj tiemájs LK20:n
- oadtjot máhtudagájt ja tjehpudagájt majt dárbahti vaj ávvudalli luonndoiellemis (friluftsliv)
- oadtjot máhtudagájt gaktu árbbedå-bålasj låvdagoaden árrót
- oahppat ja adnet bágojt ja moallánagájt læjrrasajes ja dajs dájmajs ma li denna

Buojkulvis:

- *Ma li læjrrasajen?*
- *Læjrrasajen li låvdagoade, vuossa, árran, rujta, tjåhtjelihte ja ...*
- *Majt dárbahti gá galggap dállit?*
- *Mij dárbahti árrangiergiit, biessijit, muorajt ja rissijit.*
- *Máhtá gus viedtjat ...?*
- *Máhtáv.*
- *Iv máhte danen gá ...*
- *Visjá gus ...?*
- *Visjáv.*
- *Iv visjá.*
- *Gut máhttá ...?*
- *Mån máhtáv ...*
- *Ma li duv vuossan?*
- *Muv vuossan li rássjobiktasa, hullogænsis, oademvuossa ...*
- *Makkár biebmå li dujna manen?*
- *Mujna li ...*
- *Majt galggap barggat gá lip båråm gasskabiejvijt?*
- *Majt galggap barggat idet ávddål gasskabiejve?*
- *Majt dij barggabihtit?*
- *Mij tsaggap låvdagoadev.*
- *Gånå l árran?*
- *Árran la låvdagoade gassko.*
- *Ma li låvdagoaden?*
- *Låvdagoaden li ...*
- *Boassjon li gievkanlihte nav gá kåffagiebbme, tjåhtjelihte ja biebmå.*
- *Gånå oadep låvdagoaden?*
- *Mij oadep luojdon.*
- *Gåsi biedjap oademvuossajt ja vuossajt?*
- *Mij biedjap dajt såggáj.*

Subtsas *Bárrámbáddá vákken* hiehpá buoragit dramatiserit. Dáv máhtta sámegieljuogos hárijjidallat ja dramatiserit nuorabuj, jali dárogiel oahppijda. Gehtja aj dájma vuolen «Lávllaga ja stága».

Jus lihpit barggam *Várijn 3* girjijn ávdebut, de máhttebihtit gærd-dot bágojt ja moallánagájt *Lávdagoaden* juska ep ane sierra tiemáv *Vákkijn 3* girjen. Plánsja lávdagoades *Várijn 3* máhtti liehket buorre viehkenævvon gå tsaggabihtit lávdagoadev, jali ságastallamvuodon maŋjela gå assto I.

Válldit aj muhtem bræhttaspelajt ja báhkoahppamkártájt. Da máhtti liehket buorre dájma madi vuorddi sinna jus la nievres dálkke, jali jus la ájgge.

DÁJMA/TIEMÁ

Biebbmo

Russtit biebmajt

Idedisbiebbmo

Bárråmbåddå

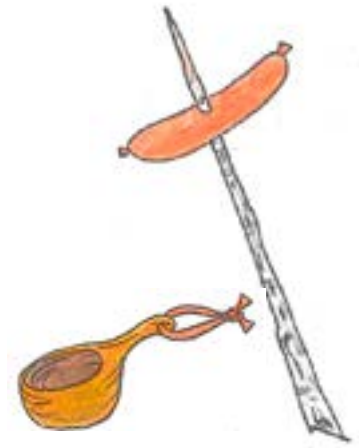
Iehkedisbiebbmo

Gasskabiejvijt viertti juo ávdån gárvedit snivva. Mijá skávlån la agev 9. klássa ávdåsvásstádus, ja sij russtiji biebmov divnajda gudi oassálassti. Vuostasj biejve I dábálattjat juppsa (dån gávna bagádusáv [dánna](#)), de divna gudi oassálassti válddi manen ábnasijt, ja de 9. Klássa máles. Manep biejve de skávllå máksá gasskabiejjev; vákken málesti dábálattjat lippabiergov, buojkulvissan basset jali frikasséav majt juo gárvedip skávlån. Mijá gárvvådusájn la *russtit biebmajt* oajvvetiebmá oahppijda 9. Klássan juohkka bále ålggoskávlån, madi e dárbaaha biebmajt russtit ietjá klássajn. Tjalmostit biebmajt ja biebbmorusstigav ålggoskávlån dárbaahip organiserit.

Mij tsaggap sierra låvdagoadev/tjubugav gånna vuorkkiji gievkanlihtijt ja divnaj biebmajt. Dát låvdagoahte/tjubuk la bássa biebbmorusstigij ja gå aktan biebmajt bárråp.

Nav gåktu lip juohkám bargov, de ienemus barggo I nuorajskávllå oahppijn, ja 5.-7. klássa oahppe e dárbaaha russtit nav ålov. Miján la huoman biebbmo tiebmán, ja mij ságastip biebbmo birra majt russtiji, ja majt bárrådip ja dajt majt ietja russtip idedisbiebbmuj, lunsjaj ja iehkedisbiebbmuj. Oahppijn la ietjajnisá gájkkebiebbmo ja biebbmo majt dálån basá, valla duodden ráktsip, gáhkkip ja *stádtjogáhkojt/svelajt* bassep gå tjåhkkåhip dálågátten. Madi russtip biebmajt, de gielajn barggap aktijvalattjat: Gærdo bágojt ja moallånagájt moaddi, ja buvte gatjålvisájt majt oahppe galggi vásstedit. Gehtja buojkulvisájt oalgesbielen. Biebbmobagádusájt gávna [dánna](#).

Jus oahppijjuogos iesj galggá málesti, de la luondulasj bágojt ja moallånagájt biebbmoábnnasij ja biebbmorusstimis majt e oattjo jus gárves mállåsav oadtju. Dagá báhkolistav daj verbaj ja substantijvaj majt soajtti oadtjot jus biebmov russtiji. Lameri báhkolistav ja válde manen. Ietján máhttebiht it adnet dav gárves báhkolistav mij tjuovvu [dánna](#).

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat álkkes biebmajt russtit ålggon
- oahppat væhttsåsvuoda moalke-dimijit
- ságastallat biebmajs

Madi bárråmin:

- *Makkár biebbmo li dujna manen?*
- *Majt dån jugá?*
- *Majt dån bárrå?*
- *Gut la vuossjam/bassám biebmajt?*
- *Mij la mállåsin?*
- *Lijkku gus ...*
- *Máhtá gus rádjat/vuosedit ...*
- *Gijtto biebmajs!*
- *Nav njålgge lij!*

Madi biebmajt russtimin:

- *Mij la dát?*
- *Makkár bierggo/guolle I dát?*
- *Majt dagá/barga?*
- *Majt suotta?*
- *Majt basá?*
- *Majt vuossja?*
- *Majt gárveda?*
- *Máhtá gus biedjat ...*
- *Máhtá gus goajvvit/snjårrat ...*
- *Man guhkev viertti duolldat?*
- *Gåktu la dahkam ...?*
- *Ma li dájgen?*
- *Ma li juptsan?*

Varås gáhkko I riek njålgge.

Gåvvå: Edel Monsen

DÁJMA/TIEMÁ

Kulturhistávrrá: Dålusj båndorsijdda

Olmáivákke skávlán la læjrrasadje læhkám Čearpmatin máttijt jagijt. Dánna l dålusj giesseåroj, gámáj ja ålggohivsigijn. Gå dáhku galga, de vása dábijt ja giessefievsijt. Midjij la danen luondulasj ságastit båndorsijdajs ja bargojs giesseåruhijn gå la læjrraskávlá vákken. Ij la ållu luondulasj lehtjádijda gudi e galga dakkár kulturhistávrrålasj bájkkáj. Ulmutja li huoman ájgij tjadá adnám vákkij slidorsujttuj ja viessomij, danen la huoman tiebmá ájggeguovddelis.

Vákkijn 1 ja *2* girjijn la tiebmá juhtusa ma guohtu vákken, ja *Vákkijn 3* girjen giehttop ma li dålusj båndorsijdajn, duola degu nammadusá tsiekkadusáj ja ájnas barggovædtsaga. *Vákkijn 4* girjen tjalmostip bargov ja æládusvuodov, ja gáktu gámájt tsieg-gijn.

Jus ehpit galga ekskursjåvnnáj gånna l dålusj båndorsijdda, de máhttebihtit dajna tiemáj ietjá bále barggat. Máhttebihtit huoman guoradallat ja ságastallat gáktu ulmutja li luondov ávkástallam ressursan (guohtomednam, sládjoednam, bivddo, guollim, muorrim ja muorjjim), ja jus ij la diján dålusj båndorsijdda, de soajttá gávnnabihtit ietjá kulturmuhttoj ma dán birra subtsasti; goahte- ja gábmásaje, bivddogámá, bálggá, dålusj ájte/skiejá, muorraluojtemstrenge, jali bátsidisá gruvvojs. Ietja mierredihpit gáktu hiebadit gárvidusáv dan sadjáj gási lihpit. Átsáda juo ávdán nav ålov gå máhttelis dan saje birra, jali sjiehta náginijn gænna l máhtudahka dat bájkes, ja gut máhtta manen giehtotjit.

Dála tjuovvu oajvvadus muhtem praktihkalasj dahkamusájda ma hiehpi dålusj båndorsijddaj:

1. Dokumenterit gávájt

Dibde oahppij gávvit dajt duov dáv tsiekkadusáv/vædtsagav majt gávnni. Adnit gávájt manne barggij; dahkit buojkulvis siejnneavjisa jali digitála girjev.

2. Guoradallat tsiekkadusájt

Vádtst ja gehtjadallit tsiekkadusájt båndorsijdan, ja subtsasta majt gáhttjop sámegeillaj. Ságastit masi li adnám dajt.

3. Båndorsijdda gilpos :

Rája oahppij båndorsijda saljos madi bårdo/tjiega 5-10 gávva-kártá (gehtja [5. tjuovvusav](#)) vædtsagij/gávni ja slihturij duosi dási. Mujte vædtsagij/gávniertti biedjat nav vaj oahppe máhtti subtsastit gånna li (vájku ietjá gávni lahkusina majt sidá galggi máhttet nammadit sámegeillaj). Buorre jus lidji tjieggit

ULME: OAHPE GALGGI

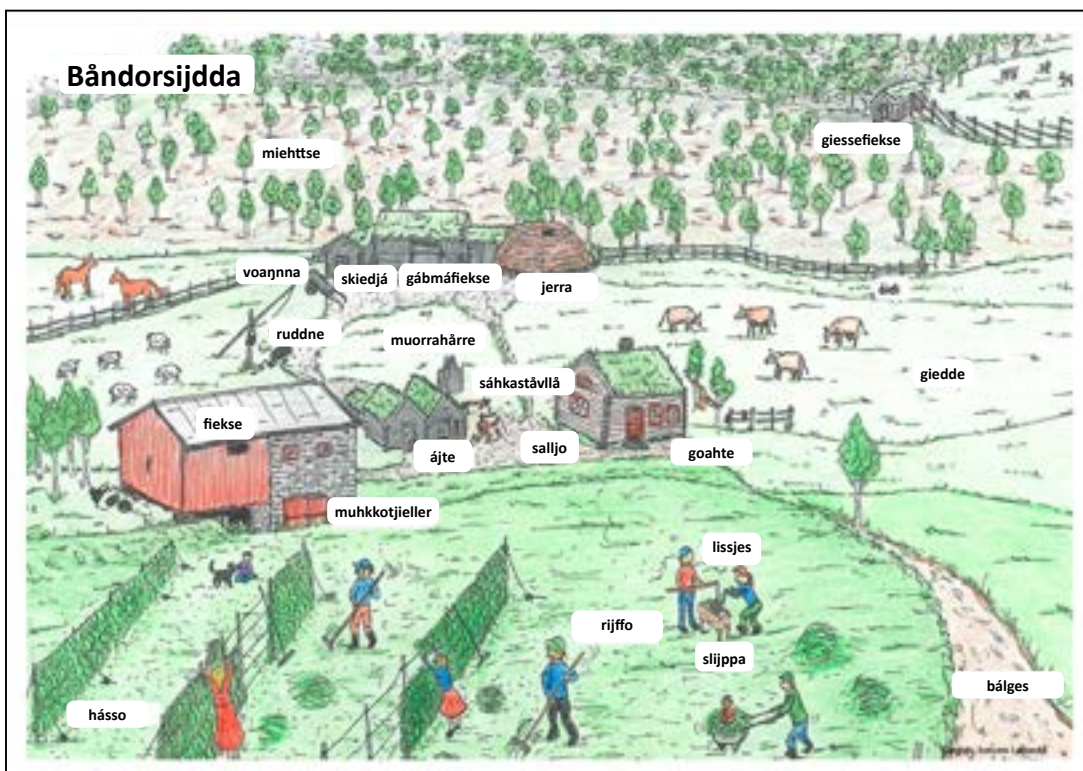
- oahppat muhtem moallánagájt ma subtsasti bájkålasj kulturhistávrrå, duola degu *bálggá, bivddogámá, giesseåroj, guohtom, muorjjim, muorrim, gruvvodájmadibme*
- ságastallat gáktu ulmutja, birás ja sebrudahka vájkkudi nubbe nuppev
- ságastallat luonndressursajs ma gávnnui lahkabirrusin, ja gáktu li dajt ávkástallam
- sáme bájkenamájt adnet
- guldalit ja dájdadit subtsasijt ja tjieggidusájt
- oahppat tsiekkadusáj nammadusájt: *goahte, skiedjá, stålla, ládo, fieksesgámá, giessefiekse*
- oahppat muhtem båndorsijda barggovædtsagij nammadusájt, buojkulvis: *háso, lissjes, rijffo, roahkka*
- gærddot biebbmojuhtusij namájt (oahppat muhtem postposisjåvnnájt)

postposisjavnájt ávdås oahppe álggi. Juoge oahppijt smáv juohkusijda (2-4 oahppe juohkka juohkusin). Sij galggi vádtset danna lahkusin, ja galggi áhtsát gávvráktájt, ja máhttet subtsa stit gánná li. Dat juogos mij vuostatjin boahdá ruoptus áhpadiddje lusi ja máhtta subtsastit gánná divna gávne/slihtura li, dat juogos la vuojttám. Dahkamus máhtta aj dagáduvvat gilppusa dagá.

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Plánsjain ja oahppijgirijijn la gávvrá bándorsijdas aktan termaj ma li ájnna. Dát la ávkálasj viehkkennævvo jus galggabihtit bándorsijdav tiebmán. Gávvrá- ja vásstádussjebmá gilppusij gávnnuji [5.](#) ja [6. tjuovvusin](#). Gávvráktájt galga moattedit ja laminarit (A6), vaj gierddi dálkev ja biekkav. Vásstádusárkka moatteduvvá vaj juohkka juogos oadtju guhtik avtav árkav. Vásstádusárkan li dábálasj postposisjavná vaj oahppe máhtti tjielggit gánná l juohkka gávne. Oahppe máhtti tjället mujttobágojt árkkej, valla vierttiji njálmálettat vásstedit.

Plánsjan gávnnu báhkolissta muhtem dábálasj termaj ma gulluji mijá vákkij kulturhistávrráj, ja dav la buorre válldet manen. Oahppijgirjen la tevstasj *Miessigiette merrasáme bándorsijda birra*. Dáv máhtá adnet vuodon tiebmáj (máhttelis aj dav adnet mannegæhttalimen skávlån).

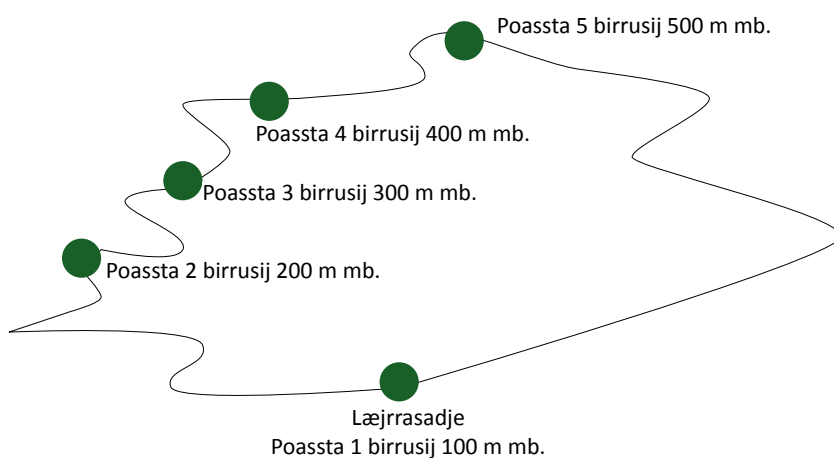

Tjuorgas: Jorunn Løkvold

DÅJMA/TIEMÁ

Diehtujuohkembálges

Diehtujuohkembálges la jus riehta fágajgasskasasj tiebmá mij la sierraláhkáj guosská luonndofáhkáj. Ij la huoman mige ávdán vaj máhttep hárijidallat gielajn dán dájman. Oajvvadip dárogiella l dánna oahppangiellan, valla válljip bágojt ja moallánagájt maj barggap sámegeiellaj. Gehtja buojkulvisájt ruvton oalgesbielen. Diehtujuohkembálges la dan diehti vaj máhttep guoradallat vegetasjávnnáv ja sjaddamdilev duon dán sjaddamguovlon. Dánna l luondulasj luonndofáhkaáhpaddidjáj ávdásvásstádusáv válldet fáhka sisanos, ja sámegeieláhpaddidje ávdásvásstádus la hiebadit ásiht dassta sámegeiellaj.

Mij organiserip láhttov læjrrasaje lahkusin álgojn ja gietjiijn. Bálggáv viertti biedjat allagissaj, ja oajvvadip pástá vierttiji liehket duon dán alludagán, sieradus alludagájn li 70-100 miehtera. Niellja-vihitta pástá hiehpi buoragit.

Oahppe juohkusijn barggi, ja juohkka pástan galggi dokumenterit gáváj ja duojna dájna dahkamusájn barggat, duola degu:

- tjállet tjuovgav, temperatuvrav ja dálkev
- ednamprofijlav guoradallat
- vegetasjávnnáv guoradallat ja muorra alludagájt mihttit
- urmijt guoradallat

Madi vádtsebihtit pástas poasstaj, de hiehpá ságastit

- bájkij namájt majt vassebihtit
- luonndonammadusájt majt vuojnnebihtit
- dálkev
- sjattoj nammadusájt, juhtusijt ja láttijt majt vuojnnebihtit, jali majt ehpit vuojne. Duon dán pástajn tjielggip dárogiellaj gáktu mihttimvædtsagijt adnet ja gáktu barggat, valla máhttep buktet gatjálvisájt báhtusijs sámegeiellaj. Gá oahppe vásstedi, de oadtjop tállaj barggat praktihkalattjat, ja oahppap biekkajt, ednamslájajt, sjattojt ja urmijt sámegeiellaj. Dánna hæhttubihtit ietja válljit majt sihtabihtit tjalmositit.

ULME: OAHPE GALGGI

- luonndonammadusájt ja bájkke-namájt adnet
- tállajt adnet praktihkalattjat
- oahppat muhtem mihttojt
- oahppat duov dáv bieggá nammadusáv: *loadtje, jiella, lulá dahka, bieggatjuolmmo, bieggaråssa, stoarmmo ja orkádna*
- ságastit dálke birra
- oahppat duov dáv sjaddo namáv
- (oahppat muhtem urmmasij namájt)

Buojkulvisá gatjálvisájda ja vásstádusájda:

Galla miehtera mera badjel?

– *Dálla lip 254 miehtera mera badjel.*

Makkár tjuovggafábmo l?

– *Dáppe l 16 eV.*

Galla gráda l?

– *Dáppe l 17,5 gráda.*

Makkár bieggá l dálla? Galla miehtera sekundan?

– *Dálla l 6,3 miehtera sekundan.*

Majt gáhttjop dakkár biekkav?

– *Lulá dahka.*

Makkár ednamsládja l dáppe?

– *Dáppen li ienemusát sáddu.*

Makkár sjattojt lihpit gávnnam dánna?

– *Mij lip gávnnam lagimijt, sarijt ja benasarijt.*

Man allak la dat muorra?

– *Dat la 7,5 miehter.*

Makkár urmmasijt lihpit gávnnam?

– *Mij lip gávnnam tjuojgajt ja ...*

>>>

Ávddåbarggo/Oahppamnævo

Dárbulasj vædtsaga diehtjuohkembálggáj li buojkulvissan: kamera, kártta, kompássa, alludakmihttár/GPS, ednamboarra, tjuovggamihttár, temperatuvrramihttár, bieggamihttár, alludakmihttimsoabbe, linjála mihttimbádde, flora, ja gárre ja salo majna dagá barbergillarav.

7. tjuovvusin gávnnu sjielmá majt máhttebihtit adnet gá báhtusijt registreribihtit. Moatteda binnemusát avtav árkav juohkka juohkusij. Sjiemán la aj oajvvadus gatjálvisájda majt máhtá buktet oahppijda sámegeiellaj.

Sáme/dáro flora jali sjaddoplánssja li ávkálattja viehkkenævo gá galggá sámegeielav atastahttet pástajda, ja **8. tjuovvusin** la gávnná duot dát bieggá nammadusás sámegeiellaj ja dárogeiellaj. Plánssjatjoahkken *Várijn 3* girjjáj la aj plánssja muhtem dábálasj urmmasij namáj.

DÅJMA/TIEMÁ

Álggoviehkke

Ávddåbarggo/Oahppamnævo

Dát la aj fágajgasskasasj ássje, valla dáhki aj gielajn hárijjidallat sæmme báttá. Ienemus áhpadusás viertti liehket dárogeiellaj vaj oahppe e galga "masset" majdik, valla máhtti válljit muhtem bágojt ja moallánagájt majt oahppe galggi gærddot ja/jali oahppat sámegeiellaj. Gehtja buojkulvisájt ruvton oalgesbielen.

Átsådallam lip oahppe sierraláhkáj mávtástuvvi tiemás jus resursa báhti skávlá álgusjbælláj kurssitjit. Danen barggap aktan bájkálasj Røde Korsajn. Áhpadusgárvidusán la kombinásjávnná teorijja álggoviehkes luondon (sierraláhkáj dáktedoadjem, varddem, buollem, sjuvtjaguvvam, ja stabilt sideleie, tsáhke- ja gæhppágádjom) ja praktihkálattjat hárijjidallat gurppit, spjelking ja gáktu dagá guottádagáv. Sjiehtada Røde Korsajn juo ájgev ávddåla, ja gæhttjala jus báhti vædtsagij, jali jus vierttibihit ietja dajt áttjudit. Diededa sijáv aj vaj oasse áhpadusás sámegeiellaj sjaddá, vaj máhttebihtit gávnnat gáktu dán gut la sámegeielåhpaddidje máhtá sámegeielav avtastahttet sijá fágalsj gárvidusáj.

Ij la dárbbu sámegeielav manedit álggoviehkke oasen, danen gá oahppe ruvva vájbbi ja li «állim» tiemáj. Buorep la jus sámegeiella I álgos, ja ihkap juohkka tiebmáosen: Gá sán gænna I fágalsj ávdåsvásstádus la tjielggim prinsihpajt gá varáv ganugahtti dárogeiellaj, de oahppap buojkulvis verbajt *varddet*, *gurppit dieddet* ja *bajedit* sámegeiellaj ávdås vas nuppe tiebmáosassáj mannap, buojkulvis.

ULME: OAHPE GALGGI

- oahppat álkkes álggoviehkev vaj ietjas ja nuppijt viehkeda jus la dárbbu
- oahppat muhtem álkkes moalgedimijt álggoviehkes, buojkulvis:

Substantijva:

álggoviehkke – *førstehjelp*
bávtjas – *smerte*
buollemhávve – *brannså*
dávtev doadjet – *brekke bein/beinbrudd*
dæddogurpas – *trykkbandasje*
guottådahka – *båre*
gurpas – *bandasje*
hávve – *sår*
hávve – *sår*
njuobrre – *plaster*
skuohpalis – *gnagsår*
sårme – *ulykke*
varddem – *blødning*
varra – *blod*

Verba:

buollet – *å brenne*
dieddet – *å trykke*
doadjet – *å brekke*
gádjot hekkav – *å redde liv*
labádit – *å bevege*
låggnit – *å løfte, heve*
spjelkkit – *å spjelke*
tjoasskodit – *å avkjøle*
varddet – *å blø*
várkkit – *å verke, gjøre vondt*
vuojngat – *å puste*
ælládit – *å gjenopplive*

>>>

Loahppagatjálvisá:

Maŋgutjissaj hiehpá gatjálvisájt buktet ma tjoahkkájgiessi dajt majt oahppe li oahppam. Oajvvadásá gatjálvisájda gávnnuji ruvton oalgessielen. Oahppe máhtti adnet *Álggoviehkke*-báhkolistav viehken gá vásstedi.

Mánnamstoagos:

Máhttebihtit aj tjoahkkájgiesset tiemáv mánnamstáhkusa baktu. Áhpadiddje «vaddá» avta oahppáj skihpudagáv jali vahágahttemav bágujn árkkaj, jali tsamádit bælljáj. Dá iehtjáda galggi buktet ja/nei-gatjálvisájt vaj gávnni dan oahppen skihpudagáv. Buorre I hárijidallat muhtem gatjálvisáj juo ávdán.

Oajvvadás skihpudahkaj/vahágahttemij:

Dujna I sieldes tjoajvvebávtjas.

Dán la giedas buollám.

Dán i vuoŋŋa.

Dujna I oajvve bávtjas.

Dán vardá oajves.

Dán la doadjám juolgev.

Dujna I skuohpalis boasken.

Dujna I skuohpalis bielggetjuvden.

Dujna I hávve buolvan.

Oajvvadás gatjálvisájda gá galga vásstádusáv gávnnat:

Le gus skibás?

Le gus doadjám dávtev?

Le gus dujna báktjasa?

Le gus ...bávtjas?

Vardá gus?

Le gus dujna buollemhávve? Dárbaha gurppasav?

Dárbaha gus dán ...?

Nagá gus vádtset?

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Sámegielaáhpadiddje viertti gárvedit sámegieloasev. Mij lip dahkam báhkolistatjav substantijvaj ja verbaj ma gulluji tiebmáj. Gávna dav dánna. Tjáleda dav dan stuorrudahkan majt sidá, ja lamineri, de la dujna buorre viehkenævvo mav máhtá adnet álggon ja sinna.

Jus dálkke I buorre, de máhtti báhkokártá *Álggoviehkke* aneduvvat viehkenævvon oahppijit aktiviserit gielalattjat madi li álggon. Kártájt máhttebihtit aj lávdagoaden adnet. Dán dajt dánna gávna. Tjáleda, biesskeda ja lamineri dajt. Oahppe máhtti adnet kártájt aktu, guovtes ja guovtes jali juohkusin (gehtja dánna gáktu barggat).

Oajvvadás tjoahkkájgiesset gatjálvisá ja vásstádusá:

Majt dagá jus dujna I skuohpalis?

– *De biejav njuobrev skuohpalissaj.*

Majt dagá jus la buollám giedas?

– *De vierttiv tjoasskudit giedav.*

Majt dagá jus duv ráddna ilá varddá juolges?

– *De vierttiv biedjat dæddogurppasav*

ja lággŋit juolgev.

Majt dagá jus duv ráddna I duodjám juolges?

– *De spjelkkiv juolgev ja dagáv guottá-*

dagáv.

DÁJMA/TIEMÁ

Alfabiehttabivddo vákken

Dát dahkamus máhtta liehket buorre gá ålggoskávllá l hiejttemin, tjoahkkájgiesset bágojt ja moallánagájt majt oahppe li oahppam. Dájman la hárijidallat alfabiehtav ja sæmmi båtta gávnnat bágojt luondon ma ålggi duojna dájna bokstávajn. Dájman máhtta tjadádit gilppusin:

Máhttelisvuohta 1:

Juohka juogos oadtju árkav gási galggi tjállet sáme alfabiehtav. Dan manjela galggi åhtsát gávnij, tjuorggat jali tjállet bágojt ma ålggi divna bokstávajn. Dat juogos gænna l ienemus bokstáva, jali oadtjum li ienemus tjuorgajt mierredum åjggemærráj (buojkulvissan 30 minuhta), vuojtta. Ålgnos juo vierttibihitit njuolgadusájt biedjat:

- Dássju bágo ma gulluji vággáj/mæhttsáj dâhkkiduvvi.
- Substantivajt majt gávnni (ij tjuorgadum jali tjáledum) vaddi 2 tjuorga.
- Bágojt ma li tjuorgadum jali tjáledum vaddá 1 tjuorgav, valla bágo ma li boasstot tjáledum, oadtju dássju 0,5 tjuorga.
- Bokstáva ma e gávnnu vuostasj bokstávvan

Máhttelisvuohta 2:

Dát variánnta tjadáduvva njálmálattjat. Juohka juogos oadtju avtav sehtav bokstávvakártájs. Juohka kárttáj galggi oahppe buktet avtav bágov, sij hæhttuji gávnnat avtav bágov mij vuolggá avta bokstávas kárttán. Dat juogos mij vuostak javllá sij máhtta adnet divna kárttájt, tjuorvvu «Alfabiehta», ja vuojtta jus li dahkamusájt tjoavddám. Jus e huoman nagá divna bágojt javllat, de máhtta boahnte juogos gut tjuorvvu «Alfabiehta» gæhttjalit.

Åvddábarggo/Oahppamnævo

Máhttelisvuohta 1:

Válde manjen árkajt ja tjállemvædtsagijt.

Máhttelisvuohta 2: (buorre nievres dálkken)

Tjáledit ja laminarit avtav sehtav bokstávvakártájs juohkka juohkusij. Kárttájt gávna [dánna](#).

ULME: OAHPE GALGGI

- gærddot sáme alfabiehtav
- gærddot ja adnet bágojt ma gulluji vággáj/mæhttsáj

Máhttelisvuohta 1:

- aktan barggat ja ájadallat strategi (mij la buoremus: åhtsát, tjuorggat jali tjállet?)

Máhttelisvuohta 2:

- aktan barggat ja fokuserit mujttet

Buojkulvis:

Aleknásste – Áksjo – Biernna – Dállå – Fiekse – Gieganjuolla – Hublorásse – Jáhkå – Lissjes – Muorra – Návsste – Jånå – Oassje – Råvve – Skiedjá – Tjuktje – Visskisgiedjek

DÁJMA/TIEMÁ

Aktisasj barggogilpos

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Dát doajmma gullu fágajgasskasasj oassáj læjrraskávlås, ja ienebu gå sámezieláhpaddidje hættu oassálasstet gárvedit ja tjadádit. Doajmma hættu snivva gárviduvvat juo ávdán. Buoremusát doajmmá 3-4 oahppijn juohka juohkusin, ja 3-5 juohkusa gudi gilpusti nubbe nuppe vuosttij. Dát la vuostak praktihkalasj, sosiálasj ja fysalasj hárrjidallam, ja gielalasj oasse ij la fokus. Valla jus sihtá, de dáhkki sámegiella dánna aj. Gehtja buojkulvisájt bágojda ja moallánagájda ruvton oalgesbielen.

Ienemus oahppe lijkkuji dákkár dájmajt buoragit, valla muhtema duobbáni gå gulli bágov gilpustallat. Danen la ájnas ájádallat gåktu aktan biedjat juohkusijt, ja dahkamusájt ma varieriji vaj divna dábdi sij rijbadi gåjt dal oasev. Gilppusin li moadda oassehárrjidallama/dahkamusá, ja juohka hárrjidallam vaddá tjuokkajt dajda juohkusijda ma tjadádi, buojkulvis:

- Vuojttemjuogos: 5 tjuorga
- Nuppátsadje: 3 tjuorga
- Goalmátsadje: 2 tjuorga
- Iehtjáda gudi álliji: 1 tjuorgav

Dat juogos gænna I ienemus tjuorga gå li divna hárrjidallamijt tjadádam, vuojttá.

Dij ietja mierredihpit galla hárrjidallama galggi gilppusin, valla gilpos viertti hiebaduvvat dan mierredum ájggáj, ja bájkkáj gånna lihpit. Átsádallamij milta li lásjmudallam áhpadiddje smidá dákkár hárrjidallamijt organiserit. Dála li huoman muhtem oajvadás dahkamusájda:

Dájn dájmajn la buoremus praktihkalattjat ájgev válldet, ja juohkusa tjadádi dahkamusájt guhtik vuorov:

Tjalmedisstálo:

Akta juohkusin galggá tjalmij ávddáj biedjat tjadnasav. Dá iehtjáda galggi suv lávssit mierkkidum láhtto milta madi oadtju bagádusájt. Láhttov máhtta dahkat gássjelabbon gå biedjá duov dáv mij hárrá (bujkulvissan guokta skielo man birra galggá vádtset, fiellov jali ¼ loademvuoládisás man nanna galggá «balanserit», muhtem dárbbagav majt galggá gávnnat ja tjoagget).

Vædtsaga: stoppeklokke/ganugahttemkloahkka, duogev majna mierkki álgov ja målav, «duov dáv majna hárruji».

ULME: OAHPE GALGGI

- aktan barggat tjoavddet praktihkalasj dahkamusájt samarbeide om å løse praktiske oppgaver
- oahppat ájggeguovddelis bágojt ja moalkedimijt, buojkulvis:

Substantijva:

álgo ja málla (start og mål)
gilpos – konkurranse
juogos – gruppe/lag
aktisasj barggo – samarbeid
vuojtte – vinner
vuojtto – premie

Verba:

álgget – å begynne
gáhtjadit – å skynde seg
gilpustallat – å konkurrere
vuojttet – å vinne
vuojtádallat – å tape

Moalkedime:

Gáhtjada oama/Skutne! – Skynd deg!
Dån lidji nav smidá! – Du var kjempeflink!
Gáktu manáj? – Hvordan gikk det?
Ittij maná nav buoragit, valla suohtas lij.
– Det gikk ikke så bra, men det var gøy.
Guhkalussjiv...
Suohtas la ...
Gássjel lij
Lei váttis ...
Mij ep nagá ...
Mij báddijma 3. sadjá! – Vi kom på tredje-
plass.
Mij báddijma nuppát sadjá! – Vi kom på
andre plass.
Mij vuojtjima! – Vi vant!

Muorraskuolkká-bowling:

Bårdo 10 muorraskuolkká 5-10 miehtera mierkkidum linjas. Bårdo skuolkkájt birrusij lahkke miehtera gaskan, ja bårdo dajt duoge milta vaj mierkki nuppev linjav (ja divna juohkusa galggi sæmme gaskav «blinkajda»). Divna juohkusin oadtju guhtik skuolkkáv mij la mierkkidum. Juogos tjuodtju linja duogen, ja hájggådi guhtik vuorov «blinkaj» vuosstij. Gå li divna hájggåm, viehki oahppe viettjatjit skuolkkájt majt li hájggåm, ja de vas hájggi nuppádis «blinkaj» vuosstij. Gå li divna blinka gahttjam, de la dahkamus tjoavdedum.

Vædtsaga: stoppeklokke/ganugahttemkloahkka, muorraskuolkká, duohke ja tussja/gaffatæjppa/nijbbe majna mierkki skuolkkájt majt galggi hájggåt

Muorraskuolkká-stafæhta:

Juogos galggá sirddet muorravuossav A:s B:j, avtav ja avtav muorraskuolkkáv ájgen. Boahtte juogos máhtta sirddet skuolkkájt B:s A:j rádjáj. Madi guhkep gasska A:s B:j, dadi gássjelabbo sjaddá.

Vædtsaga: ganugahttemkloahkka, muorravuossa, juoga majna mierkki A ja B tjuokkajt (buojkulvissan guokta stuorra gierge), vuossa jali oademvuoládis.

Dåjma gånna divna juohkusa máhtti barggat avta bále (ulmme I vuostak gærggat):

Tsahkkidit dáláv ja vuossjat 1 dl tjátjes páhpergáhppáj nav ruvva gå máhttelis. Dåjmav viertti jáhkágátten jali danna gånna tjáhtje gávnnu, gierge ja muora divnajda.

Vædtsaga: 10 stihka ja 3 páhpergáhppá juohkka juohkusij

Oademvuoládis-stafæhta:

Juogos galggá sirdeduvvat A:s B:j nav ruvva gå máhttelis 2 oademvuoládisá viehken. Ij la loahpe duolmmot ednamav, ja jus nágin dav barggá, de viertti juogos álgget ádåsis. Danna ij dånkki vuogádit ietján.

Vædtsaga: 2 oademvuoládisá juohkka juohkusij, doahke majna mierkki álgov- ja mállalinjav.

Juohkka oahppe galggá **dievddet skielov tjátjijn** avtajn páhpergáhppáj nav ruvva gå máhttelis. Skielov galggi guoddet vaj ij tjáhtje lisjkoda skielos. Skielo vierttiji mierkkiduvvat 5-10 cm rabdas. Jus oahppe jávsádi mállaj binnep tjátjijn skielon merkas, de oadtju vissa minustjuorgajt gå tjuorga galggi juogeduvvat.

Vædtsaga: doahke majna mierkki álgov- ja mállalinjav, skiello juohkka juohkusij, páhpergáhppá divnajda gudi oassálassti.

Dahkat juovsav ja 3 njuola. Dánna gájjbet guokta njuolajs viert-tiji vuotjet vissa miehtera.

Vædtsaga: nijbe, snuori ja njuobrev

Guoddet avtav oahppev juohkuis jali muorruvuossav mierkkidum láhtto milta. Láhttov dáhkki dahkat gássjelabbon gá biedjá duov dáv majna hárruji. Buojkulvis: lávdagoahte man birra galggi viehkat, lággam muorra jali duohke guovte muora gaskan majt oahppe/vuossa galggá lávggit badjel jali vuolev suogjat, slalámláhtto skielojs majt galggi man tjadá galggi, jali rágge majt galggi rasstit.

Vædtsaga: juojddá majna hárruji, duohke majna mierkkit álgov ja málav, ihkap muorruvuossav juohkka juhkusij

Tjoagget vissa álov sarijs jali ietjá muorjijs ma gávnnuji lahkusin.

Vædtsaga: lihtev masi muorjijji

Vuossaviehkamstafæhta:

Juohkusa tjuottjadi álggolinnjaj. Vuostasj juohkka juohkusin oadtju muorruvuossav giehtaj. Gá álggi, de galggá suogjat vuossa sisi ja viehkat mierredum láhttov, buojkulvis muora birra jali gierge mij la birrusij 20 miehtera dábbelin, ja de vas ruopptot másutjit nuppijn. Divna juohkusin galggi buojkulvis viehkat guokti guhtik.

Vædtsaga: stuor muorruvuossa juohkka juohkusij ja duohke majna álggolinnjav mierkki

Dávverbivddo:

Juohkusa tjuottjadi álggolinnjaj ja oadtju listav (ihkap sáme-giellaj aj) daj badjel majt galggi áttjudit, duola dagu: niellja slája muorjijs, lasta duot dát muoras, ja niellja giedjek slája majt galggi nammadit (dárogiellaj jali sáme-giellaj), hullosáhkáv, gálmma báhtsaga, vielggis giergge ja juojddá mij la luvás. Juohkusa ma ruoptus báhnti ja ihkap vájllu juoga listas, oadtju minustjuorgav juohkka dingas mij vájllu.

Vædtsak: duohke majna mierkkit álggo- ja mállalinnjav, lissta dingaj majt galggi gávnnat (viertti hiebadit dan sadjáj gánná lihpit)

letján máhttebihtit adnet **Alfabiehttabivddo**-dahkamusáv 66. bielen.

Muhtem dájmajda la buorre jus la áhpadiddje, æjgát jali oahppe válldá ávdásvástádusáv liehket «málfoto». Sån galggá filmmit dájjav, ja máhttá dokumenterit guhti vuostak gærggá/bohtá mállaj jus dágástalli dajna

Oajvvadásá gáktu organiserit

A: Dássju sámegieloahppe juohkusin:

Divna bagádusá máhtta vaddet sámegiellaj, valla åhpadiddje hæhttu diehtet jus divna oahppe li dahkamusájt ja njuolgadu-sájt dádjadam.

B: Segadum oahppiijuohkusa:

Mujte dát la vuostatjin praktihkalasj, fysalassj ja sosiálalassj hárrjidallam, jus sámegiellav galggá integrerit, de ij galga mige ávdán jus sámegieloahppe galggi oassálasstet gilppusin sáemmi gá iehtjáda. Danen hæhttuji bagádusá sámegiellaj liehket állu álkke, ja vaddet ávdál gá duot dát hárrjidallam álggá, ja hæhttu aj dárogiellaj vaj diedá divna oahppe li dahkamusájt ja njuolga-dusájt dádjadam.

C: Viek gallegassj sámegieloahppe juohkusin dárogiellagij siegen:

Dánna i galga integrerit sámegiellav gilppusin dajna gá ihkap ráfeduhtti dájt nuppijt ja soajttá sjaddat negatijvva vuojno sámegiellaj. Sámegielåhpadiddje ja oahppe máhtti farra gilppusa birra sámástit gá li gærggam.

DÁJMA/TIEMÁ

Lávllaga ja stága

Mij agev lávllap aktan ja/jali stáhkambáttájt sáhkálakkoj gá lip læjrraskávlán. Moattes oahppijs lijkkuji stáhkambáttájt, ja vuorrasamos oahppiin la ávdásvásstádus nuorap oahppiijt aktiviserit jali hávsskudallat daj siegen, akta dajs suohhtasamos doajmma læjrraskávlán. Dákkár dájmajt hæhttu gárvedit juo ávdán. Juoge oahppiijt juohkusijda, ja dibde sijáv asstat gárvedit makkár dájmajs sihti ávdásvásstádusáv. Mij javllap, juohkka juogos viertti gárvedit binnemusát 3 dájma ma galggi vihpat birrusij 45 minuhta tjoahkkáj. Duodden gæhttalip oadtjot báttáv lávllot aktan ja ihkap ávdánbuktemijt.

Mujte gá gárveda dákkár fágajgasskasasj dájmajt, de hæhttu ájgev válldet fágajgasskasasj ájges, ja ij sámegieltijmajs.

Organiserim ja gárvedibme boahotá dassta galla oassálasste li, ja gáktu oahppiijuogos la biejadum tjoahkkáj gá usjudalá gielav ja álldarav.

Jus ehpit praktiseri nav gáktu mij biedjap tjoahkkáj álldarijt, de máhttebihtit dibdet oahppiijt gasskadásen gárvedit dájmajt gaskanisá, jali máhttebihtit gárvedit aktan divna.

ULME: OAHPE GALGGI

- aktisattjat barggat ja vieledit nubbe nuppev
- gárvedit dájmajt iehtjádijda
- adnet gielav duon dán aktijvuodan
- gulldalit ja dádjadit bagádusájt
- oahppat muhtem sámegiel lávllagijt

Oajvvadás lávllagijda:

Vákkijn 1: Bæ, bæ, lippatjam

Vákkijn 2: Mån vádtsiv miehtsebálggáv

Vákkijn 3: Vuolli Pieran li slihtura,

Giessesajev diedáv,

Miehtsen unna dábásj lij

Oajvadásá dájmaida: Muorjjit, subtsastallambáddá, iehpe-tjielgas/álkkes gilppusa, ballspill, háddidallamstáhkusa ja lávllomstáhkusa

Muhtem dájma ma li nammaduvvam *Aktisasjbarggogilppusin*, duola degu vuossaviehkam-stafæhtta, muorraskuolkká-bowling ja oademvuoládis-stafæhtta, máhtti aj aneduvvat dánna, valla ihkap aktisasjbarggogilppusa maŋjela. Dramatiserim la aj ájgge-guovddelis doajmma. Subtsas *Bárråmbåddå vákken* hiehpá buoragit oahppijda gasskadásen dramatiserit smávvaskávlå oahppijda, jali máhtti aktan barggat.

letja hæhttubihtit árvustallat man stuor fokusav galggabihtit sámegeiellaj biedjat stáhkusij jali dájmajn. Sámegeielloahppe gasska- ja nuorajskávlån máhtti lávllot sámegeiellaj, jali stáhkat álkkes giellastáhkusijt sámegeielloahppij siegen smávskávlån. Máhttelis la árvustallat náv: jus oahppe li arvusmahttám fágajn ja gielajn álles biejev, de máhtti dá stáhkambáttå liehket «friddjabáttå» gånå sosiálalattjat la ájnnaabbo giellaoahppamis. Valla huoman oajvadáip stáhkusijt ja dájmajt.

Juohkusin gånå li dássju oahppe gudi sámásti, máhtti divna stáhkusa, lávllaga ja dájma liehket sámegeiellaj jali oasse sámegeiellaj. Segadum juohkusijn vierttiji sámegeielloahppe oadtjot sæbrrat stáhkusijda ja dájmaida «dáj nuppij» siegen. Sámegeiellåhpadiddje máhtti aj gárvedit avtav jali ienep dájmajt ma divna tjadáduvvi sámegeiellaj, oahppe aj gænna ij la sámegeiella.

«Dábálasj» stáhkusijt majt oahppe ávdutjis dábdidi, máhttá hiebadit giellahárjjidallamijda. Dála li muhtem oajvadásá:

Tante Knute máhttá sjaddat buojkulvissan *Goasske tjuolmma*, *Áddjá tjuolmma* jali *Muohtá tjuolmma* maj máhttá hárrjjidallat berrahij bágoj.

Bena I stoagos mij la vargga sæmme gå *å kaste gris* ja *Kongen befaler*. Ienni gå oassálasste galggi hájggát ja vuosstij válldet bállov, de farra galggi oassálaste dádjadit bagádusájt ma vatteduvvi, ja de nav jáhtelit barggat dav majt galga dahkat. Sån guhti maŋemusát dahká majt jádediddje gåhttju oadtju bokstávav B, ja nuppe bále dát ulmusj sjaddá maŋemus, de oadtju bokstávav E jnv. Stoagos la gærggam gå akta I sjaddam *bena*.

Buojkulvisá bagádusájda:

- *Maná gievkanlávvdågoahtáj/tjubugij!*
- *Vieltja tjáhppismuorjjit!*
- *Váttse guokta lávke maŋus!*
- *Tjáhkida!*
- *Gahpa 5 lávke ávddån!*
- *Tjuottjo avtan juolgenan!*

>>>

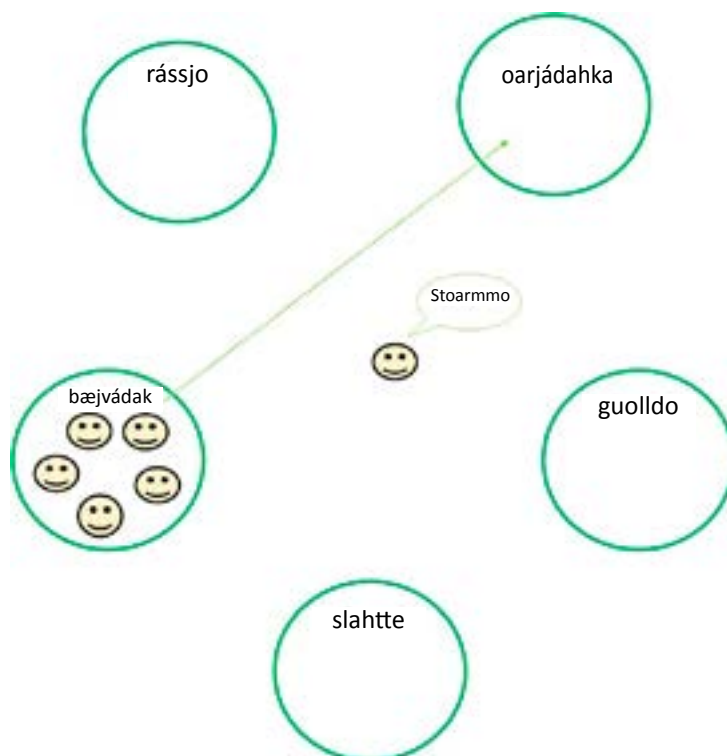

Bagádusá e galga liehket ilá gássjela, galggi hiebaduvvat álldarij ja gielladássáj.

Nuorttobiegga ja **oarjádahka** li guokta Stiv heks variánta, ienni gå la hækso mij ietjájduhtta oassálasstev sálltestøtterij, de la nuorttobiegga mij galmmet oassálasstijt jiegnan (de galggi tjuodtjot degu skiltje/istapp) jali gierggen (de galggi labbmit). Oarjádahka máhtta suddadit skiltjev/istappen gå dan birra viehká, ja giergev gå dan badjel lávkki. Ávddâl gå stoagos álggá, de galggi oassálasste oahppat bágojt nuorttobiegga, oarjádahka, jieгна ja giergge - ja makkár roalla l dajn.

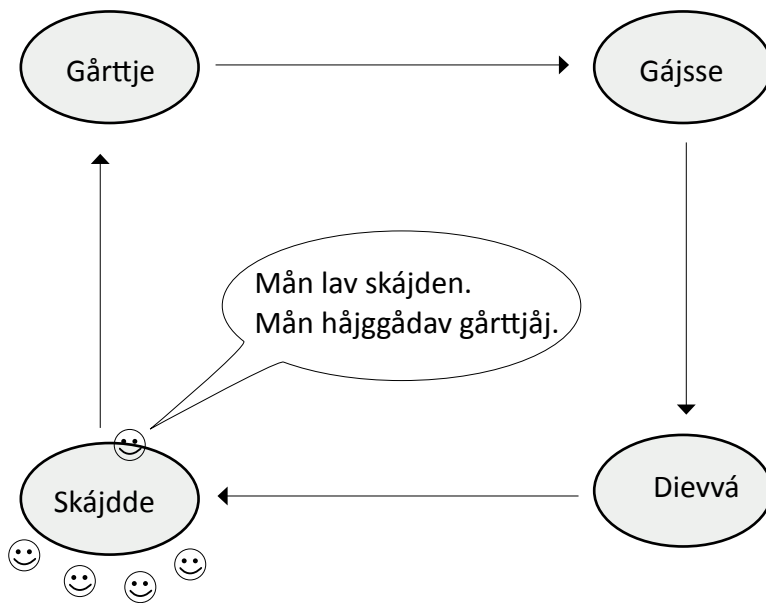
Hádja boahá stáhkusav máhtta dahkat ietjá stáhkusin, dajda majt sihtá hárijidallat: *Stálppe boahá* stáhkusin máhtta buojkulvissan oahppat juhtusij namájt majt stálppe bárrá (bujkulvissan: *njoammil, libba, miesse, gihttse*). Bivdde boahá stáhkusin máhtta sæmmiláhkáj oahppat láttij namájt ja juhtusijt majt máhtta bivddet (bujkulvissan: *rievsak, sarvva ja njoammel*), ja *Goasskem boahá* stáhkusin máhtta aj oahppat láttij ja tsiebanij namájt ma balli goasskemis (bujkulvissan: *snjierrá, luoma*).

Dálkkerievddam/væromslag la stoagos mij gávnnu moatte variántaj ja máttijn namájn. Muhtema gåhttju buojkulvissan Tipp og Topp. Stoagos sisadno l konsentrasjávnná ja jáhtelis labudibme. Dasi duoddip dálkkebágojt. Mierkkigoade gálmma sirkkala, buojkulvis dágij, birrusij 20 miehtera gaskan. Vatte sirkkalijda dálkkenamájt, buojkulvissan *bæjvádak, stoarmmo* ja *rássjo*. Sirkkala galggi liehket nav stuore vaj divna oassálasste oadtju

² Lisa Vangen tjielggi aj dáv stáhkusav, valla gåhttju dav «å spille klokking». Gehtja: <http://www.maloalo.no/side/images/kulturformidling/aarboka2007.pdf>

sajev duoge sisbielen. Gå stoagos álggá de divna oassálasste tjuodtju avtan sirkkalin, buojkulvis *bæjvádak*. Gå jádediddje buojk. tjuorvvu «*Stoarmmo!*», de galggi divna viehkat stoarmmo sirkkalij nav ruvva majt máhtti. Sån gut la maņemus oadtju «advarsel» ja manná álgus stáhkusis gå nuppádis maņjun. Jádediddje máhtta aj tjuorvvot «*Murkko!*», ja divna galggi tjuvvidit dasi gånna li. Dáhkki aj stáhkusav dahkat gássjelabbon jus biedjá ienep gievlit ja dálkkebágojt.

Krokerere² la dálusj stoagos mij la dábdos vuorrasap ulmutjijda Olmmáivákken. Stoagos hiehpá juohkusij 4-6 mánáj birrusij sæm-mi álldarin. Mij lip hiebadum versjávnav majt bájkálasj historihk-kár Harry Solhaug, Olmmáivákkes la subtsastam. Dán versjávnnáj lip biedjam álkkes giellahárjjidallamijt gånna hájrijidallap innesij-vav ja illatjivav. Bårdo niellja duolbbis gierge kvadráhttan gånna sijdo li niellja miehtera jali ienebu. Madi stuoráp kvadráhtta (ja binnep gierge), dadi gássjelabbo sjaddá spella.

Gierge ednamin oadtju geņga bájkálasj bájkkenamáv, ja spælle áhtsi guhtik duolbbis giergev. Divna oassálasste tjuottjadi avta gierge guorraj, buojk. *Skájdde*. Vuostasj oassálasste galggá dal gæhttalit dæjvvat nuppev giergev, buojk. *Gárttje*. Ávddál luossá, de viertti subtsastit gånna I, ja makkár giergev galggá dæjvvat, buojkulvis «*Mån lav Skájden, ja mån hájggádav Gárttjáj*». Jus dæjvvá, de oadtju luossat vijdábut nuppe gærggáj, valla jus ij dejva, de hæhttu vuorddet desik dá nuppe hájggi ávdás sån vas oadtju hájggát. Sån gut vuostak jávsát birra ja divna niellja gierge I dæjvvam, vuojtta vuostasj vuorov.

Nuppe vuoron galggá ádá oassálasste álgget. Gå divna li álggám akti guhtik, de doajmma hæjttá. Sån gut la vuojtám ienemus vuorojt, la vuojtám. Jus galga mujttet gudi galggá tjuorgajt, de máhtá juohket tjuorgajt vuojtáj juohkka vuoro maņjela.

>>>

Tjuorga máhtti liehket kárka mielkkekartánjajs, báhtsaga jali sierralágásj gierge. De vuojttá dat gænna l ienemus gá spella l gærggam.

Mujte: Oassálasste gut vajálduhttá javllat gánná l, ja gási gallá hájggádit, láhppá ietjas vuorov. Jus galggá spelav gærddot, de la buorre málsot bájkkenamájt ádá namáj.

DÁJMA/TIEMÁ

Muorjjit

Muorjjit la vuostak praktihkalasj dahkamus, valla madi muorjjip, de máhttep sámástit ja gielav adnet aktijvalattjat:

- Buvte gatjálvisájt muorjijs, sjattojs ja muorajs ma sjaddi danna.
- Ságastihtit majt lihpit barggam idedisbiejve, ja majt galgga-bihtit barggat *manjela* jali *idet*.
- Ságastihtit masi galggabihtit muorjjit, buojkulvissan sylltit, jali válldet muorjjit manen skávlláj vaj safftiji, smoohtiji jali ietján mij la njálgge dálvváj.
- Ságastihtit aj majt ietjá muorjijs máhttep dahkat majt ep gávna miehtsen.

Dánna máhttep javllat lip ienep fágajgasskasasj tiemáj baktu, buojkulvis *guoddelis ávdđånibme*, gá giehttop luondoressursajs ja majt máhttep dahkat muorjijs. Gehtja aj 6-7 bielen.

Ávdđábarggo/Oahppamnævo

Mujte válldet manen lihtijt divnajda masi tjoaggebihtit, ja lihtijt gánná muorjjit vuorkudihpit. Muorjjeplánsija aj máhttá boahdet ávkken.

Muorjjit tjoakká návká, ja varresvuoda diehti li muorje dievva vitamijnajs, antioksidántajs ja kost-fiberijs. Mannat muorjjitjit la adjáj buorre rubmahij ja sielluj. Gávvá: Edel Monsen

ULME: OAHPPPE GALGGI

- ságastallat luonndoressursajs
- oahppat ávkkít ájnas luonndoressursav
- oahppat muorjjetjerdaj namájt
- oahppat ájggemoallánahkkojt: *idedis, idedisbiejve, iehketbiejve, ávdđål gasskabiejve, manjáj gasskabiejve, iehkedis, uddni, iektu, idet, manjep bieje, ávdep bieje*
- adnet verbajt ma subsasti dájmajs læjrraskávlán
- oahppat biebbmo namájt majt máhttep dahkat muorjijs

DÅJMA/TIEMÁ

Sjatto vákken

Urttasij ja muoraj namá, ja máhtudahka daj birra, la ájnas ja luondulasj tiebmá Vákkijn 3 girjen. Dát la aj tiebmá mij buoragit hiehpá álggoscávlán. Ávkálasj vuojnno máhtá liehket vuosedit biebbmo- ja/jali dálkassjattojt, ja subtsastit binnáv daj birra. Máhtti aj liehket da sjatto majt oahppe vuojnám li oahppijgirjen 62 ja 63 bielen. Miehttse aj máhtá hiebalgis ja miellagiddis tiebmá ságastallamij ja ájádallamij: Gáktu li ávkkim duov dáv muorraslájav?

Jus sidá oahppe galggi aktijvalasj barggovuogev, de máhtá juogosgilppusav tjadádit: Juoge guokta-niellja oahppe juohkka juohkusij. Juohkka juogos oadtju juogedum sjaddoplánsajjt ja floráv sáme-giellaj. Dahkamusán máhtá buojkulvis gávnnat ja nammadit nav állo sjaddotjerdajjt majt máhttelis mierredum ájgen, buojkulvis 40 minuhta.

Gá ájgge náhká, de sjaddá «eksamen», ja juohkusa hæhttuji ávddánbuktet dajjt majt li gávnnam áhpadiddjáj (dánna da ietjá juohkusa e oattjo gulldalit). Oahppe oadtju avtav tjuokkav juohkka sjadduj jus máhtti namáv dárogiellaj, ja duodden avtav tjuokkav jus máhtti namáv sáme-giellaj. Dat juogos mij ienemus tjuorgajjt oadtju, vuojtá. Mañjutjissaj máhtti oahppe dæbttjot ietjasa sjattojt jus galggi mañjen skávlá válldet, ja dahkat vuosádusáv.

Ávddábarggo/Oahppamnævo

Mujte válldet mañjen sjaddoplánsajjt, *Muora*, *Giedjega* ja *Sjatto*.

Buorre l válldet mañjen juojddá gási sjattojt dæbttju, de máhtti oahppe válldet mañjen sjattojt ruopptot skávláj ja adnet dajjt ma mañnebarggaj. Máhtti vuosádusáv dahkat sáme ja dáro giedjeknamáj. Vuosádussaj máhttebihtit buojkulvis biedjat juohkka sjattov garra pahppára nali A5- jali A6-stuorru dahkan, ja biedjat kontaktpahppárav badjel. Mañjutjissaj lijmmiit divna sjattojt garra pahppárij.

ULME: OAHPPE GALGGI

- oahppat árbbedábálasj máhtudagáv
- ságastallat luonndoressursajs ja gáktu adnet dajjt guoddelisát
- oahppat muorra nammadusájt
- oahppat giedjegij ja ietjá sjattojt namájt

DÅJMA/TIEMÁ

Duodjeábnnasijt åhtsåt

Dát la praktihkalasj doajmma sierraláhkáj tjanádum duodje-fáhkaj, valla jus la ressursajs nuoges, de máhtttá giellahárjiddalla-mijt tjadádit dán dájman aj:

- Ságastit majt galggabihtit gávnnat ávdås mannabihtit åtsåtjit ábnnasijt (luondoábnnasij nammadusá).
- Ságastit majt máhttebihtit dahkat dajs majt gávnabihtit.
- Ságastit gáktu galggabihtit dahkat duojev.
- Ságastit gánná gávnajda duov dáv ábnnasav.

Vierttiji duodjuhit duodjeåhpadiddje siegen gut máhtttá ábnnasij barggat oahppij siegen duodjetijmajn skávlån. *Oajvvadus:* tjoagget giergijit, báhtsagijit, sebmulijit, gájkke, fijna rissijt hervajda, giedjegijit majt dæbttjobihtit ja massta gávåjt dahkat, gasskasa majt sáhkkubihtit sjiyvovon rujttavuoládusájda.

Jus la assto, de máhttebihtit dahkat muhtem produktajt madi lihpit ålggoskávlån/læjrrasajen. Buorre I sosiálatlattjat ja hávsske álkkes duojij duodjuhit læjrrasajen, ja sæmme bále arvusmáhttet njálmálasj ja fysalásj dájmajt.

Oajvvadusá dahkamusájda:

- Dahkat kostav giedjegis majt gáhttju bjørnemose. Da gierddi lieggasav buoragit, ja danen dáhkki kosstit dumijit ja gunájt vuonas, jali jáfojt státtjos. Jus googalda, de vaddá inspirasjåvnåv. Et Google-søk kan gi inspirasjon.
- Dagá juovsav ja njuolajt, jali sprettert majna máhtttá blinkav vuotjet. Mujte válldet mañen strehkav ja snuoriv.
- Dahkat soplijmav jali vispav soahkeåvsijs (bárkov gæhppadijt la njallat gidájt), gehtja buojkulvisáv: https://husflid.no/wp-content/uploads/2021/11/Lag_visp.pdf
- Dagá vantsajt maj gilpusta jágátjin.

Dát vehka li gajkkum låvdagoadev/tjubugav ja vuossajt páhkkim, ja hiejttemin li ålggoskávlån Čearpmatgietten. Mañen sijddaj li válldám duodjeábnnasijt, máhtudagájt ja tjehpudagájt – ja riek buorre mujtojt. Gávåvå: Edel Monsen

ULME: OAHPPPE GALGGI

- oahppat ávkkit luonndoressursajt
- ságastallat guoddelit adnet luondoábnnasijt
- adnet gielav duon dán aktijvuodan
- oahppat ájggeguovddelis substantijvajt ja verbajt

Substantijvva buojkulvisá:

- rujttavuoládis (*gryteunderlag*)
- báhtsaga (*kongler*)
- juoksa ja njuolla (*pil og bue*)
- soplijmma (*sopelime*)
- duolbbis gierge (*flåte steiner*)
- viste (*lav, reinlav*)
- járbbis gierge (*runde steiner*)
- giedjegij namá majt sihtabihtit dæbttjot
- nijbbe
- oavse (*kvister*)
- gasskasa (*einer*)
- sáhka (*sag*)
- sebmula (*mose*)

Værbba buojkulvisá:

- tjadnat – å binde
- gávnnat – å finne
- åhtsåt – å leite
- dahkat – å lage
- sáhkkut – å sage
- vuollat – å smi